

APPLIED
ECONOMICS
RESEARCH
CENTRE
EVIDENCE BASED SOLUTION

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРЫ

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ, МҮМКІНДІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ
ҮКІМЕТТІҢ КҮН ТӘРТІБІНЕ ЕНГІЗУ

Нұр-Сұлтан 2021

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРЫ

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ, МҮМКІНДІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ
ҮКІМЕТТІҢ КҮН ТӘРТІБІНЕ ЕНГІЗУ

Нұр-Сұлтан

© Қолданбалы экономиканы зерттеу орталығы (Applied Economics Research Centre), 2021

БАУЫРЖАН А. Б., БЕКИШЕВ Р. А., ИСИМБАЕВА Г. К., ИСМУРЗИНА Г. Х., КУЛЕКЕЕВ Ж. А., КУМАРБЕКОВ Д. Е.,
ОРАЗБЕКОВА С. Р., ПАК Е. А., ТУРЕХАНОВА Б. К., ХУСАИНОВА А. И., ШАКЕР М. С.

Осы басылымды «Қолданбалы экономиканы зерттеу орталығы (Applied Economics Research Centre)» ЖШС қызметкерлері Сорос-Қазақстан Қорының қаржылық қолдауымен дайындады. Бұл жарияланымның мазмұны авторлардың көзқарасын көрсетеді, ол Сорос-Қазақстан Қорының көзқарасымен міндетті түрде сәйкес келмейді.

Бұл есеп Қазақстанның 14 өңіріндегі далалық әлеуметтік сауалнамалардың қорытындыларын, сондай-ақ көп балалы отбасылардың жағдайына әсер ететін ресми статистика, саясат және практика деректерін талдауды қоса алғанда, ғылыми-қолданбалы зерттеулердің нәтижелерін қамтиды.

Қазіргі уақытта заңды тұрғыда көп балалы отбасылар термині бар, бірақ іс жүзінде көп балалы отбасылардың нақты жағдайы мен олардың әлеуметтік портреті туралы әлеуметтік-экономикалық зерттеулер жоқ. Мемлекет халықтың әлауқатын арттыру саясатын жүргізіп жатқанына қарамастан, бұл көп балалы отбасылар тап болатын мәселелерді шешпейді. Бұл зерттеуде көп балалы отбасылардың тұтас әлеуметтік-демографиялық портретін қалыптастыруға және олар күнделікті тап болатын сын-тегеуріндерді талдауға талпыныс жасалды.

Зерттеудің түпкі мақсаты Қазақстанның мемлекеттік органдарының назарын неғұрлым осал жағдайдағы және өзінің адами және экономикалық әлеуетін іске асыру үшін мүмкіндіктері аз көп балалы отбасылардың проблемаларына аудару болып табылады. Бұдан басқа, есеп қаралып отырған проблемаларды шешуге тартылған, сондай-ақ инклюзивті даму проблемаларына қызығушылық танытқан мемлекеттік емес ұйымдар, бизнес және оқырмандардың кең ауқымы арасында ақпаратты таратуға бағытталған.

ӘОЖ 314

БЖК 60.7

К90

ISBN 978-601-256-033-6

© ҚОЛДАНБАЛЫ ЭКОНОМИКАНЫ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ (APPLIED ECONOMICS RESEARCH CENTRE), 2021

МАЗМҰНЫ

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН ТЕРМИНДЕР	7
КЕСТЕЛЕР ТІЗІМІ	8
ДИАГРАММАЛАР ТІЗІМІ	9
АЛҒЫСӨЗ.....	12
1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ	15
Жалпы ақпарат	15
1.1. Қазақстандағы көп балалы отбасылардағы ата-аналардың білім деңгейі.....	19
1.2. Қазақстандағы көп балалы отбасылардағы ата-аналардың жұмыспен қамтамасыз етілуі	20
1.3. Қазақстандағы көп балалы отбасылардың материалдық жағдайы.....	22
1.4. Көп балалы отбасылардың тұрғын үй жағдайы	29
Қорытындылар.....	30
2. ЕЛДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРІН ҚОСА АЛҒАНДА, КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҒЫМДАҒЫ САЯСАТЫН ТАЛДАУ	32
Жалпы ақпарат	32
2.1. Көп балалы отбасылар арасында жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету	32
2.2. Көп балалы отбасыларды экономикалық қолдау	33
2.3. Көп балалы отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету	35
Қорытындылар.....	36
3. КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН КЕҢЕЙТУ ҮШІН ӨМІР СҮРУ ДЕҢГЕЙІН ЖӘНЕ ҚОЛДАУ ҚҰРАЛДАРЫН ЖАҚСARTU БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ	38
3.1. Отбасыларды, әсіресе көп балалы отбасыларды қолдаудың негізгі себептері	38
3.2. Көп балалы отбасыларға көрсетілетін көмекке Халықаралық шолу	39
3.2.1. Ресейде көп балалы отбасыларды қолдау.....	40
3.2.2. Өзбекстанда көп балалы отбасыларды қолдау.....	41
3.2.3. Қырғызстанда көп балалы отбасыларды қолдау.....	42
3.2.4. Польшада көп балалы отбасыларды қолдау	42
3.2.5. Францияда көп балалы отбасыларды қолдау.....	43
3.2.6. Испанияда көп балалы отбасыларды қолдау	45
3.2.7. Ұлыбританияда көп балалы отбасыларды қолдау.....	46
3.2.8. Швецияда көп балалы отбасыларды қолдау	47
Қорытындылар.....	47
4. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ	50

4.1.	Түйіндеме зерттеу	54
4.2.	Зерттелетін топтардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары	63
4.3.	Тұрғын үй жағдайларын бағалау	71
4.4.	Жұмыспен қамту мәртебесі	75
4.5.	Отбасының экономикалық әлеуеті	80
4.6.	Карантин кезіндегі жағдай	91
4.7.	Отырықшылық мәртебесі және көші-қон жағдайы	94
4.8.	Әлеуметтік көңіл-күй және өмірлік жағдайға қанағаттану	100
4.9.	Балалардың мәдени, зияткерлік және физикалық дамуы үшін ресурстардың болуы	103
4.10.	Мәселелер рейтингі және күтілетін қолдау шаралары	108
4.11.	Мемлекеттік қолдау шаралары	114
	Қорытындылар	122
5.	ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ЭМПИРИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ	125
5.1.	Эмпирикалық бағалау әдістемесі	125
5.2.	Сұхбаткерлердің өз өміріне қанағаттануына әсер ететін факторлар	126
5.3.	Қалыптасқан өмірлік жағдайды сұхбаткердің бағалауына әсер ететін факторлар	127
5.4.	Тұрғылықты жерге қанағаттану факторлары	128
5.5.	Көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдауды күту факторлары	130
5.6.	Сұхбаткер әлеуметтік жәрдемақы алушы болып табыла ма, жоқ па, оған әсер ететін фактор	131
5.7.	Отбасының 1 мүшесінің табысы 22 000 теңгеден кем болу факторлары	132
	Қорытындылар	134
6.	КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ ҮШІН ИНСТИТУТТАРДЫҢ ИНКЛЮЗИВТІЛІГІН АРТТЫРУ БОЙЫНША ҮКІМЕТКЕ АРНАЛҒАН ҰСЫНЫМДАР	137
1-	ҚОСЫМША. ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ, ӘЛЕУМЕТТІК САҚТАНДЫРУ, ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ЗЕЙНЕТАҚЫМЕН ҚАМСЫЗДАНДЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ НҚА ҚАБЫЛДАУ ХРОНОЛОГИЯСЫ	140
2-	ҚОСЫМША. МОДЕЛЬ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ANOVA ТЕСТІНІҢ ТОЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ	146
	ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	148

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН ТЕРМИНДЕР

АӘК	Атаулы әлеуметтік көмек
«ЕРДО» АҚ	«Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» акционерлік қоғамы
ҚР СЖЖРА ҰСБ	Ұлттық статистика бюросы, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі
ШҚО	Шығыс Қазақстан облысы
КӘК	Кепілдендірілген әлеуметтік көмек
МЖӘ	Мемлекеттік-жекешелік әріптестік
БҚО	Батыс Қазақстан облысы
ЖК	Жеке кәсіпкер
ЖАО	Жергілікті атқарушы органдар
ҮЕҰ	Үкіметтік емес ұйым
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
МӘМС	Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
ҚҚ	Қоғамдық қоры
ЕТҚД	Ең төменгі күнкөріс деңгейі
Сұхбаткер	Әлеуметтік сауалнамаға қатысушылар
ҚР	Қазақстан Республикасы
РФ	Ресей Федерациясы
СҚО	Солтүстік Қазақстан облысы
ХӘОТ	Халықтың әлеуметтік осал топтары
ҚӨЖ	Қиын өмірлік жағдай

КЕСТЕЛЕР ТІЗІМІ

1-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылардың санын (көп балалы отбасылардың) аймақтар мен елді мекеннің типі бойынша бөлу	15
2-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтарға Қазақстан өңірлері бөлінісінде типі бойынша кәмелетке толмаған балалары бар көп балалы отбасылардың саны және олардың көп балалы отбасылардың жалпы санындағы үлесі	17
3-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтарға ата-анасының біреуі немесе екеуі де жоғары білімі бар 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар саны, бірлік.....	19
4-КЕСТЕ. Ата-анасының біреуі немесе екеуі де 2021 жылғы 1 қаңтарға тұрақты жұмыс орны бар 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар саны, бірлік.....	21
5-КЕСТЕ. 2021 жылдың 1 қаңтарына 23 жасқа дейінгі 4 және одан да көп баласы бар мемлекеттік жәрдемақылар мен АӘК алушылар отбасыларының санын өңірлер және жергілікті жер типі бойынша бөлу	25
6-КЕСТЕ. 2020 ж. 4-тоқсанында үй шаруашылығының 1 мүшесіне балалары бар үй шаруашылықтарында негізгі тамақ өнімдерін тұтыну, кг	28
7-КЕСТЕ. 2021 жылдың 1 қаңтарына жылжымайтын мүлігі бар 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар саны, бірлік	29
8-КЕСТЕ. Көп балалы отбасын балалар саны бойынша анықтау.....	40
9-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 1-ден 3 жасқа дейін кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар санының өңірлер бойынша және жергілікті жердің типіне қарай бөлінуі.....	51
10-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 4-тен көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар санының өңірлер бойынша және жергілікті жердің типіне қарай бөлінуі.....	51
11-КЕСТЕ. Параметрлерді ескере отырып, 2000 респондентке іріктемені есептеу: өңір, жергілікті жер типі	52
12-КЕСТЕ. Сұхбаткерлердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары.....	63
13-КЕСТЕ. Зерттелетін топтардың отбасылық мәртебесі	65
14-КЕСТЕ. Ерекше мән-жайлары бар отбасылардың үлесі	66
15-КЕСТЕ. Зерттелетін топтардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары.....	69
16-КЕСТЕ. Жеке тұрғын үймен ең аз қамтамасыз етілген көп балалы отбасылардың түрлері	72
17-КЕСТЕ. «Егер сіздің үйіңіз болмаса, сіздің жағдайыңызға қандай сипаттама сәйкес келеді?», көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында %.....	72
18-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында тұрғын үй алаңымен қамтамасыз етілу көрсеткіштері (сауалнама қорытындысы бойынша).....	73
19-КЕСТЕ. Отбасының түріне байланысты әкенің (қамқоршының/өгей әкенің) негізгі жұмыспен қамтылуы	76
20-КЕСТЕ. Отбасының түріне байланысты әкесінің (қамқоршысының/өгей әкесінің) қосымша жұмыспен қамтылуы (маңыздылығы бойынша екінші жұмыс орны).....	77
21-КЕСТЕ. Әкенің (қамқоршының/өгей әкенің) көп балалы отбасылардағы жергілікті жердің түріне байланысты негізгі жұмыспен қамтылуы	78
22-КЕСТЕ. Отбасының түріне байланысты ананың (қамқоршының/өгей ананың) негізгі жұмыспен қамтылуы	79
23-КЕСТЕ. Көп балалы отбасында жергілікті жердің түріне байланысты ананың (қамқоршының/өгей шешенің) негізгі жұмыспен қамтылуы	80
24-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар отбасылар арасында «Сіз өзіңізді табыс деңгейі бойынша халықтың келесі топтарының қайсысына жатқызатын едіңіз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	81
25-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында алынатын әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдердің түрлері**	84
26-КЕСТЕ. Әлеуметтік жәрдемақы / төлем алу кезіндегі проблемалар (жәрдемақы алатын адамдардан есептегенде).....	85
27-КЕСТЕ. Экономикалық мүмкіндіктердің көп балалы отбасыларының өзін-өзі бағалауы	104

28-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасындағы қиын өмірлік жағдайдың себептері*	112
29-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіздің ойыңызша, мемлекет балалы отбасыларға/көп балалы отбасыларға келесі мәселелерді шешуге қаншалықты тиімді көмектеседі?» деген сұраққа жауаптарды бөлу	116
30-КЕСТЕ. Көп балалы отбасылардың мемлекеттік тұрғын үй бағдарламаларына қатысу деңгейі	120
31-КЕСТЕ. Көп балалы отбасылардың мемлекеттік бағдарламаларға қатысу деңгейі	121
32-КЕСТЕ. Өмірге қанағаттану моделі	127
33-КЕСТЕ. Өмірлік жағдайды бағалау моделі	128
34-КЕСТЕ. Тұрғылықты жеріне қанағаттану моделі	129
35-КЕСТЕ. Көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдауды күту моделі	130
36-КЕСТЕ. Әлеуметтік жәрдемақының болуы немесе болмауы факторларының моделі	131
37-КЕСТЕ. Отбасының 1 мүшесінің табысы 22 000 т еңгеден төмен болатын факторлар	133
38-КЕСТЕ. ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді өмірге қанағаттану моделінің факторларын тестілеу арқылы тексеру нәтижелері	146
39-КЕСТЕ. ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді өмірлік жағдайды бағалау моделінің факторларын тестілеу арқылы тексеру нәтижелері	146
40-КЕСТЕ. Тұрғылықты жеріне қанағаттану моделінің факторларын тестілеу арқылы ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тексеру нәтижелері	146
41-КЕСТЕ. Көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдауды күту моделінің факторларын тестілеу арқылы ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тексеру нәтижелері	146
42-КЕСТЕ. Әлеуметтік жәрдемақының болуы/болмауы моделі факторларының тестімен ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тексеру нәтижелері	146
43-КЕСТЕ. ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тестпен тексеру нәтижелері отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табыс 22 000 теңгеден төмен	147

ДИАГРАММАЛАР ТІЗІМІ

1-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылардың 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша елді мекендердің түрлері бойынша үлестірілуі,%	16
2-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар екі ата -анасы бар отбасылардың 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша елді мекендердің типі бойынша үлестірілуі,%	17
3-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар бір ата -анасы (анасы) бар отбасылардың үлестік үлесі, 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша елді мекеннің түрі бойынша,%	18
4-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар бір ата -анасы (әкесі) бар отбасылардың үлестірілуі, 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша, елді мекеннің түрі бойынша,%	18
5-ДИАГРАММА. 4 және одан да көп баласы бар үй шаруашылықтарын жан басына шаққандағы орташа ақшалай табыс мөлшері бойынша бөлу, %	22
6-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылықтарының мөлшеріне байланысты олардың жалпы санындағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, %	23
7-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылығының мөлшеріне байланысты табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, %	24
8-ДИАГРАММА. Табысы балалардың болуына байланысты ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен халықтың үлесі, %	26
9-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылықтарының мөлшеріне байланысты олардың жалпы санындағы азық-түлік себетінің құнынан төмен табысы бар халықтың үлесі, в %	27
10-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылығының мөлшеріне байланысты	

азық-түлік себетінің құнынан төмен табысы бар халықтың үлесі,%.....	27
11-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында балалардың саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу.....	66
12-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасыларды жергілікті жердің түріне байланысты балалар саны бойынша үлестік бөлу.....	67
13-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында 0 жастан 6 жасқа дейінгі (мектеп жасына дейінгі) балалар саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу.....	67
14-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында 7 жастан 17 жасқа дейінгі (мектеп жасындағы) балалар саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу.....	68
15-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында 17 жастан 23 жасқа дейінгі балалар саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу.....	68
16-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасылардағы ата-аналардың жыныстық және жас құрылымы.....	70
17-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Үйде қай тілде сөйлескенді қалайсыз?» деген сұраққа жауапты бөлу.....	71
18-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында жеке тұрғын үйінің болуы ..	71
19-ДИАГРАММА. Бір үй шаруашылығында бірге тұратын отбасы мүшелерінің саны бойынша көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында бөлу.....	73
20-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасылар арасында бір тұрғынға тұрғын үймен қамтамасыз етілу, ш. м (сауалнама деректері бойынша).....	74
21-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында тұрғын үй проблемаларының болуы.....	75
22-ДИАГРАММА. Тұратын жеріне байланысты материалдық әл-ауқаты бойынша көп балалы отбасылардың құрылымы.....	82
23-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар табыстарының құрылымы.....	83
24-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз мемлекеттен қандай да бір әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдер аласыз ба?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	83
25-ДИАГРАММА. «Қолда бар барлық табыс көздерінен айырылған жағдайда, сіз (сіздің отбасыңыз) қанша уақыт (қанша ай) өзіңізге қолайлы өмір сүру деңгейін сақтай аласыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	86
26-ДИАГРАММА. «Қазіргі уақытта сізде кредит немесе несие қарыз ма?» деген сұраққа жауаптар.....	86
27-ДИАГРАММА. Қарыздар/кредиттер түрлері бойынша үлестік бөлу (қарыз алушылар арасында).....	87
28-ДИАГРАММА. «Қазіргі уақытта сізде бар қарыздарды немесе кредиттерді төлеу бойынша өз мүмкіндіктеріңізді қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптар.....	87
29-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында бірінші кезектегі шығыстарға арналған қаражаттың болуы.....	89
30-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында даму, өзін-өзі күту және демалу шығыстарына арналған қаражаттың болуы.....	90
31-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Қазіргі уақытта сіздің отбасыңызда аталғандардан не бар?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	90
32-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз және сіздің отбасыңыз 2020 жылы қатаң карантин кезінде кірісті жоғалттыңыз ба?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	91
33-ДИАГРАММА. Карантин кезіндегі шығындардың үлесі (2020 жылы) жалпы отбасылық кірістен есептеледі (кірісті жоғалтқандар арасында есептелген).....	92
34-ДИАГРАММА. «Сипаттамалардың қайсысы 2020 жылы қатаң карантин кезінде сіздің қаржылық жағдайыңызға сәйкес келеді?» деген сұраққа жауаптар.....	92
35-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасылар арасында «Қатаң карантин кезінде сізде келесі мәселелер қаншалықты жиі болды?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	93
36-ДИАГРАММА. Мемлекеттік қолдау шараларын алу жиілігі.....	94
37-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз осы қалада/ауылда қанша уақыттан бері тұрасыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	95
38-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз қазір тұратын жерде тіркеуіңіз бар ма?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	96
39-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз өз қалаңыздан (ауылдан) Қазақстанның басқа өңіріне/қаласына қоныс аударғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	96
40-ДИАГРАММА. Қоныс аударғысы келетін себептер (көшуге ниет білдіргендердің арасында).....	97

41-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында көші-қонның ықтимал бағыттары (көшуге ниеті бар адамдар үшін).....	98
42-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз өзіңіздің қаржылық жағдайыңызды жақсарту немесе мәртебеңізді көтеру үшін келесі қадамдарды жасауға дайынсыз ба?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	99
43-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасындағы өмірлік жағдайға қанағаттану және болашақ отбасын бағалау (10 балдық шкала бойынша бағалау).....	101
44-ДИАГРАММА. Материалдық әл-ауқатына байланысты көп балалы отбасылардағы өмірлік жағдайға қанағаттану (10 балдық шкала бойынша бағалау).....	101
45-ДИАГРАММА. Жеке тұрғын үйінің бар болуына байланысты көп балалы отбасылардағы өмірлік жағдайға қанағаттану (10 балдық шкала бойынша бағалау).....	102
46-ДИАГРАММА. Бірге өмір сүру тәжірибесіне байланысты көп балалы отбасылардағы өмірлік жағдайға қанағаттану және болашақты қабылдау (10 балдық шкала бойынша бағалау).....	102
47-ДИАГРАММА. 1-ден 5 балға дейінгі шкала бойынша (1-өте нашар, 5-өте жақсы) қаржылық мүмкіндіктеріңізді қалай бағалайсыз?.....	103
48-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сізде жеке уақыт жеткілікті ме?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	105
49-ДИАГРАММА. «Сіздің балаларыңыз жеңілдікті / тегін секцияларға қатыса ма?» деген сұраққа жауаптар.....	105
50-ДИАГРАММА. Материалдық жағдайына байланысты балаларға арналған жеңілдікті / тегін секциялар қызметін пайдаланатын көп балалы отбасылардың үлесі, %.....	106
51-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында балалардың жеңілдікті/тегін секцияларға қатыспауының себептері.....	106
52-ДИАГРАММА. Отбасы түріне байланысты «Сіз әдетте отбасыңызбен бос уақытыңызды қалай өткізесіз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу*.....	107
53-ДИАГРАММА. Ең өзекті мәселелердің рейтингі*.....	109
54-ДИАГРАММА. «Сіз келесі мәлімдемемен келісесіз бе, деген сұраққа жауаптар: «Мен зейнетке шыққан соң қандай қаражатқа өмір сүретінімді білмеймін?».....	110
55-ДИАГРАММА. «Сіз (сіздің отбасыңыз) қазір күрделі (қиын) өмірлік жағдайға тап болдыңыз деп айта аласыз ба?» деген сұраққа жауаптар.....	110
56-ДИАГРАММА. Материалдық жағдайына байланысты қиын өмірлік жағдайдағы көп балалы отбасылардың үлесі, %.....	111
57-ДИАГРАММА. Отбасының қиын өмірлік жағдайда болу ұзақтығы.....	111
58-ДИАГРАММА. Сіздің отбасыңыз ең алдымен қандай көмекке мұқтаж?*.....	113
59-ДИАГРАММА. Сіз «Мемлекет көп балалы отбасыларға қамқорлық жасауға міндетті» деген пікірмен келісесіз бе?.....	114
60-ДИАГРАММА. Барлық сұхбаткерлердің арасында «Сіздің ойыңызша, мемлекет балалы отбасыларға/көп балалы отбасыларға келесі мәселелерді шешуге қаншалықты тиімді көмектеседі?» деген сұраққа жауаптарды бөлу.....	115
61-ДИАГРАММА. «Қазіргі уақытта сіз өзіңіздің қалаңыздың, ауданның, ауылдың әкімдігінен қандай мемлекеттік қаржылық емес қолдау шараларын аласыз?» деген сұраққа жауаптар (тек көп балалы отбасылар жауап берді).....	117

АЛҒЫСӨЗ

«Н» еке (ерлі -зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі, мен «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен көп балалы отбасы – құрамында бірге тұратын төрт және одан көп кәмелетке толмаған баласы, оның ішінде кәмелеттік жасқа толғаннан кейін білім беру ұйымдарын бітіретін уақытқа дейін (бірақ жиырма үш жасқа толғанға дейін) орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі оқу нысаны бойынша білім алатын балалары бар отбасы деп айқындалған.

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметінше, 2021 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша елімізде 454,4 мың көп балалы отбасы бар, оларда 2 млн-нан астам бала бар.

ҚР СЖЖРА ҰСБ статистикасына сәйкес (Ұлттық статистика бюросы, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі) бес және одан көп адамнан тұратын отбасыларда тұратын кедей халықтың үлесі 89,6%-ды құрайды. Салыстыру үшін, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үш адамнан тұратын отбасылардағы үлесі бар болғаны 3,6%-ды құрайды.

ЮНИСЕФ-тің зерттеуі бойынша, елдегі кедейлердің 90%-ы көп балалы отбасылар. Басқаша айтқанда, статистика кедейлік аймағында болу ықтималдығы көп балалы отбасылар арасында жоғары екенін көрсетеді. Тиісінше, мұндай отбасылар арасында балалардың кедейлік қаупі жоғары.

Сондықтан мұндай отбасыларды материалдық қамтамасыз ету мәселесі өте өткір. Елорда шетіндегі бес қыз қайтыс болғаннан кейін Қазақстанның әр өңірінен келген көп балалы аналар жәрдемақы көлемін ұлғайтуды және тұрғын үй жағдайын жақсартуды ашық түрде талап ете бастады. Содан бері атаулы әлеуметтік көмек көрсету форматын екі рет қайта қарап, көп балалы аналарға төленетін әлеуметтік төлемдердің мөлшерін ұлғайттық. Бірақ Фаламтор кеңістігінде көп балалы аналар әлі де Қазақстандағы өмір сүру деңгейі мен мүмкіндіктерінің төмен екендігіне шағымданады. Осыны ескере отырып, бұл зерттеу көп балалы отбасының жағдайына бағалау жүргізуге, сондай-ақ оның негізінде көп балалы отбасының экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту бойынша Қазақстан Республикасының Үкіметіне арналған ұсынымдар әзірлеуге бағытталған.

Осы мақсатқа жету үшін келесі негізгі зерттеу міндеттері анықталды:

- составление далалық зерттеу жүргізу қорытындылары бойынша көп балалы отбасының әлеуметтік портретін жасау (жасы, білімі, отбасылық жағдайы, табысы, қызмет саласы, жұмыспен қамтылу мәртебесі, активтерінің болуы және т. б.);
- сауалнама жүргізу сәтіндегі көп балалы отбасылардың ағымдағы жағдайын талдау (мәртебесі, инфрақұрылымы және т. б.) (2021 жылғы мамыр);
- көп балалы отбасылар үшін олардың экономикалық мүмкіндіктерін кеңейтуге және жайлы өмір сүру деңгейін қолдауға кедергі келтіретін тосқауылдарды, атап айтқанда, табыстың төмен деңгейі және кредиттелудің жоғары деңгейі түріндегі тосқауылдарды; ата-аналарды жұмысқа орналастыру проблемаларын; тұрғын үймен қамтамасыз ету проблемаларын, ата-аналардың білім деңгейінің жеткіліксіздігін; уақыт тапшылығын, оның ішінде балаларды тәрбиелеу мен дамытуға қатысу үшін кедергілерді анықтау;
- көп балалы отбасы үшін білім беру, экономикалық, әлеуметтік қызметтерге қажеттілікті және қолжетімділікті/мүмкіндіктерді айқындау;
- қолданыстағы әлеуметтік қорғау шараларының тиімділігін және олардың көп балалы отбасылар үшін қолжетімділігін: нысаналы топтың мемлекеттік қолдау шараларымен қанағаттану деңгейін өлшеу; жергілікті атқарушы органдар тарапынан тұрғын үйді кредиттеу, кәсіпкерлікті қолдау және жұмыспен қамту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларға, сондай-ақ көп балалы отбасыларды қаржылай емес қолдау бағдарламаларына хабардарлық және қатысу деңгейін анықтау арқылы талдау;
- көп балалы отбасылардың экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту үшін өмір сүру деңгейін және қолдау құралдарын жақсарту бойынша халықаралық тәжірибені талдау;
- пандемия факторының көп балалы отбасылардың экономикалық жағдайына әсерін талдау;
- көп балалы отбасылардың өмір сүру деңгейіне әсер ететін факторларды эмпирикалық талдау.

Зерттеудің жұмыс гипотезалары

- Көп балалы отбасылардан шыққан балалардың өз әлеуетін дамыту мүмкіндігі жоқ.
- Тұрмысы төмен көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдаудың қолданыстағы жүйесі балалардың мәдени, зияткерлік және дене бітімін дамыту (балаларға инвестициялар салу) қажеттілігін ескермейді.
- Қазақстанның ірі қалалары-Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент-көп балалы отбасылардың көші-қон орталығына айналады.
- Көп балалы отбасылар басқа отбасыларға қарағанда тұрғын үй жағдайын жақсартуды қажет етеді.
- Көп балалы отбасылар өздерінің болашағы туралы оптимизмді басқаларға қарағанда аз сезінеді.
- Көп балалы отбасылар арасында экономикалық және бейімделу әлеуетінің төмендеуі байқалады. Экономикалық дағдарыстар мен төтенше жағдайлар туындаған кезде көп балалы отбасылардың кедейлік қаупі едәуір артады.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАР

1

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ
АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ**

ЖАЛПЫ АҚПАРАТ

- Көп балалы отбасылардың 55%-ы ауылдық жерлерде тұрады.
- Көп балалы отбасылардың 13,5% (44 769 отбасы) балаларын тек анасы тәрбиелеп отыр.
- Барлық көп балалы отбасылардың тек 35,4%-ында (117 680 отбасы) бір немесе екі ата-ананың жоғары білімі бар, ал бұл көрсеткіш үш баласы бар отбасылар арасында 57,9%-ды құрайды.
- Көп балалы отбасылардың тек 70%-ында бір немесе екі ата-ананың тұрақты жұмыс орны бар, ал бұл көрсеткіш үш баласы бар отбасылар арасында 76,9% құрайды.
- 2018 жылдан бастап мемлекеттік жәрдемақы және атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) алушылар саны екі есеге артты.
- Соңғы 3 жылда 5 және одан да көп адамнан тұратын және табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен үй шаруашылықтарының үлесі 1,49%-ға ұлғайды.

- Көп балалы отбасынан шыққан бала ағалары мен әпкелері жоқ балалармен салыстырғанда жылына орташа есеппен 28 кг ет пен ет өнімдерін тұтынады.

«Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ-ның 2021 жылғы 1 қаңтардағы деректері бойынша Қазақстанда 18 жасқа дейінгі 4 және одан да көп баласы бар 332 838 отбасы (яғни көп балалы отбасылар) бар. Көп балалы отбасыларды облыстар бойынша бөлу біркелкі емес: көп балалы отбасылардың көп шоғырлануы елдің оңтүстік өңірінде. Көшбасы Түркістан облысы болып табылады, онда 74 870 көп балалы отбасы бар. Одан кейін Алматы (38 441 отбасы), Жамбыл (28 212 отбасы), Қызылорда (24 456 отбасы) және Маңғыстау (23 240 отбасы) облыстары. 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылардың ең аз саны республиканың солтүстік облыстарында: Солтүстік Қазақстан облысында-3 071 отбасы, Қостанай облысында – 4 551 отбасы, Павлодар облысында – 5 900 отбасы тұрады.

1-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылардың санын (көп балалы отбасылардың) аймақтар мен елді мекеннің типі бойынша бөлу

Аймақ	Барлығы	оның ішінде	
		қаласы	ауылы
Қазақстан Республикасы	332 838	149 686	183 152
Ақмола облысы	7 854	2 225	5 629
Ақтөбе облысы	14 828	7 413	7 415
Алматы облысы	38 441	3 701	34 740
Атырау облысы	17 665	8 694	8 971
Батыс Қазақстан облысы	8 117	3 334	4 783
Жамбыл облысы	28 212	9 997	18 215
Қарағанды облысы	13 835	9 075	4 760
Қостанай облысы	4 551	1 838	2 713
Қызылорда облысы	24 456	9 370	15 086
Маңғыстау облысы	23 240	11 726	11 514
Павлодар облысы	5 900	3 711	2 189
Солтүстік Қазақстан облысы	3 071	618	2 453
Түркістан облысы	74 870	16 307	58 563
Шығыс Қазақстан облысы	10 513	4 392	6 121
Нұр-Сұлтан қ.	16 537	16 537	
Алматы қ.	18 445	18 445	
Шымкент қ.	22 303	22 303	

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

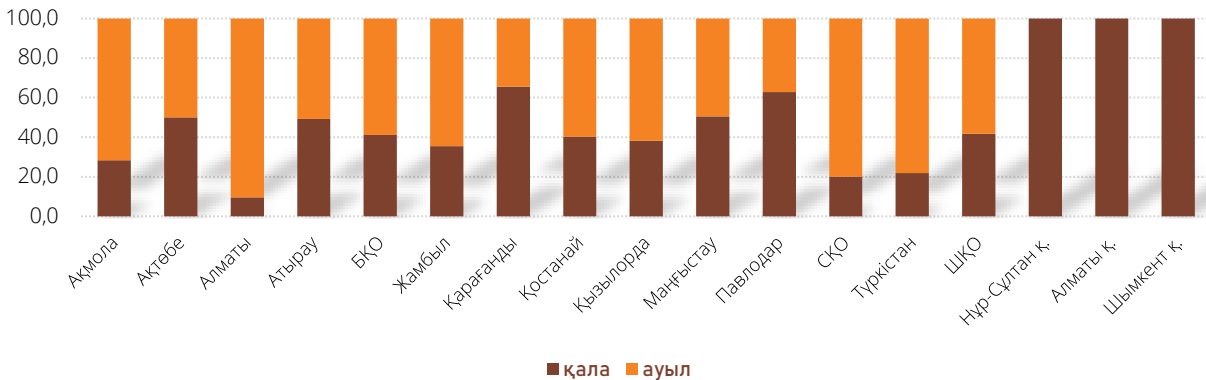
Бұл ретте, егер жергілікті жер бойынша бөлуді қарастыратын болсақ, жалпы республика бойынша көп балалы отбасылардың 55%-ы ауылдық жерлерде тұрады. «Қала/ауыл» үлестік үлестірімін облыстар бойынша бөлек қарастыра отырып, негізінен көп балалы отбасылардың жартысынан

көбі ауылда тұратынын байқауға болады. Қарағанды және Павлодар облыстары ерекше жағдай болып табылады, олар тұтастай алғанда еліміз бойынша урбандалудың жоғары деңгейімен ерекшеленеді (70%-дан астам). Ауылдық жерлерде көп балалы отбасылардың ең көп үлесі Алматы

облысында байқалады, облыста тұратын көп балалы отбасылардың жалпы санының 90,4%. Сондай-ақ, ауылдағы көп балалы отбасылардың айтарлықтай шоғырлануымен Солтүстік Қазақстан

(облыста тұратын көп балалы отбасылардың жалпы санынан 79,9%), Түркістан (78,2%) және Ақмола (71,7%) облыстары ерекшеленеді.

1-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылардың 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша елді мекендердің түрлері бойынша үлестірілуі,%

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Сондай-ақ, көп балалы отбасылардың ата-анасының екеуіне де қатысты жағдайын толығырақ қарастырайық. «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ статистикасына сәйкес 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда 285 575 көп балалы отбасы тұрған, онда ата-анасының екеуі де бар. Бұл елдегі көп балалы отбасылардың жалпы санының 85,8%-ы. Толық көп балалы отбасылардың көп шоғырлануы елдің оңтүстік аймақтарында - 62% немесе 177 270 отбасы. Облыстар арасында мұндай отбасылардың басым бөлігі - шамамен 23% (65 387 отбасы) Түркістан облысында болды. Өңірде тұратын көп балалы отбасылардың барлық санына қатысты үлестік бөлуде 4 және одан да көп баласы бар ата-анасының екеуімен де отбасылардың ең көп пайыздық арақатынасы Маңғыстау облысында байқалды (Облыстың көп балалы отбасыларының жалпы санының 90%-ы немесе 20 920 отбасы). 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша толық көп балалы отбасылардың ең азы Қостанай облысында тұрды (облыстың көп балалы отбасыларының жалпы санының 77,7%-ы немесе 3 536 отбасы).

Қазақстанда 2021 жылғы 1 қаңтарда 4 және одан да көп баласы бар, тек анасы бар 44 769 отбасы (немесе елдегі барлық көп балалы отбасылар санының 13,5%) болды. Бұл отбасылардың 19,5% Түркістан облысында тұрған (немесе 8 742 көп балалы отбасы). Өңірде тұратын

көп балалы отбасылардың барлық санына қатысты үлестік бөлуде 4 және одан да көп баласы бар толық емес отбасылардың анасымен ең көп пайыздық арақатынасы Қостанай облысында байқалды (Облыстың көп балалы отбасыларының жалпы санының 21,7%-ы немесе 989 отбасы). Тек анасы бар толық емес көп балалы отбасылардың ең азы 2021 жылғы 1 қаңтарға Атырау облысында тұрды (Облыстың көп балалы отбасыларының жалпы санының 5,9%-ы немесе 977 отбасы).

Әкесі ғана бар 4 және одан да көп баласы бар толық емес отбасылар 2021 жылғы 1 қаңтарға Қазақстанда 2 494 немесе 18 жасқа дейінгі балалары бар көп балалы отбасылардың жалпы санының 0,7%-ы өмір сүрді. Бұл санның 29,7%-ы немесе 741 толық емес отбасы Түркістан облысында тұрған. Өңірде тұратын көп балалы отбасылардың барлық санына қатысты үлестік бөлуде 4 және одан да көп баласы бар толық емес отбасылардың әкесімен ең көп пайыздық арақатынасы Солтүстік Қазақстан облысында тіркелген (облыстың көп балалы отбасыларының жалпы санының 1,6%-ы немесе 49 отбасы). Әкесі ғана бар толық емес көп балалы отбасылардың ең азы 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Атырау облысында тұрды (Облыстың көп балалы отбасыларының жалпы санының 0,3%-ы немесе 49 отбасы). Жалпы алғанда, Қазақстан аймақтарының контекстінде көп балалы отбасылардың түрлері бойынша таралуы республиканың оңтүстік

аймақтарында ең көп шоғырланған көп балалы отбасылардың жалпы таралуына ұқсас.

2-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтарға Қазақстан өңірлері бөлінісінде типі бойынша кәмілетке толмаған балалары бар көп балалы отбасылардың саны және олардың көп балалы отбасылардың жалпы санындағы үлесі

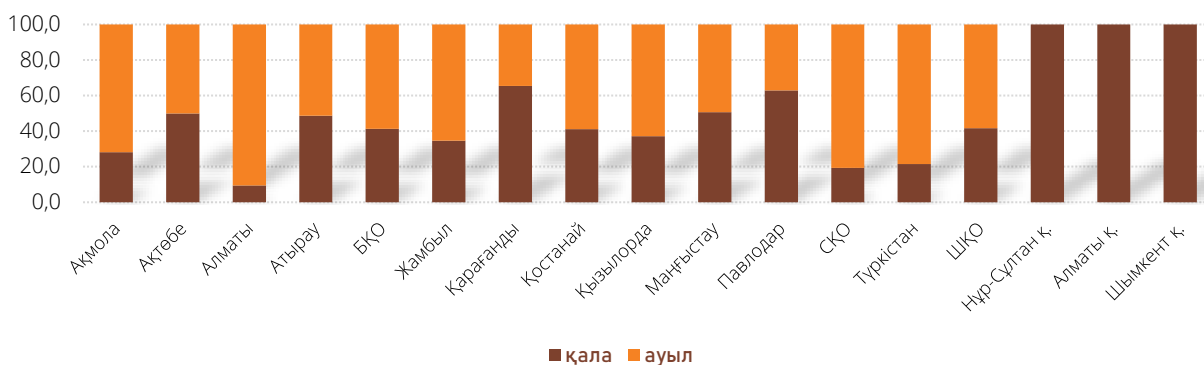
Аймақ	Толық отбасы		Толық емес отбасы: ана мен бала		Толық емес отбасы: әке мен бала	
	Барлығы	Үлестік үлестіру, %	Барлығы	Үлестік үлестіру, %	Барлығы	Үлестік үлестіру, %
Қазақстан Республикасы	285 575	85,8	44 769	13,5	2 494	0,7
Ақмола облысы	6 537	83,2	1 248	15,9	69	0,9
Ақтөбе облысы	12 917	87,1	1 839	12,4	72	0,5
Алматы облысы	32 262	83,9	5 822	15,1	357	0,9
Атырау облысы	15 662	88,7	1 954	11,1	49	0,3
Батыс Қазақстан облысы	7 046	86,8	1 038	12,8	33	0,4
Жамбыл облысы	24 154	85,6	3 743	13,3	315	1,1
Қарағанды облысы	11 729	84,8	2 014	14,6	92	0,7
Қостанай облысы	3 536	77,7	989	21,7	26	0,6
Қызылорда облысы	21 283	87,0	3 046	12,5	127	0,5
Маңғыстау облысы	20 920	90,0	2 233	9,6	87	0,4
Павлодар облысы	4 693	79,5	1 166	19,8	41	0,7
Солтүстік Қазақстан облысы	2 427	79,0	595	19,4	49	1,6
Түркістан облысы	65 387	87,3	8 742	11,7	741	1,0
Шығыс Қазақстан облысы	8 873	84,4	1 582	15,0	58	0,6
Нұр-Сұлтан қ.	13 965	84,4	2 510	15,2	62	0,4
Алматы қ.	15 359	83,3	2 933	15,9	153	0,8
Шымкент қ.	18 825	84,4	3 315	14,9	163	0,7

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Бұл ретте екі ата-анасы бар барлық көп балалы отбасылардың 55,4%-ы ауылдық жерлерде тұрған. Қазақстан өңірлерінің арасында ауылдық жерлерде толық көп балалы отбасылардың басым бөлігі Алматы облысында – облыста тұратын барлық толық көп балалы отбасылардың 90,5%-ы; Солтүстік Қазақстан облысында – 80,7%-ы;

Түркістан облысында - 78,5%-ы тұрды. Аймақтар арасында екі ата -анасы бар 4 және одан да көп балалары бар ауылдық округтердегі ең аз отбасы Қарағанды мен Павлодар облыстарында тұрды. Еліміздің батыс облыстарында-Ақтөбе, Атырау және Маңғыстау облыстарында – көп балалы отбасылар жер типі бойынша біркелкі бөлінді.

2-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмілетке толмаған балалары бар екі ата -анасы бар отбасылардың 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша елді мекендердің типі бойынша үлестірілуі,%

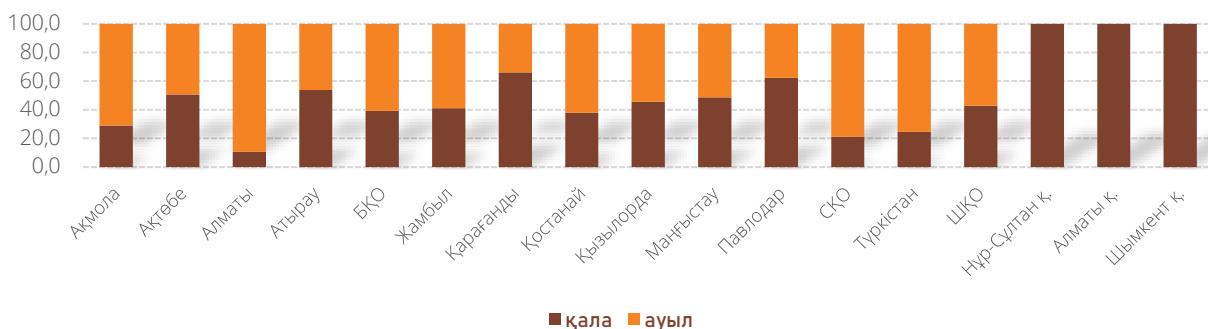

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Анасы ғана бар 4 және одан да көп балалары бар отбасылар қалалық және ауылдық жерлер арасында біркелкі бөлінді: көп балалы отбасылардың 48,1%-ы, онда бір ғана ата-ана бар, қалаларда тұрады, ал 51,9% - ауылдық жерлерде. Егер Республиканың әкімшілік бірліктері бойынша жеке қарайтын болсақ, онда ауылдық жерлерде тұратындардың жоғары шоғырлануы Алматы (анасы бар толық емес көп балалы отбасылардың жалпы санының 89,2%), Солтүстік Қазақстан (78,7%) және Түркістан (75,5%) облыстарында байқалды.

2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша қалалық жерде тұратын бір ата-анасы (анасы) бар толық емес көп балалы отбасылардың көп санымен Қарағанды (анасы бар толық емес көп балалы отбасылардың жалпы санының 66,2%) және Павлодар (62,4%) облыстары ерекшеленді. Ақтөбе, Атырау және Маңғыстау сияқты облыстарда тек анасы бар көп балалы отбасыларды бөлу қалалық және ауылдық жерлерге қатысты біркелкі қолданылады.

3-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар бір ата -анасы (анасы) бар отбасылардың үлестік үлесі, 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша елді мекеннің түрі бойынша, %

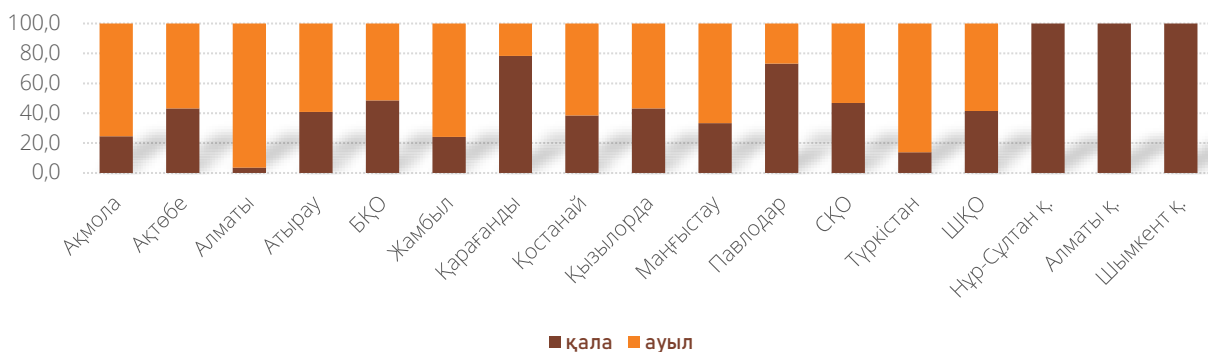

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Ата-анасының тек әкесі бар 4 және одан да көп баласы бар отбасылардың көпшілігі ауылдық жерлерде тұрды-бұл бір ата-анасы (әкесі) бар барлық толық емес отбасылардың 64,1%-ы немесе 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 2 494 отбасының 1 598-і. Екі облыстан басқа барлық облыстарда бір ата-анасы (әкесі) бар көп балалы отбасылардың жартысынан көбі ауыл тұрғындарына қарайтын. Әкесі бар толық емес көп балалы отбасылар арасында ауыл халқының үлесі

бойынша, сондай-ақ жалпы бөлу бойынша Алматы облысы көшбасшы болды: 4 және одан да көп баласы бар 357 отбасының 344-і, онда ата-анасынан тек әкесі ғана бар, ауылдық жерлерде тұрды. Көп балалы жалғызбасты әкелердің жартысынан көбі қалалық жерлерде тұратын өңірлерге жылдың басында Қарағанды (жалғызбасты әкелері бар барлық отбасының 78,3%) мен Павлодар (73,2%) облыстары кірді.

4-ДИАГРАММА. 4 немесе одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар бір ата -анасы (әкесі) бар отбасылардың үлестірілуі, 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша, елді мекеннің түрі бойынша, %

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ АТА- АНАЛАРДЫҢ БІЛІМ

1.1

Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ ұсынған деректер бойынша 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанның барлық көп балалы отбасыларының 35,4%-ында немесе 117 680 отбасында ата-анасының біреуі немесе екеуі де жоғары білімді болған. Оның ішінде 113 761 көп балалы отбасы толық отбасы санатына жатқызылды, сондай-ақ жалғыз басты аналары бар 3 835 отбасы және жалғыз басты әкелері бар 84 отбасы атап өтілді. Басқаша айтқанда, толық көп балалы отбасылардың 39,8%-ында жоғары білімді бір немесе екі ата-ана болған. Салыстыру үшін 3 баласы бар толыққанды отбасылардың ішінде ата-анасы жоғары білімділердің пайызы сол күні 57,9% (224 386 отбасы) құрады. Ата-анасынан тек анасы бар 4 және одан да көп балалары бар отбасылар арасында жалғыз басты аналары бар отбасылардың барлық санының тек 8,6%-ы (3 835 отбасы) жоғары білім алды, ал бір ана тәрбиелеп

отырған 3 баласы бар отбасылар арасында бұл көрсеткіш 12,1%-ға тең болды (8 023 отбасы). Балаларды жалғыз өзі тәрбиелеп отырған көп балалы әкелер арасындағы білім деңгейі одан да төмен: ағымдағы жылдың басында әкелердің тек 3,4%-ында (84 отбасы) жоғары білім болған. Мұны, мысалы, жалғыз өзі 3 бала тәрбиелеп отырған әкелер арасындағы білім деңгейімен салыстыруға болады, онда мұндай отбасылардың жалпы санының 3,3%-ы (99 отбасы) жоғары білімді болған.

Егер «қала/ауыл» бөлінісінде жоғары білімі бар көп балалы отбасылардың ата-аналарының санын қарайтын болсақ, 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша осы отбасылардың 44,4% (53 652 отбасы) ауылдық жерлерде тұрған, оның ішінде 52 210 толық отбасы, 1 408 отбасы бала тек ана ғана тәрбиелеп отыр және 34 отбасы бала тек әке ғана тәрбиелеп отыр.

3-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтарға ата-анасының біреуі немесе екеуі де жоғары білімі бар 4 және одан да көп кемелетке толмаған балалары бар отбасылар саны, бірлік

Аймақ	Толық отбасы		Толық емес отбасы: ана мен бала		Толық емес отбасы: әке мен бала	
	Қаласы	Ауылы	Қаласы	Ауылы	Қаласы	Ауылы
Қазақстан Республикасы	61 551	52 210	2 427	1 408	50	34
Ақмола облысы	983	1 126	42	27	4	5
Ақтөбе облысы	2 259	1 383	71	26	4	2
Алматы облысы	849	8 497	28	303	0	7
Атырау облысы	3 679	3 198	135	74	1	1
Батыс Қазақстан облысы	2 054	1 860	45	63	2	2
Жамбыл облысы	4 870	5 543	177	152	1	2
Қарағанды облысы	2 760	1 093	115	33	4	0
Қостанай облысы	597	667	43	12	9	5
Қызылорда облысы	6 063	6 398	227	148	1	1
Маңғыстау облысы	4 751	3 441	127	84	5	0
Павлодар облысы	1 157	574	58	31	1	0
Солтүстік Қазақстан облысы	103	338	4	8	2	10
Түркістан облысы	4 383	16 648	174	416	10	0
Шығыс Қазақстан облысы	1 588	1 444	52	31	0	1
Нұр-Сұлтан қ.	8 042		336		2	
Алматы қ.	8 848		418		4	
Шымкент қ.	8 565		375		0	

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Өңірлер бөлінісінде бөлуде айқын дифференциация бар. Мәселен, ағымдағы жылдың басында облыста тұратын көп балалы отбасылардың жалпы санынан жоғары білімі бар бір немесе екі ата-анасы бар көп балалы отбасылардың ең көп үлесі Қызылорда облысында байқалды (52,5% немесе 12 838 отбасы). Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларында көп балалы отбасылардың жартысынан көбі тұрды, онда ата – аналардың жоғары білімі бар-тиісінше 50,7% және 50,3%. Батыс Қазақстан облысында 4 және одан да көп баласы бар отбасылардың жартысынан азы (49,6%) бір немесе екі ата-ананың жоғары білімімен мақтана алады. Шымкент қаласы мен Атырау облысында өңірдегі көп балалы отбасылардың жалпы санынан білімді ата-аналары бар көп балалы отбасылардың үлесі 40,1%-ды құрады. Жамбыл және Маңғыстау облыстарында жоғары білімі бар көп балалы отбасылардың тиісінше 38,1% және 36,2%-ы бар. Павлодар облысында бұл көрсеткіш 30%-дан асады. Қалған өңірлерде ата-анасының біреуі немесе екеуі де жоғары білімі бар көп балалы отбасылардың үлесі 30%-ға жетпейді. 2021 жылғы 1 қаңтарға білімді көп балалы ата-

аналардың ең аз пайызы Солтүстік Қазақстан облысында тұрды. Облыстың көп балалы отбасыларының жалпы санының -15,1%.

Көп балалы отбасылар арасындағы білім деңгейі балалар саны үштен аспайтын отбасылармен салыстырғанда төмен болып қалатыны анық. Әр түрлі дәуірдегі көптеген ғалымдардың ғылыми еңбектері ата-аналардың білім деңгейі балаларының білім сапасы мен стратегиясын анықтайтындығын көрсетті. Сондықтан, статистика көрсеткендей, көп балалы отбасылар үшін білім беру мәселесі өте өткір. Адами ресурстардың сапасын және адами әлеуетті ұлттық деңгейде арттыру үшін көп балалы отбасыларға ерекше назар аудару және осы отбасылардың ата-аналары арасында белсенді жұмыс жүргізу, оларға ата-ана міндеттері мен білімнің маңыздылығын түсіндіру қажет. Олардың кейбіреулері медицинаның заманауи мүмкіндіктерін білмеуі бойынша көп балалы болуы мүмкін, бұл ретте қаржылық қиындықтары бар, тұрақты негізде жұмысқа орналаспай және тұрақты тұратын жері жоқ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДАҒЫ АТА- АНАЛАРДЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІ **1.2**

Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ деректері бойынша 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда кәмелетке толмаған балалары бар 233 035 көп балалы отбасы болды, онда ата-анасының біреуі немесе екеуі де тұрақты жұмыс орнына ие болды, бұл Қазақстандағы 18 жасқа дейінгі балалары бар көп балалы отбасылардың жалпы санының 70%-ын құрайды. Оның ішінде 89,4% (немесе 208 343 отбасы) толық отбасыларға жатады. Бұл ата-анасының екеуі де қатысатын 4 немесе одан да көп балалы отбасылардың 73% құрайды. Салыстыру үшін, 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда үш баласы бар 387 875 толық отбасы болған; олардың 76,9%-ы ата-анасының біреуі және екеуі де тұрақты жұмыс істейтін отбасыларға жататын. Балаларды

тек жұмыс істейтін анасы тәрбиелеп отырған отбасылардың үлесі ата-анасының біреуі немесе екеуі тұрақты жұмыста жұмыс істейтін көп балалы отбасылардың жалпы санының 10,1%-ын (немесе 23 626 отбасын) құрады. Егер біз көп балалы отбасылардың жалпы жиынтығымен жалғыз басты аналармен салыстыратын болсақ, олардың саны 44 769 бірлікті құрады, бұл олардың санының жартысынан сәл асады. Демек, 4 немесе одан да көп баласы бар жалғызбасты аналардың екінші жартысында тұрақты жұмыс жоқ. Ата-анасынан тек анасы бар үш баласы бар отбасылардың арасында жыл басында ата-аналардың жұмысы жақсы болды: 55,8%-ы тұрақты жұмыс істейді. Көп балалы жалғыз басты әкелермен жағдай біршама нашар: көп балалы отбасылардың жалпы санынан ата-аналарының тек әкесі бар (бұл 2 494 отбасы), тек

42,7%-ы ғана тұрақты жұмыс істейді. Үш баласы бар жалғыз басты әкелер арасында бұл көрсеткіш жақсы болмады: жалғыз басты әкелердің тек 41%-ы тұрақты жұмыс орнына ие болды.

Егер көп балалы отбасылардың қала/ауыл бойынша жұмыс статистикасын қарастыратын

болсақ, онда ағымдағы жылдың басында ата-анасының біреуі немесе екеуі де тұрақты жұмыс істейтін көп балалы отбасылардың жалпы санының 53,5%-ы ауылдық жерлерде тұрған. Оның ішінде 111 605-і толық отбасыларға, 12 464-і бала тәрбиелеп отырған отбасыларға, 653-і бала тәрбиелеп отырған отбасыларға ғана тиесілі.

4-КЕСТЕ. Ата-анасының біреуі немесе екеуі де 2021 жылғы 1 қаңтарға тұрақты жұмыс орны бар 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар саны, бірлік

Аймақ	Толық отбасы		Толық емес отбасы: ана мен бала		Толық емес отбасы: әке мен бала	
	Қаласы	Ауылы	Қаласы	Ауылы	Қаласы	Ауылы
Қазақстан Республикасы	96 738	111 605	11 162	12 464	413	653
Ақмола облысы	1 450	3 501	183	456	11	30
Ақтөбе облысы	4 930	5 548	473	596	19	31
Алматы облысы	2 350	19 081	301	2 310	9	129
Атырау облысы	6 061	6 793	555	621	16	24
Батыс Қазақстан облысы	2 210	3 401	197	417	8	13
Жамбыл облысы	6 002	10 152	743	997	30	66
Қарағанды облысы	6 381	3 342	711	403	39	13
Қостанай облысы	1 182	1 673	206	372	5	8
Қызылорда облысы	5 953	10 710	754	1 159	30	41
Маңғыстау облысы	9 321	8 655	696	711	26	38
Павлодар облысы	2 422	1 432	389	249	17	3
Солтүстік Қазақстан облысы	370	1 549	57	253	3	15
Түркістан облысы	8 887	31 782	1 053	3 396	35	226
Шығыс Қазақстан облысы	2 948	3 986	337	524	15	16
Нұр-Сұлтан қ.	11 033		1 281		32	
Алматы қ.	11 219		1 392		45	
Шымкент қ.	14 019		1 834		73	

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Өңірлік бөліністе 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыста тұратын көп балалы отбасылардың жалпы санынан тұрақты жұмыс орны бар бір немесе екі ата-анасы бар көп балалы отбасылардың ең көп үлесі Маңғыстау облысында тұрған-83,7% немесе 19 447 отбасы. Ата-аналары тұрақты жұмыс істеген Атырау (79,6% немесе 14 070 отбасы), Қарағанды (78,7% немесе 10 889 отбасы) және Ақтөбе (78,2% немесе 11 597 отбасы) облыстарында кәмелеттік жасқа толмаған балалары бар көп балалы отбасылардың 80%-ға жуығы. Батыс Қазақстан, Павлодар, Қызылорда және Қостанай облыстарында 4 және одан да көп баласы бар отбасылардың 76%-ы 2021 жылдың 1 қаңтарына жұмыспен қамтылды. Көп балалы отбасылардың 75%-дан азы Нұр-Сұлтан қаласында, Шығыс Қазақстан және Солтүстік Қазақстан облыстарында тұрақты жұмысқа орналасты. Алматы және Шымкент қалаларында, сондай-ақ Ақмола облысында өңірде тұратын көп балалы отбасылардың жалпы жиынтығынан осындай

отбасылардың үлесі шамамен 70%-ды құрады, ал Жамбыл және Алматы облыстарында бұл көрсеткіш шамамен 63%-ды құрады. Ата-анасының біреуі немесе екеуі тұрақты жұмыс істейтін 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылардың жыл басындағы ең төмен үлесі Түркістан облысында-барлығы 60,6% немесе 45 379 отбасы.

Статистика көрсетіп отырғандай, тұрақты жұмыстың болмауы проблемасы тек бір ата-ана бала тәрбиесімен айналысатын отбасылар үшін өткір болып отыр. Негізгі себептер балаларды жалғыз қалдыра алмау, күнделікті өмірді қамтамасыз ету, бала күтіміне қажетті құралдардың болмауы болуы мүмкін, бұл ата -ананы үйде отыруға мәжбүрлейді және уақытша табумен ғана үзіліс жасайды. Сондықтан, ата-аналары жұмыста болған кезде, әсіресе бір ғана ата-анасы бар көп балалы отбасыларға балалардың болуын

қамтамасыз етуге көмектесу көп балалы отбасылардың қалыпты өмір сүруіне ықпал етеді.

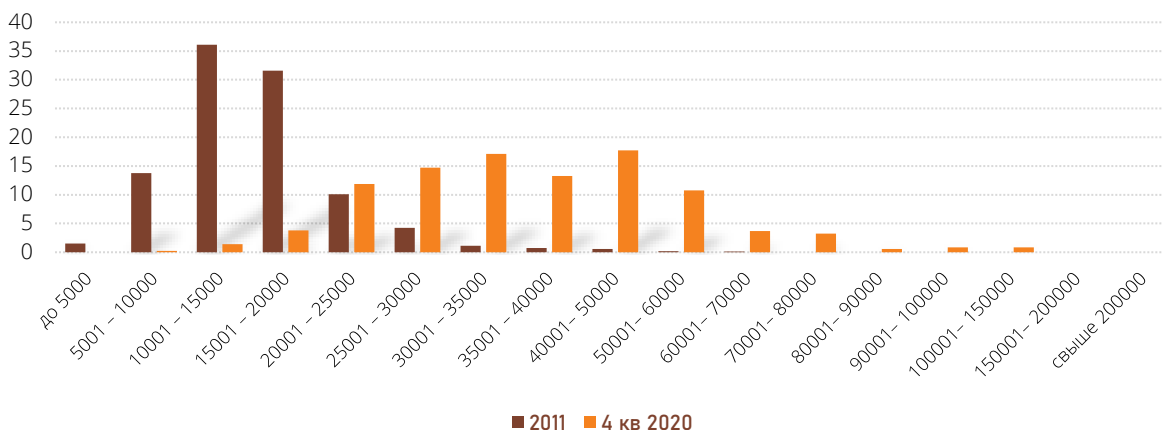
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ МАТЕРИАЛДЫҚ

1.3

Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының (ҚР СЖЖРА ҰСБ) деректеріне сәйкес 2011 жылмен салыстырғанда 4 және одан да көп баласы бар үй шаруашылықтарының жан басына шаққандағы орташа табысын бөлу 2020 жылдың соңына қарай неғұрлым біркелкі болды, бірақ жан басына шаққандағы орташа табыс деңгейі төмен болып қалуда. Мәселен, 2011 жылы көп балалы отбасылардың негізгі бөлігінің жан басына шаққандағы табысы 10 001-15 000 теңге (36,09%) және 15 001-20 000 теңге (31,61%) аралығында болды. 10 жыл ішінде бөлу оңға ауысты, енді 4 және одан да көп баласы бар үй шаруашылықтарының 31,96%-ының жан басына шаққандағы орташа

табысы 5 001-ден 30 000 теңгеге дейін, ал көп балалы отбасылардың 58,84%-ының жан басына шаққандағы орташа табысы 30 001-ден 60 000 теңгеге дейін. Айта кету керек, 2011 жылмен салыстырғанда жан басына шаққандағы орташа табысы 5 000 теңгеге дейінгі отбасылар жоқ, табысы 5 001-ден 20 000 теңгеге дейінгі көп балалы отбасылардың саны 1 адамға айтарлықтай азайды (2011 жылы 81,46% 2020 жылдың соңындағы 5,39%-ға қарсы). Және керісінше, жан басына шаққандағы орташа табысы 20 000 теңгеден (94,61%-ға қарағанда 17,05%) асатын көп балалы отбасылардың үлесі айтарлықтай өсті және 4 және одан да көп баласы бар, жан басына шаққандағы орташа табысы 70 000 теңгеден (5,51%) асатын үй шаруашылықтары пайда болды.

5-ДИАГРАММА. 4 және одан да көп баласы бар үй шаруашылықтарын жан басына шаққандағы орташа ақшалай табыс мөлшері бойынша бөлу, %

Дереккөз: Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы.

Егер мемлекеттен материалдық қолдау алатын көп балалы отбасылардың санын қарастыратын болсақ, онда «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ ұсынған деректерге сәйкес, олардың

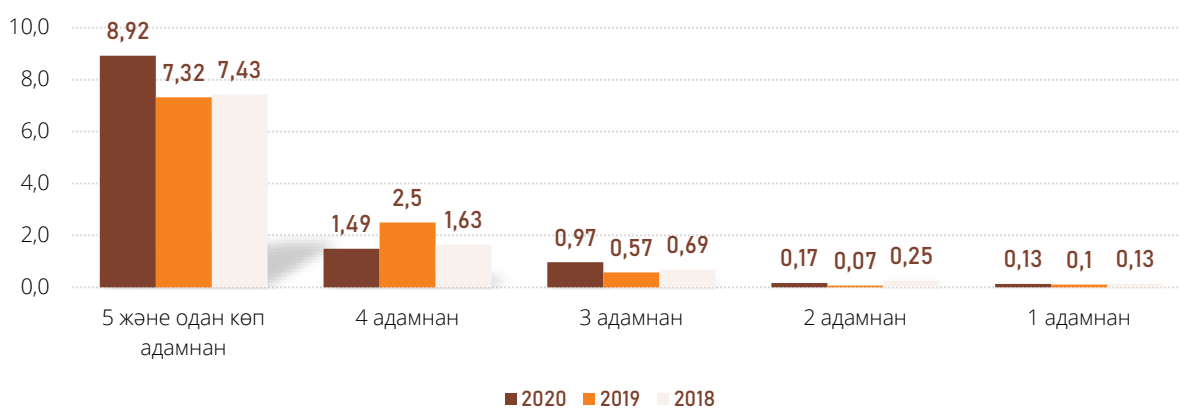
саны соңғы 3 жылда айтарлықтай өсті. Егер 2018 жылы 23 жасқа дейінгі 4 және одан да көп баласы бар мемлекеттік жәрдемақы және атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) алушылардың отбасылары

228 014 болса, 2020 жылы олардың саны бүкіл республика бойынша 2 есеге артты. Соңғы 3 жылда алушылардың ең көп өсуі Атырау облысында (+145,45%), Алматы (+131,34%) және Нұр-Сұлтан (+131,21%) қалаларында байқалды. Бұл ретте алушылардың негізгі бөлігі республика бойынша (шамамен 60%) ауылдық жерлерде тұрады. Соңғы жылы алушылардың ең көп саны Түркістан облысында – 109 593 отбасы, Ең аз саны Солтүстік Қазақстан облысында (4 017 отбасы) тұрады, бұл ел бойынша көп балалы отбасылардың жалпы бөлінуімен түсіндіріледі. 23 жасқа дейінгі балалары бар көп балалы отбасылар арасында мемлекеттік жәрдемақы және АӘК алушылар санының көбеюінің негізгі себептері 2020 жылдан бастап АӘК алудың жеңілдетілуі және бала туудың артуы болды (өткен жылы 2019 жылғы 194 272-ге қарағанда 206 046). АӘК алу рәсімдерін оңайлату, бір жағынан, неғұрлым ыңғайлы нысанда және қысқа уақыт ішінде өтінімді ресімдеуге мүмкіндік берді, бірақ, екінші жағынан, мемлекеттен көмекке мұқтаж емес адамдар оны алуға алып келді. Сондықтан мұқтаждар арасында материалдық көмектің әділ бөлінуіне жүйелі түрде бақылау жүргізу қажет.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі баспасөз қызметінің

хабарлауынша, 2021 жылдың қаңтар-мамыр айларында 443,2 мың отбасы көп балалы отбасылар бойынша жалпы сомасы 116,9 млрд теңгеге мемлекеттік жәрдемақы алды. 2021 жылғы мамырда жәрдемақының осы түрімен жалпы сомасы 24,1 млрд теңгеге 445,7 мың отбасы қамтамасыз етілді. 2021 жылдың алғашқы бес айында АӘК 164,4 мың отбасынан 799,2 мың адам алды. 2021 жылы осы төлемге бюджетте 122,8 млрд теңге қарастырылған. Алайда табыстарды бөлудегі, мемлекеттік көмекті ұлғайтудағы және оны алуды жеңілдетудегі оң өзгерістерге қарамастан, көп балалы отбасылар 3-ке дейін баласы бар отбасыларға қатысты кедейлік қаупі бар аймақта тұр. ҚР СЖЖРА ҰСБ статистикасына сәйкес 2020 жылдың 4 тоқсанында табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың 8,92%-ын 5 және одан да көп адамнан тұратын (оған көп балалы отбасылар кіреді) үй шаруашылықтары құрады, бұл 3 адамнан тұратын үй шаруашылықтарының үлесіне қарағанда 9 есе көп. Сонымен қатар, егер динамиканы қарастыратын болсақ, онда соңғы 3 жылда 5 немесе одан да көп адамнан тұратын және табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен үй шаруашылықтарының үлесі үй шаруашылықтарының жалпы санында 1,49% -ға өсті.

6-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылықтарының мөлшеріне байланысты олардың жалпы санындағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, %

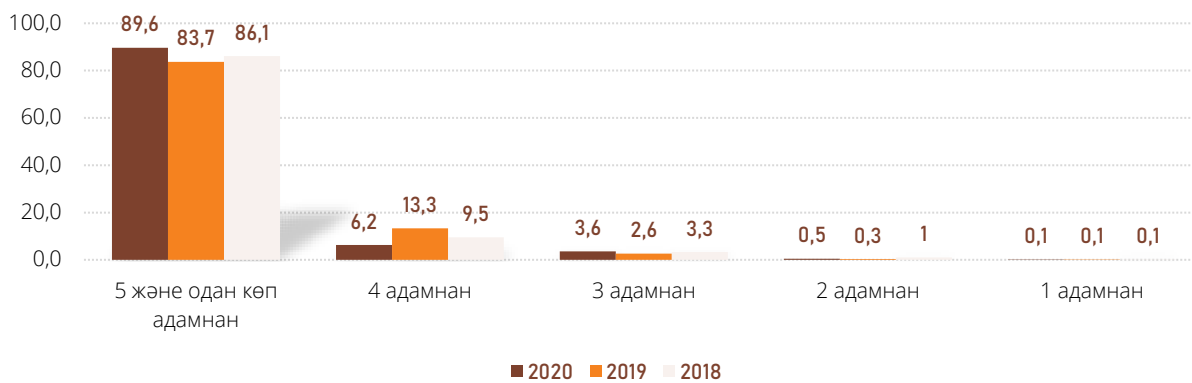
Дереккөз: Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы.

Сондай-ақ, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың ішіндегі үй шаруашылықтарының бөлінуін талдаймыз. Бұл санатта ең жағымсыз нәтижелерді 5 немесе одан да көп адамнан тұратын үй шаруашылықтары көрсетеді. Егер 2018 жылғы 4-тоқсанда табысы ең

төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың 86,1%-ы 5 және одан да көп адамның отбасы болса, 2020 жылдың соңына қарай олардың үлесі 89,6%-ға дейін ұлғайды. Салыстыру үшін, ұқсас кезеңде 3 адамнан тұратын отбасылар табысы ең төменгі

күнкөріс деңгейінен төмен тұратын барлық халықтың 3,3%-ын және 3,6%-ын құрады.

7-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылығының мөлшеріне байланысты табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, %

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы.

5-КЕСТЕ. 2021 жылдың 1 қаңтарына 23 жасқа дейінгі 4 және одан да көп баласы бар мемлекеттік жәрдемақылар мен АӘК алушылар отбасыларының санын өңірлер және жергілікті жер типі бойынша бөлу

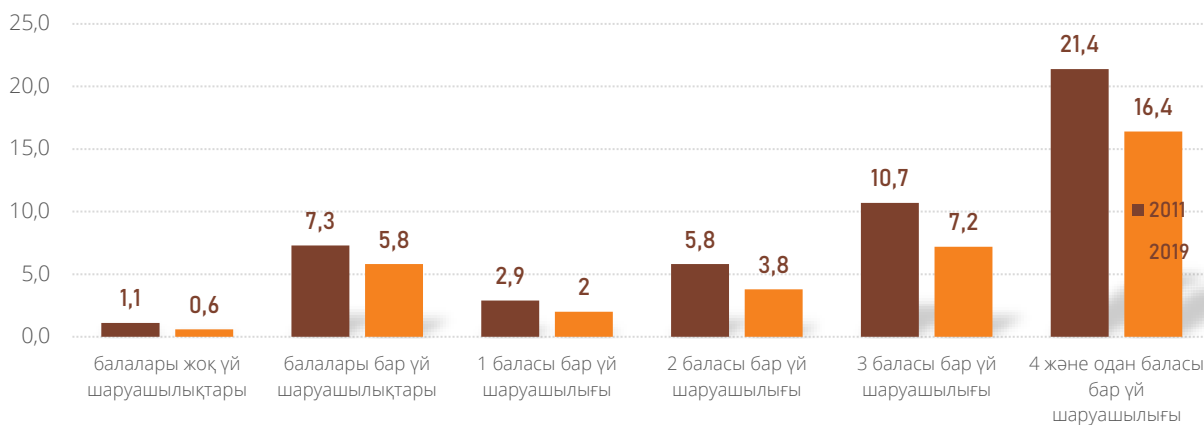
Регион	4 және одан да көп баласы бар отбасылар (алушылар) саны								
	2018			2019			2020		
	Барлығы	Қаласы	Ауылы	Барлығы	Қаласы	Ауылы	Барлығы	Қаласы	Ауылы
Қазақстан Республикасы	228 014	82 608	145 406	209 867	76 368	133 499	457 499	175 759	281 740
Ақмола облысы	4 985	1 036	3 949	4 506	939	3 567	9 870	2 195	7 675
Ақтөбе облысы	9 019	4 018	5 001	8 293	3 752	4 541	19 112	9 223	9 889
Алматы облысы	26 184	2 323	23 861	24 067	2 084	21 983	56 192	5 119	51 073
Атырау облысы	9 027	2 782	6 245	8 259	2 549	5 710	22 157	7 125	15 032
Батыс Қазақстан облысы	4 151	1 108	3 043	3 711	1 016	2 695	9 477	2 680	6 797
Жамбыл облысы	19 973	4 848	15 125	18 342	4 436	13 906	38 399	10 477	27 922
Қарағанды облысы	8 589	5 074	3 515	7 775	4 603	3 172	17 110	10 417	6 693
Қостанай облысы	3 521	1 215	2 306	3 120	1 096	2 024	6 620	2 405	4 215
Қызылорда облысы	15 882	4 634	11 248	14 497	4 260	10 237	29 912	9 254	20 658
Маңғыстау облысы	15 341	4 846	10 495	14 353	4 539	9 814	30 637	10 136	20 501
Павлодар облысы	3 620	1 628	1 992	3 294	1 484	1 810	7 700	3 705	3 995
Солтүстік Қазақстан облысы	2 162	430	1 732	1 894	375	1 519	4 017	865	3 152
Түркістан облысы	60 207	9 726	50 481	55 689	8 940	46 749	109 593	17 432	92 161
Шығыс Қазақстан облысы	7 992	2 341	5 651	7 204	2 121	5 083	16 159	5 373	10 786
Нұр-Сұлтан қ.	9 347	9 347		8 751	8 751		21 623	21 623	
Алматы қ.	8 630	8 630		8 107	8 107		19 953	19 953	
Шымкент қ.	18 622	18 622		17 316	17 316		37 777	37 777	

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Егер көп балалы отбасылар мен 1, 2 және 3 баласы бар отбасылардың кедейлік деңгейі салыстырылатын-кестеге қарасаңыз, материалдық жағдайдың айырмашылығын толығырақ көруге болады. Жалпы, балалы үй шаруашылықтары 2011 және 2019 жылдары табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен тұратын халықтың 7,3%-ын және 5,8%-ын құрады, ал балалары жоқ үй шаруашылықтары тиісінше халықтың 1,1%-ын және 0,6%-ын құрады. Егер отбасыларды балалар саны бойынша бөлуді қарастыратын болсақ, табыстары ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен көп балалы отбасылардың үлесі 2011 жылы 21,4%-ды және 2019 жылы 16,4%-ды құрады. Сонымен

қатар табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен 3 баласы бар отбасылардың үлесі тиісінше 10,7% және 7,2%-ға тең болды. Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың ең азы 1 баласы бар үй шаруашылықтары арасында кездесті: 2011 жылы олардың үлесі 2,9%, 2019 жылы–2% болды. Басқаша айтқанда, статистика кедейлік аймағында болу ықтималдығы көп балалы отбасылар арасында жоғары екенін көрсетеді. Сондықтан мұндай отбасылар арасында балалардың кедейлік қаупі жоғары. Сондықтан мұндай отбасыларды материалдық қамтамасыз ету мәселесі өте өткір.

8-ДИАГРАММА. Табысы балалардың болуына байланысты ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен халықтың үлесі, %

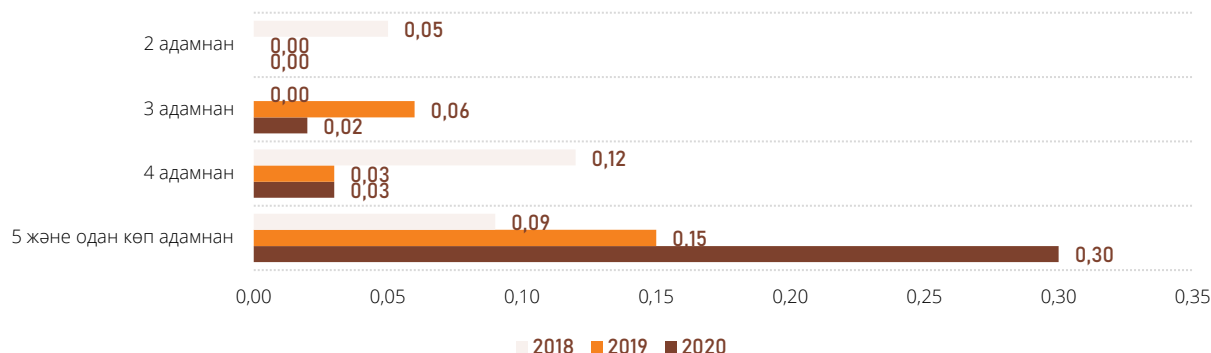

Дереккөз: Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы.

Егер отбасылық бюджеті азық-түлік себетінің құнынан төмен халықтың үлесі туралы статистиканы қарастыратын болсақ, онда үй шаруашылығы неғұрлым көп болса, төмен табыс проблемасы соғұрлым өткір болады. Мәселен, 2020 жылғы 4-тоқсанда үй шаруашылықтарының 0,3%-ы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен 5 және одан да көп адамдардан тұратын үй шаруашылықтарына жатады, ал құрамында 3 адамнан аспайтын үй шаруашылықтары үй шаруашылықтарының 0,02%-ын құрайды. Осы аспект бойынша динамика, өкінішке орай, оң: егер 2018 жылдың 4-тоқсанында азық-түлік себетінің құнынан төмен табыстары бар үй шаруашылықтарының тек 0,09%-ы 5 және одан да көп тұлғалары бар үй шаруашылықтарына жатса, ал 2020 жылдың 4-тоқсанында бұл көрсеткіш 0,3%-ға дейін өсті.

9-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылықтарының мөлшеріне байланысты олардың жалпы санындағы азық-түлік себетінің құнынан төмен табысы бар халықтың үлесі, в %

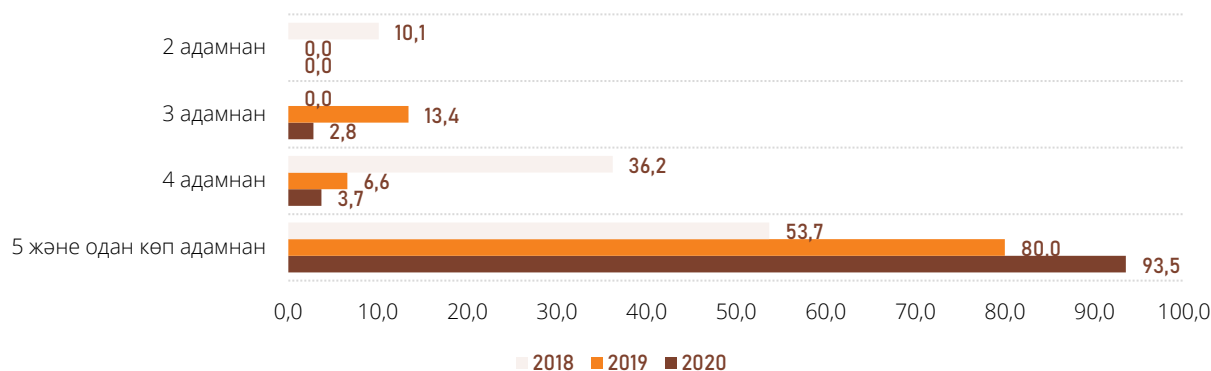

Дереккөз: Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы.

Азық-түлік себетінің құнынан төмен табысы бар халықтың статистикасын толығырақ талдай отырып, олардың арасында 5 және одан да көп адамнан тұратын отбасылардың үлкен үлесін тағы да атап өткен жөн, бұл ретте өсіп келе жатқан тренд байқалады. Мәселен, егер 2018 жылғы 4-тоқсанда

табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен халықтың 53,7%-ы 5 және одан да көп адамнан тұратын үй шаруашылықтары болса, 2020 жылғы 4-тоқсанға қарай үй шаруашылықтарының бұл тобы бүкіл халықтың 93,5%-ын құрады.

10-ДИАГРАММА. 2018-2020 жылдардың 4-тоқсанындағы үй шаруашылығының мөлшеріне байланысты азық-түлік себетінің құнынан төмен табысы бар халықтың үлесі,%

Дереккөз: Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы.

Табыстың төмендігі көп балалы отбасылардың өмір сүру деңгейі мен сапасын шектейді. Сондықтан азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесі туындайды. ҚР СЖЖРА ҰСБ деректері көрсеткендей, үй шаруашылығындағы балалар санына байланысты негізгі өнімдерді тұтынуда айырмашылықтар бар. Барлық негізгі тамақ өнімдері бойынша бір баласы бар отбасыларда үй шаруашылығының 1 мүшесіне тұтыну жоғары. Үй шаруашылығында балалар неғұрлым көп болса,

олардың әрқайсысы аз тамақ ішеді. Мысалы, егер бір баласы бар отбасыларда 2020 жылдың 4-тоқсанында үй шаруашылығының 1 мүшесі 34,140 кг нан өнімдері мен жарма өнімдерін тұтынса, онда 4 баласы бар отбасыларда – 29,072 кг, 5 және одан да көп баласы бар отбасыларда – 28,950 кг. Ет және ет өнімдерін тұтынуға келетін болсақ, 2020 жылдың соңында отбасының 1 мүшесіне 1 баласы бар отбасыларда 21,045 кг ет және ет өнімдері болды, ал 4 баласы бар отбасыларда бұл көрсеткіш 6,5 кг –

ға аз, 5 және одан да көп баласы бар отбасыларда-7 кг-ға аз болды. Осы кезеңде 1 баласы бар үй шаруашылығының 1 мүшесі үшін шамамен 4 кг балық пен теңіз өнімдері болды. Салыстыру үшін, 4 баласы бар отбасыларда отбасының әр мүшесі орташа есеппен 2,2 кг, 5 және одан да көп баласы бар отбасыларда шамамен 2,4 кг тұтынады.

Сүт және сүт өнімдерін тұтынудағы ең маңызды айырмашылық: 2020 жылдың соңында отбасының 1 мүшесіне 1 баласы бар отбасыларда бұл өнімдер 61,980 кг құрады, ал 4 баласы бар отбасыларда бұл көрсеткіш 17,5 кг – ға аз, 5 және одан да көп баласы бар отбасыларда-16 кг-ға аз болды. Сондай – ақ, 4 баласы бар отбасылар 1 баласы бар отбасыларға қарағанда 36%-ға аз жұмыртқа тұтынған; 5 және одан да көп баласы бар отбасылар-39%-ға аз. Майлар мен майларды 1 баласы бар отбасы мүшесі орташа есеппен 4,2 кг мөлшерінде тұтынған; 4 баласы бар отбасының әр мүшесі осы өнімдердің

шамамен 3,5 кг тұтынған, ал 5 және одан да көп баласы бар отбасында үй шаруашылығындағы 1 адамға май мен майды тұтыну 3,3 кг құрады.

1 баласы бар отбасында 1 мүшеге жеміс тұтыну 18,264 кг құрады, ал көп балалы отбасының 1 мүшесі шамамен 12 кг тұтынады. 4 баласы бар көп балалы отбасылар 1 баласы бар отбасыларға қарағанда үй шаруашылығының 1 мүшесіне шаққанда көкөністерді 22,5%-ға аз тұтынды; 5 және одан да көп баласы бар көп балалы отбасылардың көкөністерді тұтынуы 16,2%-ға аз болды. 2020 жылдың 4-тоқсанында 4 баласы бар отбасының 1 мүшесіне картоп шамамен 9,9 кг, 5 және одан да көп баласы бар отбасында – шамамен 9,8 кг, ал 1 баласы бар үй шаруашылығының әр мүшесі 12,7 кг тұтынған. Үй шаруашылығының 1 мүшесінің тәттілерді тұтынуы 4 немесе одан да көп балалары бар отбасылар үшін төмен.

6-КЕСТЕ. 2020 ж. 4-тоқсанында үй шаруашылығының 1 мүшесіне балалары бар үй шаруашылықтарында негізгі тамақ өнімдерін тұтыну, кг

Үй шаруашылығының мүшесіне тұтынылғаны:	18 жасқа дейінгі балалары бар үй шаруашылықтары				
	Бір бала	Екі бала	Үш бала	Төрт бала	Бес және одан да көп бала
Нан өнімдері және жарма өнімдері	34,140	30,596	30,042	29,072	28,950
Ет және ет өнімдері	21,045	17,476	16,500	14,570	13,952
Балық және теңіз өнімдері	3,886	3,098	2,716	2,263	2,416
Сүт және сүт өнімдері	61,980	52,616	49,160	44,464	45,961
Жұмыртқа (дана)	48,819	40,713	34,361	31,298	29,657
Май және тоң май	4,220	3,537	3,578	3,469	3,296
Жемістер	18,264	15,143	13,812	12,306	12,145
Көкөністер	20,539	17,495	16,688	15,918	17,212
Картоп	12,671	10,795	9,908		
Қант, джем, бал, шоколад, кондитерлік өнімдер	10,763				

Дереккөз: Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы.

1.4

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ ЖАҒДАЙЫ

2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ деректері бойынша Қазақстанда 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар жылжымайтын мүлкі бар 207 168 отбасы болды, бұл көп балалы отбасылардың жалпы санының 62,2%-ын құрады. Оның ішінде 89,5% немесе 185 435 отбасы, онда балалар ата-аналарының екеуімен де тәрбиеленеді, 9,8% немесе 20 406 отбасы, онда балалар тек анасымен ғана тәрбиеленеді, және 0,6% немесе 1 327 отбасы, онда балалар тек әкесімен тәрбиеленеді. Салыстыру үшін, үш баласы бар отбасылар арасында 60%-да ұқсас күнге жылжымайтын мүлік болған. Яғни, егер толық/толық емес отбасыларды бөлуде

қарастыратын болсақ, жылжымайтын мүлкі бар отбасылардың ең жоғары үлесі толық отбасылар арасында байқалды – толық көп балалы отбасылардың барлық жиынтығының 64,9%. Жалғыз әкелер арасында жартысынан көбі-53,2% - жыл басында жылжымайтын мүлік болған. Ал жалғызбасты аналар жартысынан аз болып шықты: жылжымайтын мүлігі бар көп балалы отбасылардың үлесі, онда ата -анасынан тек анасы бар, мұндай отбасылардың жалпы санының 45,6% - ын құрады. Бұл ретте Қазақстанның жылжымайтын мүлкі бар көп балалы отбасыларының 56,3% (немесе 116 724 отбасы) ауылдық жерлерде тұрған. Олардың ішінде 105 140-толық отбасы, 10 738-ана мен бала, 846-әке мен бала.

7-КЕСТЕ. 2021 жылдың 1 қаңтарына жылжымайтын мүлігі бар 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар саны, бірлік

Аймақ	Отбасы түрі					
	толық		толық емес: ана мен балалар		толық емес: әке мен балалар	
	Қаласы	Ауылы	Қаласы	Ауылы	Қаласы	Ауылы
Қазақстан Республикасы	80 295	105 140	9 668	10 738	481	846
Ақмола облысы	1 298	3 234	179	388	5	37
Ақтөбе облысы	3 957	4 873	434	533	20	30
Алматы облысы	1 558	16 478	240	1 906	4	137
Атырау облысы	5 296	6 118	523	537	14	23
Батыс Қазақстан облысы	1 669	3 035	152	362	6	15
Жамбыл облысы	5 464	9 772	675	825	39	79
Қарағанды облысы	5 486	3 049	684	340	42	15
Қостанай облысы	1 006	1 532	180	341	7	11
Қызылорда облысы	4 906	9 998	626	954	24	48
Маңғыстау облысы	7 971	7 765	660	621	21	42
Павлодар облысы	2 001	1 350	321	233	21	6
Солтүстік Қазақстан облысы	287	1 486	55	259	16	15
Түркістан облысы	8 473	32 709	870	2 880	63	363
Шығыс Қазақстан облысы	2 201	3 741	310	559	15	25
Нұр-Сұлтан қ.	7 823		1 003		26	
Алматы қ.	9 485		1 343		81	
Шымкент қ.	11 414		1 413		77	

Дереккөз: «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сұрауы бойынша ұсынылған.

Өңірлік бөліністе 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыста тұратын көп балалы отбасылардың жалпы санынан мүлкі бар көп балалы отбасылардың ең көп үлесі Маңғыстау облысында байқалды – 73,5% немесе 17 080 отбасы. Атырау облысында кәмелеттік жасқа толмаған балалары бар көп балалы отбасылардың 71%-ы (немесе 12 511 отбасы) өздерінің жылжымайтын мүлкімен мақтана алды. Қарағанды және Солтүстік Қазақстан облыстарында 4 және одан да көп баласы бар отбасылардың 69%-ы 2021 жылғы 1 қаңтарға жеке тұрғын үймен қамтамасыз етілді. Мұндай отбасылардың саны Қызылорда (67,7%), Қостанай (67,6%), Павлодар (66,6%) және

Ақтөбе (66,4%) облыстарында аз болды. Ақмола, Шығыс Қазақстан және Батыс Қазақстан облыстарының көп балалы отбасыларының 65%-ға жуығы ағымдағы жылдың басында жылжымайтын мүлікке ие болған. Алматы және Шымкент қалаларында, сондай-ақ Жамбыл және Түркістан облыстарында өңірде тұратын көп балалы отбасылардың жалпы жиынтығынан осындай отбасылардың үлесі шамамен 60%-ды құрады, ал жылжымайтын мүлкі тіркелген 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылардың жыл басындағы ең төмен үлесі Алматы облысында (52,9%) және Нұр-Сұлтан қаласында (53,5%) тұрды.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Статистика деректерінен жалпы қымбатшылық аясында көп балалы отбасылардың төмен табысы отбасын өз төбесімен қамтамасыз етуді қиындатады деген қорытынды жасауға болады. Білім берудің төмен деңгейі (ата-аналары жоғары білімі бар көп балалы отбасылардың үлесі 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 35,4%-ды ғана құрады) жоғары ақы төленетін жұмысқа сенуге мүмкіндік бермейді. Уақытша үйде тұратын көп балалы отбасылармен болған соңғы жылдардағы қайғылы жағдайлар мемлекеттің осы мәселедегі рөлі туралы ойлануға мәжбүр етеді.

Заңнамалық актілерді қабылдау тұрғысынан көп балалы отбасыларға қатысты мемлекеттік саясаттағы оң өзгерістерге қарамастан (бұл жәрдемақылар сомасын ұлғайту және атаулы әлеуметтік көмек алуды жеңілдету), әсіресе соңғы 2 жылда теріс ақпараттық себеп аясында, одан әрі жақсарту үшін маневрлер әлі де бар. Жұмыстың болмауы және ауылдық жерлерде балалардың дамуы үшін шектеулі мүмкіндіктер кейбір отбасыларды жақсы өмір іздеп ірі қалаларға көшуге мәжбүр етеді. Сонымен қатар, олар көбінесе балалардың өміріне қауіп төндіретін қалыпты тұрғын үй жағдайларын қамтамасыз ете алмайды. Көп балалы отбасылар жергілікті атқарушы органда тұрғын үй кезегіне тұруға құқылы, алайда өңірлердегі құрылыстың жылдамдығы және тиісінше, кезекті ілгерілету көп нәрсені қалайды. Ал кейбіреулері мемлекеттен көмек түрінде үлкен

материалдық пайда алу үмітімен көшіп, арқа сүйеушілік көңіл-күйді танымал етеді. Көп балалы отбасылардың табыс деңгейінің төмендігі басқа проблеманы – балалар кедейлігін тудыруы мүмкін. Сондықтан бюджетке түсетін жүктемені ескере отырып, көп балалы отбасыларды қолдау бойынша пысықталған тетіктерге қажеттілік бар.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАР

2

**ЕЛДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
МІНДЕТТЕМЕЛЕРІН ҚОСА АЛҒАНДА,
КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫН
ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҒЫМДАҒЫ**

ЖАЛПЫ АҚПАРАТ

Қазақстанда мемлекеттің экономикалық мүмкіндіктерін ескере отырып, халықтың қажеттіліктеріне бағдарланған теңгерімді әлеуметтік саясат біртіндеп қалыптасуда. Көп балалы отбасыларға қатысты нормативтік құқықтық актілерді қабылдау хронологиясымен 1-қосымшада танысуға болады. Заңнамалық актілер қабылданып, орындалуда, азаматтардың құқықтары мен мемлекет кепілдіктерінің сақталуын, халықтың қол жетімділігі мен өмір сүру сапасын арттыруды қамтамасыз ететін бағдарламалық құжаттар іске асырылуда. Бұл ретте мемлекет,

жұмыс беруші және жұмыскер арасында құқықтар мен міндеттерді бөле отырып, «жалпыға ортақ еңбек қоғамын» қалыптастыруға баса назар аударылады. Экономиканың өсуін ескере отырып, негізгі базалық индикаторлар – ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы, ең төменгі жалақы мөлшері, ең төменгі зейнетақы мөлшері қайта қаралады. Қазақстан адамның негізгі құқықтарын іске асыру бойынша шаралар қабылдайды, бұл ретте басым санаттардың бірі көп балалы отбасылар болып табылады, олар үшін қолданыстағы заңнамада олардың құқықтарын сақтау жөніндегі нормалар кешені көзделеді.

2.1

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАР АРАСЫНДА ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Көп балалы отбасылар арасында жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шаралары бағдарламалық құжаттар арқылы іске асырылады. Бүгінде бұл салада нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек»¹ Мемлекеттік бағдарлама (бұдан әрі – Мемлекеттік бағдарлама), Жұмыспен қамтудың 2020-2021 жылдарға арналған Жол картасы² іске асырылуда.

Мемлекеттік бағдарламада аз қамтылған және/немесе көп балалы отбасы мүшелерінің:

- қысқа мерзімді кәсіптік оқыту;
- кәсіпкерлік бастамашылыққа жәрдемдесу шараларына қатысу, «Бастау Бизнес» жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздеріне, оның ішінде онлайн режимде оқыту (ауылдық елді мекендерде, шағын қалаларда, қалалар мен моноқалаларда, оның ішінде зәкірлік кооперация мен әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту арқылы микрокредит беруді кеңейтуді; ауылдық елді мекендерде және шағын қалаларда, қалалар мен моноқалаларда кредиттерге/микрокредиттерге кепілдік

беруді; жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға мемлекеттік гранттар беруді қамтиды).

- бизнес-жобаны іске асыруда он сегіз ай бойы сүйемелдеу (азаматтардың қалған санаттары үшін - он екі айға дейін);

Бағдарламада сондай-ақ аз қамтылған және/немесе көп балалы отбасы мүшелері үшін жеңілдіктер көзделген:

- несие / микронесие берудің арнайы шарттары (несие / микронесие мерзімі - жеті жылға дейін; кепілдіктің болуына байланысты несиенің / микронесиенің максималды сомасы - 8,0 мың АЕК -ке дейін; номиналды пайыздық мөлшерлеме - жылдық 4% аспайтын);
- несие / микронесиелер кепілдіктерінің мөлшері: аз қамтылған және / немесе көп балалы отбасылардың мүшелері үшін несие / микронесие сомасының 95% дейін;
- П кепілдік беру жүзеге асырылатын МҚҰ/КС/ЕДБ кредиттері/микрокредиттері

¹ Үкіметтің 18.11.2018 жылғы №746 қаулысы

² Премьер-Министрдің 2020 жылғы 27.03. №55 өкімі

бойынша номиналды сыйақы мөлшерлемесін белгілеу – 4%-дан жоғары емес.

Бағдарламада көп балалы және/немесе аз қамтылған отбасылардың еңбекке қабілетті мүшелері, сондай-ақ мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған аналар үшін үйде әлеуметтік жұмыс орындарын ұйымдастыру көзделген.

Техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын, үш жыл ішінде оқуын аяқтаған білім беру ұйымдарының түлектері көп балалы және / немесе аз қамтамасыз етілген отбасылардан бірінші жұмысқа орналасуға басым құқыққа ие, және көп балалы және / немесе аз қамтылған отбасылардың еңбекке қабілетті мүшелері- «Ұрпақтар келісім-шарты» жобасы бойынша жұмысқа орналасудың басым құқығы.

2020 жылдың қорытындысы бойынша 1 411 көп балалы отбасыға шағын несиелер берілді, олардың алушылардың жалпы санындағы үлесі 11,1%-ды құрайды. Жаңа бизнес-идеяларды іске асыру үшін гранттар 12,7 мың көп балалы отбасына берілді.

Жұмыс берушілермен 19 мың әлеуметтік жұмыс орны құрылды, оның ішінде 1,5 мың жұмыс орны көп балалы ата-аналар жұмысқа орналастырылды.

Жұмыспен қамтудың белсенді шараларына қатысуға еңбекке қабілетті жастағы аз қамтылған азаматтар да белсенді түрде тартылуда.

Мәселен, 2021 жылдың мамыр айындағы жағдай бойынша 9,7 мың аз қамтылған азаматтар жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларына тартылды (5,0 мың адам тұрақты жұмысқа, 3,8 мың адам қоғамдық жұмыстарға, орындарға - 201 адам, жастар практикасына - 18 адам, оқытуға бағытталған - 149 адам, кәсіпкерлік бастамаға көмек - 548 адам).

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ 2.2

Көп балалы аналарды экономикалық қолдау мақсатында қолданыстағы салық заңнамасында олар үшін бірқатар преференциялар көзделген.

Мысалы, «Батыр ана» атағын алған, «Алтын алқа» немесе «Күміс алқамен» марапатталған көп балалы аналар көлік салығын төлеуден босатылады (салық салынатын бір көлік үшін); жеке тұлғалардың меншігіне (тұрғын үй қоры, оның ішінде онымен ғимараттар мен құрылыстар орналасқан жер учаскелері; іргелес жер учаскелері; республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және 1 қаңтардан бастап қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 1000 еселенген мөлшерінде) сәйкес қаржы жылы, Кодекстің 528 - бабының 1) тармақшасында көрсетілген барлық салық салу объектілерінің жалпы құнынан), барлық нотариаттық әрекеттерді орындау кезінде мемлекеттік бажды төлеуден және т.б.

Бала тууды ынталандыру және көп балалы отбасыларды қоса алғанда, балалы отбасыларды қолдау мақсатында Қазақстан балалы

отбасылардың әлеуметтік қолдауға құқықтарын заңнамалық деңгейде бекітті. Мәселен, 2003 жылдан бастап республикалық бюджет есебінен баланың туылуына байланысты біржолғы мемлекеттік жәрдемақы төленеді, оның мөлшері отбасындағы балалардың санына қарай сараланған:

- бірінші, екінші, үшінші бала туған кезде 38,0 айлық есептік көрсеткіш төленеді;
- төртінші және одан көп бала - 63,0 айлық есептік көрсеткіш.

2021 жылдың 5 айында бұл жәрдемақыны 22,2 млрд теңге сомасына 153,4 мың адам алды.

2005 жылы «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы»³ Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануына байланысты елімізде балалы отбасыларды қолдаудың тұтас моделі қалыптасты:

³ Закон Республики Казахстан от 28 июня 2005 года №63

1) 1) 1 жасқа дейінгі бала күтімі бойынша жәрдемақы:

- бірінші балаға-5,76 айлық есептік көрсеткіш;
- екінші балаға - 6,81 айлық есептік көрсеткіш;
- үшінші балаға - 7,85 айлық есептік көрсеткіш;
- төртінші және одан көп балаға - 8,90 айлық есептік көрсеткіш;

Бұл жәрдемақы жұмыс істемейтін аналарға республикалық бюджеттен төленеді. 2021 жылдың 5 айында осы жәрдемақы 53,8 мың адамға 5,9 млрд теңге сомасында төленді.

Айта кету керек, әйелдерді жұмыспен қамтуға ынталандыру мақсатында 2008 жылдан бастап жәрдемақы төлеу шектелді. Жұмыс істейтін әйелдер үшін мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан бала бір жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты орташа айлық табыстың 40% мөлшерінде әлеуметтік төлем төленеді. 2021 жылдың 5 айының қорытындысы бойынша бұл төлемді 60,7 млрд теңге сомасына 430,7 мың адам алды.

«Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр Ана» атағын алған, I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналарды қолдау үшін ай сайын көп балалы анаға 6,40 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде жәрдемақы төленеді (2021 жылғы 1 маусымға 229,8 мың ана жәрдемақы алды).

Сондай-ақ, 4 және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар көп балалы отбасылар үшін жәрдемақы төленеді. Олардың мөлшері 2020 жылдан бастап айтарлықтай өсті:

- төрт балаға-16,03 айлық есептік көрсеткіш;
- бес балаға-20,04 айлық есептік көрсеткіш;
- алты балаға-24,05 айлық есептік көрсеткіш;
- жеті балаға-28,06 айлық есептік көрсеткіш;
- сегіз және одан да көп балаға-әрбір балаға 4 айлық есептік көрсеткіш.

Ағымдағы жылы жәрдемақымен 116,9 млрд теңге сомасына 443,2 мың отбасы қамтылды.

Осылайша, Қазақстан балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау бойынша мемлекет қабылдаған міндеттемелерді орындауда.

Мұқтаж адамдарға көрсетілетін әлеуметтік көмектің атаулылығын қамтамасыз ету, оның ішінде халықты кедейліктен шығару мақсатында

2001 жылы «мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Көмек мөлшері жан басына шаққандағы орташа табыс пен кедейлік шегінің арасындағы айырма түрінде айқындалады. Бұл ретте 2002 жылдан бастап 2018 жылға дейін кедейлік шегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің 40%-ын құрады. 2018 жылы атаулы көмек екі түрге бөлінді – шартсыз ақшалай көмек және шартты ақшалай көмек, сондай-ақ кедейлік шегінің мөлшері 50%-ға дейін ұлғайтылды. Бұл ретте көмек алудың басты шарты еңбекке қабілетті азаматтардың жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің ұсынылатын шараларына қатысу міндеттемесімен әлеуметтік келісімшарт жасасу болып табылды. Алайда, 2019 жылы Нұр-Сұлтан қаласындағы көп балалы отбасындағы қайғылы оқиғалардан кейін және көп балалы аналар арасындағы әлеуметтік шиеленісті жеңілдету мақсатында ҚР Үкіметі шұғыл шаралар пакетін қабылдады. Негізгі бағыттардың бірі отбасының қаржылық жағдайын бағалауға және ата-аналардың жұмыспен қамтудың белсенді нысандарына қатысуына қарамастан, ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70% мөлшерінде балаларға атаулы әлеуметтік көмек мөлшерін белгілеу болды.

Бұдан басқа, іске асырылған жедел шаралар пакеті шеңберінде халықтың түрлі мақсаттарға, оның ішінде тауарлар сатып алуға алған кредиттері есептен шығарылды. Бұл тек көмек алушылар санының өсуіне ғана емес, сондай-ақ көп балалы отбасылар арасындағы масылдық көңіл-күйдің өсуіне, сондай-ақ олардың республика үкіметінен «жалған» үміттерінің өсуіне алып келді. Бұл қоғамның бөлінуіне де әсер етті, азаматтардың бір бөлігі инновацияларды қолдаған кезде, ал екінші бөлігі жұмыс істеп тұрған бөлігі ренжіді. Жұмыс істегеннен гөрі «кедей болу» пайдалы болды.

Аз қамтылғандар санының қарқынды өсуін, жалған ажырасулардың болуын, табыстардың жасырылуын, жеке қосалқы шаруашылықтың қысқаруын ескере отырып, Үкімет 2020 жылы мұқтаж азаматтарға әлеуметтік көмек жүйесін жаңғыртуды жүргізді, аз қамтылған отбасыларға кепілдік берілген әлеуметтік пакет берді.

Бүгінде елімізде атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) отбасының әрбір мүшесіне отбасының жан басына шаққандағы табысы мен өңірлік кедейлік шегінің шамасы арасындағы айырма түрінде есептеледі (бұл ретте кедейлік шегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70%-ына дейін өсті, 2001 жылы кедейлік шегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің 40%-ын

құрады). Балаларға белгіленген мөлшерде көмек төлемі жойылды.

2021 жылдың мамыр айында АӘК 164,4 мың отбасына немесе 799,2 мың адамға тағайындалды (балалардың үлесі 63% немесе 500,6 мың, көп балалы отбасылардың саны – 62,1 мың).

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ТҰРҒЫН ҮЙМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ **2.3**

А заматтардың тұрғын үймен қамтамасыз етуге байланысты құқықтары «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заң шеңберінде іске асырылады. Заңның 67-бабына сәйкес коммуналдық тұрғын үй қорынан берілген тұрғын үйлер немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйлер осы елді мекенде тұрақты тұратын, тұрғын үйге мұқтаж Қазақстан Республикасының азаматтарына пайдалануға беріледі. Қазақстан Республикасының азаматтарын Республикалық маңызы бар қалаларда есепке қою үшін астанада кемінде үш жыл тұрақты тұру талап етіледі.

Коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғынжайлар немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғынжайлар тұрғын үйге мұқтаж және есепте тұрған Ұлы Отан соғысының ардагерлеріне жататын Қазақстан Республикасының азаматтарына; жетім балаларға, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға; «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр Ана» атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналарға, көп балалы отбасыларға және т. б. пайдалануға беріледі.

Бұл ретте ауданның, облыстық маңызы бар қаланың, Республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдары коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үйге немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үйге мұқтаждарды есепке алудың бөлек тізімдерін жүргізеді:

1) Ұлы Отан соғысының ардагерлері;

2) жетім балаларды, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды;

3) «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр Ана» атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналарға, көп балалы отбасыларға және т. б.

2011 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін осы санат бойынша кезекте тұрғандар саны 83 016 адамды құрайды.

Заңда сондай-ақ, егер осы санаттағы балалар кәмелетке толған жағдайда тұрғын үй алуға кезектілікті сақтау көзделген.

Қазіргі уақытта тұрғын үйді сату «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын үй-коммуналдық даму бағдарламасы аясында жүзеге асырылады, ол тұрғын үйге қол жетімділіктің әртүрлі тетіктерін қарастырады.

Айқындаушы фактор еңбек немесе кәсіпкерлік қызметтен түскен табыстарды растау (зейнетақы аударымдарын, жеке табыс салығын және өзге де міндетті аударымдарды есепке алмағанда) болып табылады. Бір ең төменгі күнкөріс деңгейіне дейін табысы бар кезекте тұрғандарға отбасы мүшесіне сатып алу құқығынсыз жалға берілетін тұрғын үй беріледі (көп балалы отбасылар, 1 және 2 топтағы мүгедектер, мүгедек балалары бар отбасылар, зейнеткерлер және т.б.).

«Бақытты отбасы» бағдарламасы 2 ең төмен күнкөріс деңгейіне дейін табысы бар «көп балалы, толық емес отбасылар және мүгедек балалары бар отбасылар» санатындағы кезектегілерге қолжетімді.

Табысы 3,7 ең төмен күнкөріс деңгейіне дейінгі кезекте тұрғандар «5-10-20» және «5-20-25» бағдарламалары бойынша әкімдіктердің несиелік тұрғын үйлеріне (көп балалы отбасылар, бюджет қызметкерлері, мемлекеттік қызметшілер және өзге де санаттар) үміткер бола алады.

Табысы 3,1 ең төмен күнкөріс деңгейінен асатын азаматтар үшін «7-20-25» бағдарламасы қолжетімді (көп балалы, бюджет қызметкерлері, мемлекеттік қызметкерлер, сондай-ақ кезекте тұрмайтын Қазақстан Республикасының азаматтары).

Табысы 5 ең төмен күнкөріс деңгейінен асатын адамдар бастапқы және қайталама нарықта тұрғын үй сатып алу үшін қолданыстағы нарықтық өнімдерді (ҰБ-ның «Баспана-хит», ҚҚК-нің «Орда», ҚТҚЖБ-нің «Өз үйі») пайдалана алады.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Қазақстан Республикасының Үкіметі әлеуметтік әл-ауқатты арттыруға бағытталған көптеген мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруда. Алайда, әлеуметтік көмек көрсету бағдарламаларының кең тобына қарамастан, ақпараттық асимметрия көп балалы отбасылардың көпшілігінде қолданыстағы бағдарламалар, жеңілдіктер, қолдау туралы толық ақпарат жоқ екендігіне әкеледі. Мұның себебі, соның ішінде, бір-бірін жиі қайталайтын қолдау бағдарламаларының көптігі. Көп балалы отбасылардың құқықтары мен мүмкіндіктері туралы хабардар болуды арттыру мақсатында түсіндіру жұмыстарын жүргізу және

Сонымен қатар, 2019 жылдан бастап «Нұрлы жер» және «7-20-25» бағдарламалары шеңберінде тұрғын үй сатып алу кезінде азаматтардың бастапқы жарнаның бір бөлігін жабу үшін тұрғын үй сертификаттарын алу мүмкіндігі енгізілді. Тұрғын үй сертификаттарының мөлшері мен оларды алушылар санаттарының тізбесін мәслихаттар айқындайды.

Қазақстанның қолданыстағы заңнамасын, сондай-ақ оның халықаралық міндеттемелерін талдау бүгінгі күні елімізде көп балалы аналардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын іске асыру үшін заңнамалық деңгейде жағдай жасалғанын, оларды әлеуметтік қолдау шараларының кешені көзделгенін көрсетеді. Сонымен бірге, оларды алу өтініш сипатына, тұрғылықты жері бойынша тіркеу талаптарына, сондай-ақ тиісті бюджетті қаржыландыру көлеміне негізделген.

«көп балалы отбасылардың жол картасын» жасау талап етіледі.

Осылайша, Қазақстанда көп балалы отбасыларды қолдаудың орталықтандырылған бағдарламасы жоқ, ол осы атаулы әлеуметтік топқа сәйкес келетін шараларды реттеуі тиіс, мысалы, көп балалы отбасылардан шыққан балаларды мәдени дамыту жөніндегі шаралар жоқ, сондай-ақ заңнамада көзделген жеңілдіктердің көпшілігі аз қамтылған отбасыларға қолданылады, осылайша орташа және жоғары табысы бар көп балалы отбасылар оларға қол жеткізе алмайды.

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ

**КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН
КЕҢЕЙТУ ҮШІН ӨМІР СҮРУ
ДЕҢГЕЙІН ЖӘНЕ ҚОЛДАУ
ҚҰРАЛДАРЫН ЖАҚСARTU
БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ**

3

IX ғасырдың аяғынан бастап халықты әлеуметтік қорғау шеңберінде қамтылатын адамдар мен мәселелер санаттары кеңейе бастады: зейнетақылық сақтандыру бағдарламалары, ауруға, мүгедектікке байланысты сақтандыру, отбасылық жәрдемақылар және т.б. Әлеуметтік қамсыздандырудың бұл түрлері халықтың осал топтарының, оның ішінде көп балалы отбасылардың қажеттіліктерінің ең төменгі деңгейін қанағаттандыруға тырысады.

3.1

ОТБАСЫЛАРДЫ, ӘСІРЕСЕ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУДЫҢ НЕГІЗГІ

Балалы отбасыларды қолдау көбінесе мемлекеттің бала тууды ынталандыруға, жұмыспен қамту деңгейін арттыруға, сондай-ақ осал халық арасында кедейліктің алдын алуға уәждемесімен негізделеді. Ол үшін кәмелеттік жасқа толғанға дейін балаларға күтім жасауда отбасыларды қолдайтын қаржылық және қаржылық емес көмектің әр түрлі түрлері енгізіледі.

ТУУ КӨРСЕТКІШІ. Посткеңестік елдерде, мысалы, Ресейде және Еуропа елдері туудың деңгейі төмендеуіне алаңдайды. Еуропалық Одақ елдерінде бала туу бір әйелге 1,55 баланы құрайды, бұл көші-қон болмаған кезде халықтың тұрақты санын сақтау үшін қажетті деңгейден төмен, сондай-ақ халықтың қартаю проблемасы өзекті болып табылады, бұл болашақта жас демографиялық теңгерімсіздікке әкелуі мүмкін (European Commission, 2020).

КЕДЕЙЛІК. Балалы отбасыларға бағытталған әлеуметтік қамсыздандыру балалар кедейлігінің алдын алуға, балалардың мектептегі үлгерімін арттыруға, балалардың азық-түлік қауіпсіздігін жақсартуға және ата-аналардың экономикалық белсенділігінің артуына оң әсер етеді (Bastagli et al., 2016; International Labor Organization, 2013). Айта кету керек, тұрақты (үш жылдан астам уақытқа созылған) және өткір кедейлікте өмір сүретін балалар көп балалы отбасылардан шығуы ықтимал: зерттеуге сәйкес, Ұлыбританияда тұрақты және ауыр кедейлікке ұшыраған балалардың 59%-ы үш немесе одан да көп балалардан тұратын отбасыларда тұрады, ал «кедей емес» санатына жатқызылған балалардың тек 24%-ы көп балалы отбасыларға жатады (Adelman, Middleton и

Ashworth, 2003). Сондай-ақ, мысалы, Ұлыбританияда үш баласы және төрт немесе одан да көп баласы бар отбасылар бір балалы отбасыларға қарағанда 0,5–1,8 және 2,8–8 есе кедей болуы мүмкін (Bradshaw et al., 2006, 11). Басқаша айтқанда, көп балалы отбасылардың балалары басқа отбасыларға қарағанда кедейлікке көбірек ұшырайды: отбасында балалар неғұрлым көп болса, өмір сүру деңгейі соғұрлым төмен болады (Berthoud & Ford, 1996).

ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУ. Ата-аналарды жұмысқа орналастыру отбасылардың әл-ауқатының негізгі факторы болып табылады. 1999–2003 жылдары Ұлыбританияда жүргізілген үй шаруашылығының сауалнамасында бір баласы бар жұмыс істейтін әкелердің үлесі 88% екені анықталды, екі баласы бар әкелерде 91% -ға дейін және бес және одан да көп балалы әкелерде 63% -ға дейін төмендеді. Сондай-ақ, екі және үш баланың әкелері орта есеппен ең жоғары жалақы алады, ал ең үлкен отбасылардан шыққан әкелер ең төменгі жалақы алады. Көп балалы отбасылардан шыққан әкелерді жұмысқа орналастыру көбінесе еңбек нарығындағы ауытқуларға ұшырайды (Iacovou & Berthoud, 2006).

Орташа алғанда, аналар мансаптық үзіліс кезінде басқа жұмысшылардан артта қалады, ал көп балалы отбасыларда әйелдер жұмыста ұзақ үзіліс алады. Үлкендер мен кішілер арасындағы орташа жас айырмашылығы 11 жастан асса, бес немесе одан да көп баланың анасы ұзақ уақыт ақылы жұмыссыз өтеді (Iacovou & Berthoud, 2006). Зерттеулерге сәйкес, ананың жұмысқа орналасу мүмкіндігі, егер оның бір баласы болса, 62%-дан

немесе бес баласы болса, 22%-ға дейін төмендейді. Аптасына 16 және одан да көп сағат жұмыс істейтін бір балалы аналардың үлесі 65% құрайды, ал бес немесе одан да көп балалы аналар 14%-ға дейін төмендейді (Iacovou & Berthoud, 2006).

Отбасылар мен балаларға арналған әлеуметтік көмектің бір түрі - бала күтімі бойынша демалыс, бала күтімі бойынша мамандандырылған мекемелерді ұсыну, жүктілік бойынша, баланың туылуы бойынша төлемдер. Бұл қолдау түрлері ата-аналарға балаларды өсіруге және сонымен бірге жұмыс орнын сақтауға, бала күтімі кезінде табыс табуға, сондай-ақ әйелдерді жұмыс істейтін халық арасында сақтауға көмектеседі. Дегенмен, бұл көмек тиісті өмір сүру деңгейін ұстап тұру үшін жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұл әйелдерді/ата-аналарды қосымша жұмыс істеуге мәжбүр етуі мүмкін, осылайша балаларға толық күтім жасау, оларды тәрбиелеу мүмкіндігін болдырмайды. Мысалы, дамушы 53 елдегі 35,5 миллионға жуық бала күн сайын бір сағат бойы ата-анасының қарауынсыз қалады (Samman, Presler-Marshall және Jones, 2016). Сондай-ақ, ата-аналар балаларды бала күтімі жөніндегі мамандандырылған мекемелерге бере алмай, оларды өздерімен бірге жұмысқа ала алады, бұл жұмыс сапасына әсер етеді және қызмет түріне байланысты балалардың қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін.

ӘЛЕМДЕ ОТБАСЫЛАР МЕН БАЛАЛАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕКТІҢ ТАРАЛУЫ

186 елдің 69-ында отбасылар мен балаларға төлемдер заңнамада жазылмаған. Әлемде 14 жасқа дейінгі балаларды әлеуметтік қорғауға денсаулық сақтауға жұмсалатын шығыстарды есепке алмағанда, орта есеппен ЖІӨ-нің 1,1%-ы бөлінеді (Халықаралық еңбек ұйымы, 2018). 186 елдің 37-інде жәрдемақы отбасының табысына сәйкес беріледі. 186 елдің 37-інде жәрдемақыны ата-анасы ресми түрде жұмысқа орналасқан отбасы ала алады (Халықаралық еңбек ұйымы, 2018). Осылайша, көптеген елдерде, негізінен африкалық елдерде, бейресми экономикада жұмыс істейтін мұқтаж жандарға қолдаудың жоқ болу қаупі жоғары. Сондай-ақ, 157 елдің 131-інде әлеуметтік қамсыздандыру мектептік тамақтануға қаражат бөлуді қамтиды (Дүниежүзілік банк, 2015).

ОТБАСЫЛАРҒА КӨМЕКТІҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ

Отбасылар мен балаларды әлеуметтік қорғау шеңберінде қолдау атаулы, шартсыз және әлеуметтік жәрдемақыларды, бала күтімі бойынша жеңілдіктерді, бала күтімі бойынша демалысты, мектеп тағамымен, мектеп формасымен және оқулықтармен қамтамасыз етуді және т. б. бөлуді қамтиды. Төлемдер бір рет, ай сайын, арнайы қажеттіліктерге бөлінуі мүмкін, сондай-ақ балабақшалар мен мектептерде орын алу кезінде тұрғын үй көмегі және жеңілдіктер түрінде берілуі мүмкін.

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРҒА КӨРСЕТІЛЕТІН КӨМЕККЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШОЛУ

3.2

Б Бұл шолуда Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Польша, Франция, Ұлыбритания, Испания және Швеция елдерінің көп балалы отбасыларына қолдау көрсетіледі. Айта кету керек, бұл елдерде көп

балалы отбасылар әр түрлі балалары бар отбасылар болып саналады. көп балалы отбасы деп 8 кестеде санау үшін отбасында қанша бала болуы керек екендігі көрсетілген.

8-КЕСТЕ. Көп балалы отбасын балалар саны бойынша анықтау

Балалар саны	Елдер
2 және одан да көп бала	Швеция
3 және одан да көп бала	Ресей, Польша, Франция, Испания
4 және одан да көп бала	Өзбекстан, Қазақстан
Анықтама жоқ	Қырғызстан, Ұлыбритания

3.2.1

РЕСЕЙДЕ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

Ресейде көп балалы отбасыларды қолдау саясаты пронаталистік сипатқа ие, яғни ол бала тууды ынталандыруға, сондай-ақ кедей адамдарды қолдауға бағытталған. Айта кету керек, отбасыларға көмектің түрлері мен мөлшері елдің аймағына байланысты өзгеруі мүмкін.

РЕТТЕУШІ ҚҰЖАТ. Қолдау Ресей Федерациясы Президентінің №431 «Көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау шаралары туралы» Жарлығымен, Жер кодексінің 6-бабының 39.5-тармағымен, Ресей Федерациясы Президентінің «Ресей Федерациясының мемлекеттік марапаттау жүйесін жетілдіру шаралары туралы» Жарлығымен реттеледі.

Анықтама. Ресейдегі көп балалы отбасылар - бұл орта арнаулы немесе жоғары оқу орнында оқыған жағдайда 18 жасқа дейін немесе 23 жасқа дейінгі үш немесе одан да көп баласы бар отбасылар. Сондай-ақ, көп балалы отбасыларды анықтау аймаққа байланысты болуы мүмкін.

Қолдау түрлері. Ресейде көп балалы отбасыларды қолдау келесі түрде жүзеге асырылады:

- біржолғы төлемдер;
- ай сайынғы төлемдерді;
- жер учаскесін беру;
- орденмен марапаттау;
- басқа да жеңілдіктер.

БІРЖОЛҒЫ ЖӘРДЕМАҚЫ балалы отбасыларға табыс деңгейі мен балалар санына қарамастан беріледі, яғни бұл санатқа көп балалы отбасылар кіреді. Бұл жәрдемақы әрбір туылған балаға ол 1,5 жасқа толғанға дейін беріледі. Жәрдемақы мөлшері шамамен 18 мың рубльді құрайды (2021 жылға).

Сондай-ақ, үшінші бала туылған кезде қосымша бір реттік жәрдемақы төленеді, мысалы, Челябинскіде үшінші немесе бесінші және әрбір келесі бала үшін 4000-6000 рубль.

АЙ САЙЫНҒЫ ЖӘРДЕМАҚЫ балалы отбасыларға жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алмаған жағдайда және көп балалы отбасыларға үшінші немесе одан да көп бала 1,5 жасқа толғанға дейін күтім жасау үшін беріледі. Бұл жәрдемақы әр аймақта әр түрлі болуы мүмкін. Мысалы, Челябинскіде бұл төлемді алу үшін көп балалы отбасының табысы күнкөріс деңгейінен төмен болуы керек. Челябинскідегі төлем мөлшері шамамен 10 мың рубльді құрайды (2021 жылға).

АНА КАПИТАЛЫ балалы отбасыларға тұрғын үй жағдайларын жақсарту, балаларға білім алу, анасына зейнетақы жинақтау, мүгедек балаларға тауарлар мен қызметтерді сатып алу үшін беріледі. 2020 жылдан бастап бірінші бала туылған кезде ана капиталын төлеу қарастырылған. Сондай-ақ, бұл төлем туған кезде де, бала асырап алған кезде де берілетінін атап өткен жөн. 2020 жылға арналған аналық капиталдың мөлшері шамамен 466 мың рубльді құрайды, сәйкесінше бірінші, екінші және кейінгі бала үшін 616 мың рубль.

ЖЕР УЧАСКЕСІ тұрғын үй алаңына мұқтаж үш және одан да көп баласы бар көп балалы отбасыларға беріледі. Жер учаскесі тегін беріледі. Сондай-ақ, жер учаскесінің орнына тұрғын үй немесе ақшалай өтемақы берілуі мүмкін. Жер учаскесін алған жағдайда көп балалы отбасылар жер салығынан босатылуы мүмкін.

«АТА-АНА ДАҢҚЫ» ОРДЕНІ 7 және одан да көп баласы бар ата-аналарға беріледі, бұл ретте кіші

бала кемінде үш жаста болуға тиіс. Бұл отбасы әлеуметтік жауапты болуы керек, салауатты өмір салтын ұстануы, балалардың физикалық, рухани, адамгершілік дамуына қамқорлық жасауы және т.б. Орденнің берілуі РФ президентінің «Ресей Федерациясының мемлекеттік наградалар жүйесін жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» жарлығымен реттеледі. Бұл бұйрық сонымен бірге 100 мың рубль мөлшерінде біржолғы ақшалай ынталандырумен беріледі.

БАСҚА ДА ЖЕҢІЛДІКТЕР көп балалы отбасыларға қамтиды 30% жеңілдік коммуналдық қызмет

көрсету; қоғамдық көлікте тегін жүруі; тегін тамақтану орындарында; тегін дәрі-дәрмек беру үшін балаларды 6 жасқа дейінгі; тегін мектеп формасы; ай сайын бір рет тегін мұражайларға, саябақтарға дақылдар, демалыс және көрме ұйымдастыруға көмектесу; шаруа (материалдық көмек, пайызсыз несие) көмек; тұрғын үй құрылысы (жеңілдікті несиелер, дотация, пайызсыз несие); первоочередный қабылдау балаларды мектепке дейінгі мекемелерге орналастыру; бөлу бау-бақша учаскелерін; досрочный уход ана зейнеткерлікке; первоочередный таңдау көп балалы ата-аналар алған демалысы және т. б.

ӨЗБЕКСТАНДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

3.2.2

Өзбекстанда көп балалы отбасыларды қолдау жанама қаржылық сипатқа ие. Кем дегенде 5 және одан да көп баласы бар аса мұқтаж отбасыларға көмек беріледі және халықтың осал топтары арасында кедейліктің алдын алуға бағдарланғанын атап өткен жөн.

АНЫҚТАМА. Өзбекстанда орта арнаулы немесе жоғары оқу орнында оқыған жағдайда 18 немесе 22 жасқа толмаған төрт немесе одан да көп баласы бар отбасы көп балалы отбасы болып саналады.

РЕТТЕЛЕТІН ҚҰЖАТ. Көп балалы отбасыларды қолдау отбасы кодексінің 4-1 «Көп балалы отбасыларды әлеуметтік қорғау туралы» бабымен, сондай-ақ Министрлер Кабинетінің 2020 жылғы 31 желтоқсандағы №830 «Өзбекстан Республикасы Үкіметінің халықтың әлеуметтік қорғауға мұқтаж топтарын одан әрі қолдауға бағытталған кейбір шешімдеріне өзгерістер енгізу туралы» қаулысымен реттеледі.

ҚОЛДАУ ТҮРЛЕРІ. Өзбекстанда көп балалы отбасыларға:

- тұрғын үй-жай;
- ірі қара мал.

ТҰРҒЫН ҮЙ-ЖАЙЛАР беріледі, көп балалы отбасыларға 7 және одан да көп балаға 16 жасқа дейінгі, олар тұрғын үй немесе тұрады үшін жарамсыз тұрғын үй алаңы, жатақханаларда, өндірістік және қызметтік үй-жайларда қоспағанда,

маусымдық жұмысшылар мен студенттердің, сондай-ақ олар тұрады бірнеше отбасы тұрған туыстық қатынаста жазылған үш жылдан кем емес елді мекенде тұрғын үй береді. Тұрғын үй-жайлар жекешелендіру құқығынсыз беріледі. Норма бойынша бір адамға жалпы ауданы 16 шаршы метрден төмен емес және мүгедектер үшін арбадағы 23 шаршы метрден төмен емес, сондай-ақ отбасы мүшесінің белгілі бір созылмалы ауруларына байланысты аудан мөлшері ұлғайтылуы мүмкін. Тұрғын үй-жайларды беру қолданыстағы тұрғын үйді сатып алу, жөндеу, көшу, еңбек шартын бұзу, тұрғын үй жағдайы туралы қате мәліметтер беру нәтижесінде тұрғын үй жағдайлары жақсарған жағдайда тоқтатылады.

ІРІ ҚАРА МАЛ 5 және одан да көп кәметке толмаған балалары бар көп балалы отбасыларға; 2-3 жыл ішінде жалпы табысы төмен аз қамтылған отбасыларға; балалар үйлері мен жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған үйлердің түлектеріне; ата-анасыз қалған балаларды қамқорлыққа алған отбасыларға беріледі. Бұл отбасылардың өздерінің ірі қара малы болмауы керек. Бұл қолдау «Ауылдық жерлерде аз қамтылған және көп балалы отбасыларға ірі қара малды тегін беру шарттары туралы ереже» арнайы заңмен реттеледі. Бұл көмекті қаржыландыру көзі демеушілік және қайырымдылық көмек болып табылады. Дені сау ірі малдың бір бірлігі –5 жасқа дейінгі қашарлар, құнажындар немесе сиырлар беріледі.

3.2.3 ҚЫРҒЫЗСТАНДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

Қырғызстанда көп балалы отбасыларға ерекше көңіл бөлінбейді, бірақ балалы отбасыларға, сондай-ақ табысы аз адамдарға қолдау көрсетудің әртүрлі түрлері бар. Бұл Қырғызстандағы Халықты әлеуметтік қорғау халықтың кедейлігінің алдын алуға бағытталғанын көрсетеді

АНЫҚТАМА. Қырғызстанда көп балалы отбасының анықтамасы жоқ, бірақ аз қамтылған және аз қамтылған отбасылар үшін анықтама бар. Табысы аз отбасы – бұл отбасының әр мүшесіне ай сайынғы табысы кепілдендірілген ең төменгі кірістен төмен отбасы, ал табысы аз отбасы-отбасының әр мүшесіне айлық табысы кедейлік шегінен төмен отбасы. Бұл бөлімде аз қамтылған және аз қамтылған отбасыларды қолдау көрсетіледі.

ҚОЛДАУ ТҮРЛЕРІ. Қырғызстан мемлекеті төлейді:

- балаға біржолғы төлемдер;
- балаға ай сайынғы төлемдер;
- ай сайынғы «әлеуметтік жәрдемақы».

Айта кету керек, 3 жасқа дейінгі бала күтімі бойынша жәрдемақы 2018 жылы күші жойылды.

«БАЛАҒА СҮЙІНШІ» БІРЖОЛҒЫ ТӨЛЕМІ бала туғанда беріледі. Төлем мөлшерін Қырғыз Республикасының Үкіметі белгілейді. Ол әр туылған

балаға беріледі және шамамен 4000 сом құрайды (2018 жылға).

«ҮЙ-БҮЛӨГӨ КӨМӨК» АЙ САЙЫНҒЫ ТӨЛЕМДЕРІ отбасында бір адамға айлық табысы ең төменгі табыстан төмен, яғни бір адамға 100 сомнан төмен (2021 жылға) 16 жасқа дейінгі балалары бар отбасыларға беріледі. Отбасылық табысты есептеу кезінде жалақы, шәкіртақы, кәсіпкерлік, жер және мал шаруашылығынан түсетін табыс ескеріледі және зейнетақылар, жүктілік, жұмыссыздық бойынша мемлекеттік жәрдемақылар есепке алынбайды. Орташа алғанда, ай сайынғы төлем мөлшері 810 сом (2021 жылға) құрайды, ал егер отбасы шалғай және қол жетімді емес жерлерде тұрса, онда төлем арнайы коэффициентті ескере отырып жасалады.

«ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘРДЕМАҚЫ» АЙ САЙЫНҒЫ ЖӘРДЕМАҚЫ зейнеткерлікке шығу құқығына ие емес және келесі санаттардың біріне жататын адамдарға беріледі: 18 жасқа дейінгі мүгедек балаларға; I - III топ мүгедектігі; 65 жастан асқан ер адамдар; 60 жастан асқан әйелдер; 55 жасқа дейінгі батыр аналар; ата -анасынан немесе екі ата -анасынан айырылған балалар; 18 айға толғанда АИВ/ЖИТС -мен ауыратын аналардан туған балалар. Жәрдемақы мөлшері базалық зейнетақы мөлшерінен аспайды және орта есеппен 1 000-4 000 сом құрайды (2019 жылға).

3.2.4 ПОЛЬШАДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

Польшада көбінесе көп балалы отбасыларға назар аударылмайды. Бір уақытта бірнеше баланың дүниеге келу жағдайынан басқа, жәрдемақы әрбір балаға тең дәрежеде бөлінеді. Көмек негізінен бала кәмелетке толғанға дейін төленеді.

АНЫҚТАУ. Польшадағы көп балалы отбасы үш немесе одан да көп баласы бар отбасы болып саналады.

КӨМЕК ТҮРЛЕРІ. Польшада балалы отбасыларға көмектің әртүрлі түрлері қарастырылған:

- отбасылық жәрдемақы және үстемақы (zasiłek rodzinny i dodatki);
- баланың туылуына арналған біржолғы жәрдемақы (jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka);
- ата-ана жәрдемақысы (świadczenie rodzicielskie);

- «Отбасы 500+» бағдарламасы бойынша бала тәрбиесіне арналған жәрдемақы (Świadczenie wychowawcze, 500 Plus);
- «Жақсы бастама» (Świadczenie «Dobry Start»);
- көп балалы отбасының картасы (Large family card).

ЖАНҰЯЛЫҚ ЖӘРДЕМАҚЫЛАР МЕН ҮСТЕМАҚЫЛАР

жан басына шаққандағы орташа табысы 674 злоттан аспайтын және балалары оқу орындарында оқитын отбасыларға тағайындалады. Бұл жәрдемақы көп балалы отбасылар үшін толықтырылуы мүмкін (үшінші және кейінгі балаға 95 злоты).

БАЛА ТУУҒА АРНАЛҒАН БІРЖОЛҒЫ ЖӘРДЕМАҚЫ

ай сайынғы жан басына шаққандағы орташа табысы 1 922 злоттан аспайтын отбасыларға беріледі және жүктілік кезінде анасына бала туған күннен бастап 10 аптадан астам уақыт медициналық қызмет көрсетілген жағдайда тағайындалады. Бір реттік төлем бір туылған балаға 1000 злоты құрайды.

АТА-АНА ЖӘРДЕМАҚЫСЫ бала туғанда, жүктілігі және босануы бойынша жәрдемақы болмаған жағдайда, отбасының табысына қарамастан беріледі. Жәрдемақы мөлшері айына 1000 злоты құрайды. Жәрдемақы бір жыл ішінде төленеді және бірнеше бала туылған жағдайда ұзартылуы мүмкін

(екі бала – 65 аптаға дейін, үш бала – 67 аптаға дейін, төрт бала – 69 аптаға дейін, бес және одан да көп бала – 71 аптаға дейін).

«ОТБАСЫ 500+» БАҒДАРЛАМАСЫ бойынша бала тәрбиесіне арналған жәрдемақы отбасының табысына қарамастан, әрбір балаға 18 жасқа дейінгі балалары бар отбасыларға төленеді. Жәрдемақы мөлшері айына 500 злоты және мүмкіндігі шектеулі бала болған жағдайда айына 1 200 злоты құрайды. Айына қосымша 500 злоты асырап алушы отбасыларға төленуі мүмкін.

«ЖАҚСЫ БАСТАМА» ЖӘРДЕМАҚЫСЫ әрбір бала үшін, бірінші оқу жылынан бастап, отбасы табысына қарамастан, ол 20 жасқа (немесе мүгедек балалар үшін 24 жасқа) толғанға дейін жыл сайын төленеді. Бір реттік жәрдемақы мөлшері әр жылға 300 злоты құрайды.

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫ КАРТАСЫ- бұл үш немесе одан да көп баласы бар отбасыларға 18 жасқа толғанға дейін және 25 жасқа дейін балаларды мемлекеттік мекемелерде, жеке компанияларда оқытқан жағдайда берілетін жеңілдіктер мен қосымша құқықтар жүйесі. Теміржол көлігіне жеңілдіктер, ұлттық саябақтарға тегін кіру, паспорттың төменгі ақысы, сонымен қатар тамақ, киім, аяқ киім, сұлулық өнімдері, кітаптар мен бензинге жеңілдіктер ұсынылады.

ФРАНЦИЯДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

3.2.5

Отбасылық саясатты жүргізудің ең көрнекті мысалдарының бірі - Франция. Балаларға күтім жасау үшін қолайлы жағдайлар бар, сонымен қатар ата-аналардың еңбек нарығына бір мезгілде қатысуы. 2018 жылы Францияда бала туу деңгейі 1,88 баланы құрады, бұл басқа Еуропа елдерінен едәуір жоғары (Дүниежүзілік банк, 2018). Франциядағы бала күтімі шарттары ата-аналардың өмірін айтарлықтай жеңілдетеді. Олар ата-аналарға жұмыс орнын сақтауға, сондай-ақ бала күтімі шығындарын жабуға мүмкіндік береді. Тегін қоғамдық балабақшалар жұмыс істейді, олар 3 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды қабылдайды, ал аз ғана ақыға балаларды мемлекет төлейтін мерзімнен тыс қалдыруға болады. Нәрестелер үшін бөбекжайлар беріледі, бірақ олар көбінесе 3 жасқа дейінгі барлық балаларды қабылдай алмайды,

сондықтан бірінші кезекте жұмыс істейтін аналардың сәбилері бара алады.

Анықтама. Негізінен Франциядағы көп балалы отбасылар үш немесе одан да көп баласы бар отбасылар болып саналады.

Қолдау түрлері. Францияда көп балалы отбасылар үшін арнайы көмек көрсетілмейді; дегенмен, балалардың санына және отбасының табысына байланысты отбасыларды қолдаудың әртүрлі түрлері қарастырылған. Ұсынылады:

- балалы отбасыларға арналған жәрдемақылар (балаларға арналған жәрдемақы, біржолғы жәрдемақы, қосымша жәрдемақы, отбасыларды қолдауға арналған жәрдемақы);

- ерте жастағы бала тууға және оның күтіміне байланысты жәрдемақы (бала тууға және асырап алуға арналған жәрдемақы, базалық жәрдемақы);
- арнайы мақсаттарға арналған жеңілдіктер (мүгедек балаға арналған жәрдемақы, мүмкіндіктері шектеулі ересектерге арналған жәрдемақы, мектепке даярлауға арналған жәрдемақы);
- басқа да жәрдемақылар (бірлескен ата-ана жәрдемақысы (PreParE), жұмыс уақытын еркін таңдау үшін қосымша ақы (CLCA), бала күтімі бойынша қызметтерді тегін таңдау бойынша қосымша жәрдемақы (Complément de libre choix du mode de garde / CMG) және т. б.

БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРҒА ЖӘРДЕМАҚЫЛАР

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЖӘРДЕМАҚЫ жұмысқа орналасуын растаудың қажеттілігінсіз төленеді. Жәрдемақы мөлшері отбасының табысы мен балалар санына байланысты.

Біржолғы жәрдемақы балалардың бірі 20 жасқа толғанға дейін үш және одан да көп баласы бар отбасылар үшін тағайындалады. Бала бос болмаған жағдайда оның жалақысы айына 943 еуродан аспауы тиіс. Бұл жәрдемақының айлық мөлшерлемесі 83,85 еуроны құрайды (2020 жылдың сәуіріне) және отбасының кірісіне байланысты аз болуы мүмкін.

Қосымша жәрдемақы 3 жастан 21 жасқа дейінгі үш және одан да көп баласы бар отбасыларға төленеді. Жәрдемақы мөлшері отбасындағы алушылар санына және отбасының табысына байланысты. Көлемі бір балаға 172,6-дан 258,92 еуроға дейін өзгереді.

Отбасын қолдау жәрдемақысы бір немесе екі ата-анадан қолдау алмайтын балаға күтім жасау үшін төленеді немесе алименттің аз мөлшеріне қосымша ретінде беріледі. Төлем мөлшері 116,57-155,4 Еуро.

БАЛА ТУУ ЖӘНЕ ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛА КҮТІМІ БОЙЫНША ЖӘРДЕМАҚЫ

БАЛА ТУУ ЖӘНЕ АСЫРАП АЛУ ЖӘРДЕМАҚЫСЫ бала тууға немесе асырап алуға байланысты шығындарды жабуға арналған. Оны алу ата-аналардың қажеттілігіне тексеріледі. Жәрдемақы мөлшері отбасындағы балалар санына және күтілетін нәрестелер санына байланысты. Жұмыс

істейтін ата-аналар мен жалғыз басты ата-аналар үшін жәрдемақы мөлшері басқа ата-аналарға қарағанда жоғары. Отбасының жылдық табысы бір жұмыс істейтін ата-анасы бар отбасы үшін 32 165 еуродан немесе екі жұмыс істейтін ата-анасы бар отбасы үшін 42 509 еуродан аспауы керек (2018 жылға). Жәрдемақы мөлшері әр босануға 952,08 евро және 20 жасқа дейінгі баланы асырап алуға 1 904,17 евро құрайды.

НЕГІЗГІ ЖӘРДЕМАҚЫ баланың күтімі мен білім алу шығындарын төлеуге көмектеседі. Бұл жәрдемақы отбасының мұқтаждығына тексеріледі (бала туғандағы жәрдемақымен бірдей табыс деңгейімен) және баланың туған күнінен бастап үш жасқа толғанға дейін төленеді. 20 жасқа дейінгі балаларды асырап алған жағдайда жәрдемақы асырап алынған күннен бастап үш жыл ішінде төленеді. Негізгі жәрдемақы мөлшері отбасының кірісіне байланысты 86,3-тен 185,54 еуроға дейін өзгереді. Базалық жәрдемақының ең төменгі деңгейін алу үшін отбасының табысы 42 509 еуродан аспауы тиіс.

АРНАЙЫ МАҚСАТТАРҒА АРНАЛҒАН ЖЕҢІЛДІКТЕР

МЕКТЕПКЕ ДАЙЫНДЫҚ БОЙЫНША ЖӘРДЕМАҚЫ әр жылдың тамыз айында мектепке қабылданған 6 жастан 18 жасқа дейінгі кез-келген балаға төленеді. Бұл жәрдемақыны алу үшін отбасының табысы тексеріледі. Жәрдемақы мөлшері баланың жасына байланысты. 2020 жылдың күзіне арналған толық жәрдемақы: 6 жастан 10 жасқа дейінгі балаға 371,80 евро; 11 жастан 14 жасқа дейінгі балаға 392,31 евро; 15 жастан 18 жасқа дейінгі балаға 405,90 евро.

БАСҚА ЖӘРДЕМАҚЫЛАР

БІРЛЕСКЕН АТА-АНА ЖӘРДЕМАҚЫСЫ (PreParE) немесе тегін жұмыс уақыты үшін қосымша ақы (CLCA) ата-аналарға жұмысын тоқтатуға немесе баласына күтім жасау үшін толық емес жұмыс уақытын қысқартуға мүмкіндік береді. Олар бірінші баладан бастап негізгі жәрдемақыдан тыс төленуі мүмкін. Бұл отбасылық кірісті тексеруді қажет етпейді. Ата-ананың балалардың санына байланысты 8 тоқсанда зейнетақымен қамсыздандырудың болуы негізгі шарт болып табылады. Баланы тәрбиелеуге арналған бірлескен жәрдемақы (PreParE) әр ата-анаға бірінші бала үшін 6 ай, екінші бала үшін 24 ай және кейінгі балалар үшін 48 ай ішінде төленеді. PreParE/CLCA айлық мөлшері (2020-2021 жж.) жұмыс сағаттарының қысқаруына байланысты 150-400 еуроны құрайды.

PrePaгE-дің жоғары ставкасы айына 654,46 еуроны құрайды және кез-келген жұмыс түрін тоқтатқан 3 немесе одан да көп баланың ата-анасына әдеттегіден қысқа мерзімге берілуі мүмкін.

БАЛА КҮТІМІ БОЙЫНША ҚЫЗМЕТТЕРДІ ТЕГІН ТАҢДАУ БОЙЫНША ҚОСЫМША ЖӘРДЕМАҚЫ (CMG) 6 жасқа дейінгі бала күтімі бойынша шығындарды өтеуге арналған. Ол базалық жәрдемақйдан тыс немесе бөлек төленуі мүмкін. CMG жалақысы бір балаға күніне 50,75 евродан аспайтын немесе мамандандырылған компанияларда, питомниктерде, балабақшаларда

айына кемінде 16 сағат бойы айына 10 евродан аспайтын күтушіні жалдайтын жұмыс істейтін ата-аналарға төленеді.

БАСҚА ЖӘРДЕМАҚЫЛАРҒА аурудан зардап шеккен балаға күтім жасау бойынша күнделікті жәрдемақы (AJPP); отбасылық тұрғын үй жәрдемақысы, отбасы ауданы, жалдау ақысы және табысы бойынша отбасылардың тұрғын үй шығындарының бір бөлігін жабады; отбасылық кірістерге байланысты кемінде үш баласы бар отбасыларға қоныс аудару жәрдемақысы кіреді.

ИСПАНИЯДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

3.2.6

Испанияда балалы отбасыларды қолдау көп балалы отбасыларға назар аудармай жүзеге асырылады. Басқа елдердегідей, бала өмірінің алғашқы жылдарында бала тууға және оның күтіміне байланысты жәрдемақылар көзделген, ал одан әрі қолдау отбасылық табысты тексеру жөніндегі талап негізінде жүзеге асырылады, яғни отбасыларға қосымша қолдау табысы төмен отбасыларды қолдауға бағытталған.

АНЫҚТАМА. Испаниядағы үлкен отбасы-үш немесе одан да көп баласы бар отбасы.

ҚОЛДАУ ТҮРЛЕРІ. Төлемдерді екі топқа бөлуге болады:

- туу бойынша жәрдемақы;
- басқа төлемдер.

ТУУ БОЙЫНША ЖӘРДЕМАҚЫ

БАЛА ТУУ ЖӘНЕ БАЛА КҮТІМІ БОЙЫНША ЖӘРДЕМАҚЫ ана немесе әке болу үшін жұмысын тоқтатқан және әлеуметтік сақтандыру жарналарын төлеген барлық ата-аналарға қол жетімді (жарнаның минималды мерзімі қызметкердің жасына байланысты).

БАЛА КҮТІМІ БОЙЫНША ЖӘРДЕМАҚЫ 9 АЙДАН 12 АЙҒА ДЕЙІНГІ СӘБИЛЕРГЕ күтім жасау үшін жұмысын тоқтатқан барлық ата-аналар үшін қол жетімді.

ӘЛЕУМЕТТІК САҚТАНДЫРУҒА ЖЕТКІЛІКТІ ЖАРНА САЛМАҒАН БАРЛЫҚ ЖҰМЫС ІСТЕЙТІН ЖӘНЕ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫҒАН ӘЙЕЛДЕР ҮШІН

ЖАРНА ТӨЛЕУСІЗ ЖҮКТІЛІК ЖӘНЕ БОСАНУ БОЙЫНША ЖӘРДЕМАҚЫ қолжетімді.

БАСҚА ТӨЛЕМДЕР

АСЫРАУЫНДАҒЫ БАЛАЛАР НЕМЕСЕ БАЛАНЫ ҚАБЫЛДАЙТЫН БАЛАЛАР ҮШІН ЖЕҢІЛДІКТЕР әрбір балаға, баланы қабылдайтын балаға, жасы кіші және 18 жастан асқан балаға 65% мүгедектік жағдайында төленеді. Осы жәрдемақыны алу үшін отбасының жылдық табысы 12 424 евродан немесе үш және одан да көп баласы бар отбасы үшін 18 699 евродан аспауы тиіс. Төлем әр балаға жылына 341 евродан 7121 еуроға дейін өзгереді.

КӨП БАЛАЛЫ АТА-АНАЛАР, ЖАЛҒЫЗ БАСТЫ АТА-АНАЛАР НЕМЕСЕ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ АНАЛАР ҮШІН ЖЕҢІЛДІКТЕР басқа мемлекеттік әлеуметтік қорғау бағдарламасы шеңберінде осындай жәрдемақыларға үміткер бола алмайтын, белгілі бір шектерде жылдық табысы бар отбасылар үшін бір мезгілде төленеді. Жәрдемақы мөлшері -1000 евро.

БАЛА ТУУҒА НЕМЕСЕ АСЫРАП АЛУҒА БАЙЛАНЫСТЫ ЖӘРДЕМАҚЫ БІР МЕЗГІЛДЕ ЕКІ НЕМЕСЕ ОДАН ДА КӨП БАЛА ТУҒАН НЕМЕСЕ АСЫРАП алынған жағдайда төленеді. Жәрдемақы бір реттік төлемнен тұрады, оның мөлшері балалар санына байланысты: Екі баласы бар отбасылар үшін мөлшері 3800 евро, үш баласы бар отбасылар үшін – 7 600 евро, төрт баласы бар отбасылар үшін – 11 400 евро. Сондай-ақ, мөлшері балалардағы мүгедектіктің болуына байланысты. Жәрдемақы алу үшін отбасы басқа мемлекеттік әлеуметтік қорғау бағдарламасы шеңберінде осындай жәрдемақыға үміткер бола алмайды.

3.2.7 ҰЛЫБРИТАНИЯДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

Ұлыбританияға келетін болсақ, шағын отбасылар да, көп балалы отбасылар да кедейлікте өмір сүре алатынын ескеру қажет. Сондықтан мемлекет әлеуметтік саясатта көп балалы отбасыларды бөлек бөлмейді.

АНЫҚТАМА. Ұлыбританияда көп балалы отбасылар үшін анықтама жоқ.

ҚОЛДАУ ТҮРЛЕРІ:

- балаға арналған жәрдемақы;
- пособие по уходу за ребенком;
- бала күтімі бойынша грант;
- оқыту бойынша жәрдемақы;
- ресми декреттік демалыс;
- тұңғышының тууы бойынша грант;
- тегін тамақтану;
- «Салауатты бастау» бағдарламасы бойынша қолдау;
- қамқоршының жәрдемақысы;
- ата-аналарды оқытуға арналған жәрдемақы.

БАЛАҒА АРНАЛҒАН ЖӘРДЕМАҚЫ- бұл 16 жасқа дейінгі балалары бар адамдар үшін ай сайынғы жәрдемақы (немесе егер олар күндізгі бөлімде оқуды жалғастырса, 20 жасқа дейін). Егер ата - аналардың біреуі жылына 50 000 фунт стерлингтен жоғары жалақы алса, жеңілдік салықтан шегеріледі. Бірінші балаға берілетін жәрдемақының мөлшері аптасына 21,15 фунт стерлингті құрайды, әрбір келесі балаға аптасына 14 Фунт стерлинг.

БАЛА КҮТІМІ БОЙЫНША ЖӘРДЕМАҚЫ 2 жастан 4 жасқа дейінгі балаларға және ішінара 16 жасқа дейінгі немесе 17 жасқа дейінгі балаларға мүгедектік жағдайында беріледі. Балаға күтім жасауды бала күтуші, балабақша, бала күтімі жөніндегі агенттік, мектеп және т. б. жүзеге асыруы тиіс. Күтім сағаттарының саны баланың жасына байланысты.

БАЛА КҮТІМІ БОЙЫНША ГРАНТ күндізгі бөлімде оқитын және бала күтімі бойынша белгілі бір жағдайларға мұқтаж болған кезде 15 немесе 17 жасқа дейінгі балалары бар ата-аналарға беріледі. Грантты тағайындау университетке, мамандыққа,

студенттің жасы мен тұру мәртебесіне, ата-анасының ұлтына байланысты.

ОҚУ ҚҰРАЛЫ («THE CARE TO LEARN») студент және бірінші курста 20 жастан аспаған ата-анаға көмектесе алады. Бұл жәрдемақының мөлшері Лондонда және одан тыс жерде тұратындар үшін аптасына 160 және 175 фунт стерлинг құрайды. Бұл жәрдемақы бала күтімі бойынша қызметтерді төлеуге, бала күтімі бойынша мекемедегі орынды сақтауға көмектесе алады. Оқуды тоқтатқан, аяқтаған немесе бала күтімі жөніндегі мекемеге баруды тоқтатқан жағдайда жәрдемақы төлеу тоқтатыла тұруы мүмкін.

РЕСМИ ДЕКРЕТТІК ДЕМАЛЫС 52 аптаны құрайды және 39 аптаға дейін төленеді. Төлем алғашқы 6 апта ішінде апта сайынғы орташа жалақының 90% құрайды, ал келесі 33 апта ішінде 152 фунт стерлинг немесе орташа жалақының 90% (аз мөлшерде төленеді) беріледі.

АЛҒАШҚЫ БАЛА ТУЫЛҒАН КЕЗДЕ ата-аналар 500 фунт стерлинг мөлшерінде біржолғы грант ала алады.

ОТБАСЫНЫҢ ТАБЫСЫ ТӨМЕН БОЛҒАН, АТА-АНАСЫНЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУЫ ЖӘНЕ БАСҚА ДА ЖАҒДАЙЛАР БОЛМАҒАН ЖАҒДАЙДА, МЕКТЕПТЕРДЕ БАЛАЛАР ТЕГІН ТАМАҚПЕН қамтамасыз етіледі.

«Салауатты бастама» бағдарламасы бойынша қолдау жүкті әйелдерге немесе 4 жасқа дейінгі баласы бар аналарға көрсетіледі. Бағдарлама сүт немесе жеміс сияқты негізгі тағамдарды сатып алуға көмектеседі. Осы бағдарлама аясында Ұлыбританияның 30 000-нан астам дүкендерінде пайдалануға болатын ваучерлер ұсынылады. Сондай-ақ, купондарды жүкті әйелдерге арналған дәрумендерге, емшек сүтімен қоректендіруге арналған дәрумендерге және 6 айдан 5 жасқа дейінгі балаларға арналған дәрумендерге айырбастауға болады.

ҚАМҚОРШЫНЫҢ ЖӘРДЕМАҚЫСЫ ата-анасы немесе ата-анасының біреуі қайтыс болған баланың қамқоршысына беріледі. Қамқоршының

жәрдемақысы аптасына 18 фунт стерлингті құрайды.

АТА-АНАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЖӘРДЕМАҚЫ, егер ата-аналардың бірі күндізгі бөлімде оқитын болса,

оқу шығындарын төлеуге көмектеседі. 2021-2022 оқу жылындағы кірістерге байланысты отбасы жылына 50-ден 1821 фунт стерлинг ала алады.

ШВЕЦИЯДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУ

3.2.8

АНЫҚТАМА. Швецияда көп балалы отбасылар - Швецияда тұратын немесе Швецияда әлеуметтік сақтандыру жүйесімен қамтылған және қаржылық қолдау алуға құқылы балалары бар отбасылар.

ҚОЛДАУ ТҮРЛЕРІ. Балалы отбасыларға қолдау көрсету келесі түрде жүзеге асырылады:

- балаға арналған жәрдемақы (barnbidrag);
- балаға арналған кеңейтілген жәрдемақы (förlängt barnbidrag);
- көп балалы отбасыларға қосымша төлемдер (flerbarnstillägg).

БАЛАҒА ЖӘРДЕМАҚЫ Швецияда тұратын, 16 жасқа дейінгі балалары бар және медициналық сақтандыруы бар отбасыларға төленеді. Ай сайынғы жәрдемақы мөлшері екі бөлек қамқоршы

болған жағдайда әр ата-анаға 1 250 швед кроны немесе 625 швед кроны. Жәрдемақы бала туылғаннан кейінгі бірінші айдан бастап немесе бала асырап алу басталғаннан бастап 16 жасқа толғанға дейін беріледі.

БАЛАҒА АРНАЛҒАН КЕҢЕЙТІЛГЕН ЖӘРДЕМАҚЫ бала мектепте оқыған жағдайда беріледі. Ай сайынғы жәрдемақы мөлшері-1 250 швед кроны.

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРҒА ҚОСЫМША АҚЫ отбасында 16 жасқа дейінгі екі және одан да көп бала тұрған жағдайда беріледі. Бұл қосымша ақы балалар ата-аналарымен бірге тұрып, толық күн оқитын, оқу бойынша жәрдемақы алатын және некеде тұрмайтын болса, балалар 20 жасқа толғанға дейін берілуі мүмкін. Ай сайынғы қосымша төлем мөлшері әр бала үшін 1050 швед кроны.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Х алықаралық тәжірибені талдай отырып, көптеген елдерде көп балалы отбасыларды анықтау әртүрлі деген қорытындыға келуге болады. Мәселен, Еуропа елдері мен Ресейде көп балалы отбасылар – үш және одан да көп баласы бар отбасылар, мысалы, Швецияны қоспағанда, онда екі және одан да көп баласы бар отбасылар көп балалы отбасы болып саналады, ал Өзбекстан мен Қазақстанда отбасындағы төрт және одан да көп бала көп балалы отбасын құрайды. Сондай-ақ, кейбір елдерде көп балалы отбасының критерийлері заңды түрде анықталмайды. Қырғызстанда көп балалы отбасылардың анықтамасы жоқ, бірақ «аз қамтылған отбасы» деген ұғым бар.

Дамыған елдерде көп балалы отбасыларға көмек көрсетудің жеке бағдарламалары кең таралмаған, отбасылық саясатқа көп көңіл бөлінеді. Бұл көмек отбасылардың экономикалық жағдайын жақсарту, сондай-ақ әйелдердің жұмыспен қамтылу деңгейін арттыру және халықтың туылуын қолдау мақсатында көрсетіледі. Ресейден басқа посткеңестік кеңістікте отбасылардың экономикалық жағдайын жақсарту үшін көмек көрсетіледі: Өзбекстанда бұл қолдау қаржылық емес сипатқа ие (тұрғын үй, ірі қара мал беру), ал Қырғызстанда табысы төмен отбасыларға бағытталған.

Бала туудың салыстырмалы түрде жоғары деңгейіне ие, жұмыс пен бала күтімін ыңғайлы үйлестіру үшін жағдай жасалған және ондаған

жылдар бойы балалы отбасылардың әл-ауқатына айтарлықтай ресурстар салған ел Франция болып табылады. Сонымен бірге, Швециядағыдай, негізінен отбасына емес, адамға бағытталған мемлекеттік саясаттың мысалын бөліп көрсетуге болады (Hantrais, 2004).

Әлеуметтік көмек беру отбасындағы жалпы табысқа немесе жан басына шаққандағы табысқа байланысты болуы мүмкін, яғни отбасылар әлеуметтік қолдауға мұқтаждығы тексеріледі. Сондай-ақ шарттардың бірі медициналық сақтандырудың, зейнетақы аударымдарының болуы болуы мүмкін.

Әлеуметтік жәрдемақы алу үшін адамдардың мақсатты санаттарын анықтауда айырмашылықтар бар екенін ескерген жөн. Олар мақсатты болуы мүмкін, яғни белгілі бір адамдар тобына бағытталған, негізінен аз қамтылған және жалпы, яғни барлығына бағытталған. Kidd, Gelders Bailey-Athias мәліметтері бойынша, жалпыға бірдей әлеуметтік жәрдемақылар отбасылардың өмір сүру деңгейін едәуір жақсартады және кедейлікпен тиімді күресуге көмектеседі, ал атаулы әлеуметтік көмек көмекке мұқтаж барлық мақсатты санаттарды қамтымауы мүмкін (2017).

Жаңа туған немесе асырап алынған бала күтімі бойынша демалыс және ай сайынғы жәрдемақы көзделеді, бала туу немесе асырап алу бойынша біржолғы төлемдер бөлінеді, сондай-ақ бала күтімі бойынша қосымша көмек бөлінуі мүмкін.

Отбасыларға әлеуметтік көмек көрсету кезінде балаға жас шектеулері қолданылуы мүмкін. Әрбір балаға төлемдерді ол 18 жасқа толғанға дейін, ал оқуын жалғастырған жағдайда 19-25 жасқа дейін аудара алады. Сондай-ақ оқу жылына дайындық бойынша қолдау, баланы оқыту үшін ішінара ақы төлеу, мектепте тегін тамақтандыру сияқты төлемдер көзделетін елдер де бар. Отбасы толық немесе ішінара өтемақымен, бала күтімімен ақысыз қамтамасыз етілуі мүмкін (бала күтімі, питомник, балабақша қызметтері). Отбасылар өтеусіз жер учаскесі, тегін тұру, тұрғын үй-жайды жалдаудың толық немесе ішінара құнын өтеу, көшуге көмек және т. б. түрінде тұрғын үй көмегін ала алады. Сондай-ақ, көп балалы отбасыларға жеңілдіктер, ваучерлер, преференциялар түрінде коммуналдық қызметтерден бастап, Мәдени іс-шараларға бару, жеңілдікпен кредит беруге дейін және т. б. қосымша қолдау көрсетілуі мүмкін.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ

КӨП БАЛАЛЫ

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ COVID-19
ПАНДЕМИЯСЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ КӨП
БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ**

4

талған әлеуметтік зерттеуді 2021 жылдың ақпан-шілде айларында Сорос-Қазақстан Қорының Гранты есебінен «Қолданбалы экономиканы зерттеу орталығы (Applied Economics Research Centre)» ЖШС «Қазақстанның көп балалы отбасылары: экономикалық жағдайы, мүмкіндіктері және оларды үкіметтің күн тәртібіне енгізу» жобасының аясында жүргізді.

Осы жарияланымда айтылған пікірлер авторларға тиесілі және Сорос-Қазақстан Қорының көзқарасын білдірмейді. Пайдаланылған белгілер белгілі бір елдің, аумақтың немесе ауданның құқықтық мәртебесіне немесе олардың шекараларына қатысты қандай да бір пікірді білдірмейді. Мәтіннің, графикалардың және кестелердің фрагменттерін алу коммерциялық емес мақсатта, олардың алынған көзі көрсетілген жағдайда ғана мүмкін болады.

ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТИСІ

Зерттеу объектісі – Қазақстандағы көп балалы отбасылар, яғни бірге тұратын төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары, оның ішінде кәмелеттік жасқа толған соң білім беру ұйымдарын бітіргенге дейін орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі бөлімде оқитын балалары (бірақ олар жиырма үш жасқа толғанға дейін) бар отбасылар⁴.

ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Әлеуметтік зерттеудің мақсаты – көп балалы отбасылардың әлеуметтік келбетін жасау.

Бұл мақсатты орындау барысында зерттеудің тәжірибеге бағытталған сипаты ескерілді. Әлеуметтік келбетін жасаудың негізгі міндеті – көп балалы отбасылардың экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту және институттардың инклюзивтілігін арттыру бойынша үкіметке ұсыныстар әзірлеу мақсатында ақпарат алу.

Қойылған мақсатқа жету үшін төмендегі негізгі зерттеу міндеттері анықталды:

- Далалық зерттеу нәтижелері бойынша көп балалы отбасылардың әлеуметтік келбетін жасау (жасы, білімі, отбасылық жағдайы, табысы, қызмет саласы, еңбек жағдайы, мүліктің болуы және т.б.);
- Сауалнама жүргізу сәтіне (2021 жылдың мамыры) көп балалы отбасылардың ағымдағы

жағдайын талдау (мәртебе, инфрақұрылым және т.б.);

- Көп балалы отбасылар үшін олардың экономикалық мүмкіндіктерін кеңейтуге және өмір сүрудің жайлы деңгейін ұстап тұруға бөгет болатын кедергілерді, атап айтқанда, төмен табыс және қарыздық жүктеменің жоғары деңгейі түріндегі кедергілерді анықтау; ата-аналардың жұмысқа орналасу проблемалары; тұрғын үймен қамтамасыз ету проблемалары, ата-аналардың білім деңгейінің жеткіліксіздігі; уақыттың жетіспеушілігі, оның ішінде балаларды тәрбиелеу мен дамытуға қатысуға;
- Көп балалы отбасылардың білім беру, экономикалық, әлеуметтік қызметтерге қажеттіліктері мен қолжетімділігін/мүмкіндіктерін анықтау;
- Қолданыстағы әлеуметтік қорғау шараларының тиімділігін және олардың көп балалы отбасылар үшін қолжетімділігін мыналар арқылы талдау: нысаналы топтың мемлекеттік қолдау шараларымен қанағаттану деңгейін өлшеу; тұрғын үйді несиелендірудің, кәсіпкерлікті және жұмыспен қамтуды қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары туралы, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың көп балалы отбасыларды қаржылай емес қолдау бағдарламалары туралы хабардар болу және қатысу деңгейін анықтау;
- Пандемия факторының көп балалы отбасылардың экономикалық жағдайына әсерін талдау.

ЗЕРТТЕУДІҢ ЖҰМЫС ГИПОТЕЗАЛАРЫ:

- Көп балалы отбасылардан шыққан балаларда басқаларға қарағанда таңдау мүмкіндігі және өз мүмкіндіктерін дамыту мүмкіндігі жиі болмайды.
- Аз қамтылған көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдаудың қолданыстағы жүйесі балалардың мәдени, зияткерлік және физикалық дамуының қажеттілігін (балаларға инвестициялау) ескермейді.
- Қазақстанның ірі қалалары – Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент көп балалы отбасылар көші-қонының орталығына айналуға.

⁴ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV

Кодексі (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтыруларымен қоса)

- Басқа отбасыларға қарағанда көп балалы отбасылар тұрғын үй жағдайын жақсартуды қажет етеді.
- Көп балалы отбасылар басқаларға қарағанда өз болашағына оптимистік көзқараспен сирек қарайды.
- Көп балалы отбасылар арасында экономикалық және бейімделу әлеуеті төмендеген. Экономикалық дағдарыстар мен төтенше жағдайлар кезінде көп балалы отбасылар үшін кедейлік тәуекелі айтарлықтай артады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСІН СИПАТТАУ

А Ақпаратты жинаудың негізгі әдісі ретінде сандық зерттеу әдісі – мақсатты топтың анкеталық сауалнамасы таңдалды.

Респонденттің тұрғылықты жері бойынша бет-бет сұхбат (face-to-face) жүргізу үшін өңірлердегі

тәжірибелі интервьюерлер желісінің ресурстары пайдаланылды.

ІРІКТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ДИЗАЙНЫ

Көп балалы отбасылардың қол жетімді мүмкіндіктерін тиімдірек талдау үшін іріктеуге екі мақсатты топ енгізілді: негізгі топ – көп балалы отбасылар және бақылау тобы – төрттен аз кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар (бұдан әрі – «көп балалы емес отбасылар»).

Іріктеу жиынығын есептеу үшін басты жиынтықтың өлшемдері алынды. «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ мәліметтері бойынша 01.01.2021 жылға көп балалы отбасылар саны 332 838 бірлікті құрады, оның 45% қалада, 55% ауылда тұрады. 1-ден 3-ке дейінгі балалары бар отбасылар арасында қала тұрғындарының үлесі жоғары – шамамен 61% (9 және 10 кестелерді қараңыз).

9-КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 1-ден 3 жасқа дейін кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар санының өңірлер бойынша және жергілікті жердің типіне қарай бөлінуі⁵

	Барлығы	оның ішінде		Үлестік бөлінуі, %	
		қалалық жер	ауылдық жер	қалалық жер	ауылдық жер
Қазақстан Республикасы	2 234 497	1 365 304	869 193	61,1	38,9
Ақмола облысы	93 873	34 849	59 024	37,1	62,9
Ақтөбе облысы	110 705	69 820	40 885	63,1	36,9
Алматы облысы	261 962	39 491	222 471	15,1	84,9
Атырау облысы	76 767	45 366	31 401	59,1	40,9
Батыс Қазақстан облысы	90 490	49 194	41 296	54,4	45,6
Жамбыл облысы	132 684	62 851	69 833	47,4	52,6
Қарағанды облысы	169 979	136 035	33 944	80,0	20,0
Қостанай облысы	95 348	54 893	40 455	57,6	42,4
Қызылорда облысы	94 942	47 057	47 885	49,6	50,4
Маңғыстау облысы	77 560	47 217	30 343	60,9	39,1
Павлодар облысы	94 898	75 916	18 982	80,0	20,0
Солтүстік Қазақстан облысы	66 119	29 384	36 735	44,4	55,6
Түркістан облысы	181 365	46 474	134 891	25,6	74,4
Шығыс Қазақстан облысы	156 081	95 033	61 048	60,9	39,1
Нұр-Сұлтан қ.	174 356	174 356		100,0	
Алматы қ.	246 267	246 267		100,0	
Шымкент қ.	111 101	111 101		100,0	

10 КЕСТЕ. 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 4-тен көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар санының өңірлер бойынша және жергілікті жердің типіне қарай бөлінуі⁶

	Барлығы	оның ішінде		Үлестік бөлінуі, %	
		қалалық жер	ауылдық жер	қалалық жер	ауылдық жер
Қазақстан Республикасы	332 838	149 686	183 152	45,0	55,0
Ақмола облысы	7 854	2 225	5 629	28,3	71,7
Ақтөбе облысы	14 828	7 413	7 415	50,0	50,0
Алматы облысы	38 441	3 701	34 740	9,6	90,4
Атырау облысы	17 665	8 694	8 971	49,2	50,8

⁵ Статистикалық деректерді АЕРС сұрауы бойынша «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» (ЕРДО) АҚ ұсынған.

⁶ Бұл да сонда

Батыс Қазақстан облысы	8 117	3 334	4 783	41,1	58,9
Жамбыл облысы	28 212	9 997	18 215	35,4	64,6
Қарағанды облысы	13 835	9 075	4 760	65,6	34,4
Қостанай облысы	4 551	1 838	2 713	40,4	59,6
Қызылорда облысы	24 456	9 370	15 086	38,3	61,7
Маңғыстау облысы	23 240	11 726	11 514	50,5	49,5
Павлодар облысы	5 900	3 711	2 189	62,9	37,1
Солтүстік Қазақстан облысы	3 071	618	2 453	20,1	79,9
Түркістан облысы	74 870	16 307	58 563	21,8	78,2
Шығыс Қазақстан облысы	10 513	4 392	6 121	41,8	58,2
Нұр-Сұлтан қ.	16 537	16 537		100,0	
Алматы қ.	18 445	18 445		100,0	
Шымкент қ.	22 303	22 303		100,0	

Іріктеудің жалпы көлемі 2000 респондентті құрады. Көрсетілген іріктеу өлшемдерінен кейін көпдеңгейлі стратификация процесі, сондай-ақ мақсатты (бағытталған) іріктеу тәсілі қолданылды⁷. Іріктеу дизайны бөлінген өлшемдердің (тұратын өңірі, қала/ауыл) репрезентативтілігін ескере отырып әзірленді және 1-ден 3-ке дейінгі балалы және көп балалы отбасылардың (төрт және одан да көп балалы) отбасыларды бөлудің сәйкес пропорцияларына жақындатылған.

Әлеуметтік зерттеуді жүргізу аумағы – Қазақстан Республикасының барлық өңірлері –

Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалалары және Қазақстан Республикасының 14 облысы. Сауалнама бірліктерінің өңір және қала/ауыл бойынша бөлінуі жалпы халық құрамындағы отбасылардың үлес салмағына сәйкес құрылды.

Зерттеудің негізгі мақсатты тобының (көп балалы отбасылар) және бақылау тобының іріктеулері бірдей көлемде ұсынылды: әрқайсысы 1000 адам. Іріктеменің өңірлер мен елді мекендердің ерекшеліктері (қалалық/ауылдық) бойынша бөлінуі 11-кестеде көрсетілген.

11-КЕСТЕ. Параметрлерді ескере отырып, 2000 респондентке іріктемені есептеу: өңір, жергілікті жер типі

	1-ден 3-ке дейін баласы бар отбасылар (көп балалы емес)			Төрт және одан да көп баласы бар отбасылар (көп балалы)		
	Респонденттердің жалпы саны	қала	ауыл	Респонденттердің жалпы саны	қала	ауыл
Қазақстан Республикасы	43	18	25	25	7	18
Ақмола облысы	45	26	19	48	26	22
Ақтөбе облысы	119	18	101	114	11	103
Алматы облысы	32	20	12	55	26	29
Атырау облысы	83	56	27	31	13	18
Батыс Қазақстан облысы	59	28	31	85	30	55
Жамбыл облысы	42	24	18	22	8	14
Қарағанды облысы	75	61	14	42	27	15
Қостанай облысы	43	26	17	14	7	7
Қызылорда облысы	42	21	21	73	28	45
Маңғыстау облысы	35	21	14	70	35	35
Павлодар облысы	42	34	8	18	11	7
Солтүстік Қазақстан облысы	30	14	16	10	3	7
Түркістан облысы	83	21	62	223	49	174
Шығыс Қазақстан облысы	66	66	0	49	49	0
Нұр-Сұлтан қ.	110	110	0	55	55	0
Алматы қ.	51	51	0	66	66	0
БАРЛЫҒЫ	1000	614	386	1000	451	549

⁷ Мақсатты іріктеу – жалпы жиынтықтың арнайы алдын ала анықталған сипаттамаларына сәйкес құрылған іріктеу. Мұндай іріктеудің мысалы ретінде респонденттерді мақсатты түрде іріктеп алу кезінде, бастапқыда жалпы жиынтық моделіне сәйкес белгіленген квоталар параметрлерін, яғни жалпы жиынтықта бар пропорцияларды сақтай отырып, квоталық (пропорционалды) іріктеу әдісін айтуға болады. Белгіленген өлшемдер бестен артық болмауы тиіс, әйтпесе іріктеу есебі айтарлықтай күрделенеді.

ІРІКТЕУ ҚАТЕСІН ЕСЕПТЕУ

Жаппай сауалнама жүргізу үшін әлеуметтік зерттеудің іріктеу қатесі есептелді – іріктеу жиынының орташа сипаттамаларының басты жиынтықтың орташа сипаттамаларынан ауытқуы. Осылайша, 2500 адамнан тұратын іріктеу үшін пайдаланылған іріктеу дизайны кезінде зерттеу деректерінің статистикалық қателігі 2% аспайды. Іріктеудің шекті қатесі 95% сенімділік деңгейі («дәлдік») кезінде $\pm 1,56\%$ болады.

РЕСПОНДЕНТТЕРДІ ІЗДЕУ

Респонденттердің негізгі іріктеуін интервьюерлер маршруттық әдіспен жүргізді. Мақсатты топты іздеу үшін интервьюерлер белгілі бір қадаммен үй-үйді аралады, олар елді мекеннің типіне қарай есептеп шығарылды.

Сауалнаманың соңғы нүктелерінде (респонденттердің тұрғылықты жері бойынша) респонденттер – ересек отбасы мүшелері, кәмелетке толмаған балалардың ата-аналары сұралды. Бұл жағдайда ата-аналардың жауаптары маңызды емес, өйткені сұрақтар бүкіл отбасы туралы ақпарат алуға бағытталған.

ИНСТРУМЕНТАРИЙ ӘЗІРЛЕУ

Сауалнама жүргізу үшін қатаң түрде ресімделген сауалнама – анкета әзірленді. Анкета жабық және жартылай жабық сұрақтардан тұрады.

Сауалнаманың сапасын бағалау үшін пилотаждық зерттеу жүргізілді, оның барысында анкетаның мазмұны, сұрақтардың тұжырымы мен реттілігі, жауап нұсқалары және т.б. іске асырылды.

Анкета логикалық қатарластырылған құрылымға ие және оның негізінде балалары бар барлық отбасылардан сұхбат алудың әмбебап құралы болды, өйткені зерттеу барысында зерделенетін сұрақтардың көпшілігі отбасындағы балалардың санына қарамастан барлық зерттеу объектілеріне ортақ болып табылады. Барлық мақсатты топтарға әмбебап көзқарас көп балалы және 1-ден 3-ке дейін баласы бар отбасылардың проблемаларын, кедергілері мен талаптарын кейіннен салыстыруға мүмкіндік берді.

Анкетаның ең басында тек іріктеу өлшемдеріне сәйкес келетіндерді, яғни кәмелетке толмаған балалары бар отбасыларды бірден таңдау үшін скринингтік сұрақтар қарастырылды. Осылайша, отбасылардың екі санатын салыстыруға болады.

Сауалнама құрылымы:

- Скринингтік сұрақтар (мақсатты топты таңдауға арналған сұрақтар)
- Әлеуметтік-демографиялық блок
- Тұрғын үй жағдайын бағалау
- Қоныстану жағдайы және көші-қон қатынасы
- Жұмыс жағдайы
- Әлеуметтік әл-ауқаты және өмірлік жағдайға қанағаттану
- Отбасының экономикалық әлеуеті
- Карантин кезіндегі жағдай
- Мемлекеттік қолдау шаралары
- Проблемалар мен күтулер рейтингі.

4.1

ТҮЙІНДЕМЕ ЗЕРТТЕУ

0

ОТБАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

ЖАСЫ

Көп балалы ата-аналар орта есеппен бірнеше баладан үлкен. Көп балалы отбасыларда әкесінің орташа жасы - 39,8 жас, анасы – 38,1 жас, ал көп балалы отбасыларда әкесінің орташа жасы – 36,4 жас, анасы – 33,1 жас. Екі топта да ең үлкен жас тобы - 30-дан 40 жасқа дейінгі әкелер мен аналар.

ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРАМЫ

Көп балалы отбасылар көбінесе қазақтарға тән екенін ескерсек: сұралған көп балалы отбасылардың ішінде қазақтар 87%, орыстар – 8,9%, басқа этностар – 4% құрайды.

Көп балалы отбасылардың көпшілігінде (60,4%) отбасындағы қарым-қатынас тілі-қазақ тілі, орыс тілінде сұхбаткерлердің аз үлесі - 17,4%. Екі тілді де бірдей қолданады - әрбір бесінші үлкен отбасы (20,4%).

ЕЛДІ МЕКЕН ТҮРІ ЖӘНЕ ТҰРАТЫН АЙМАҒЫ

Көп балалы отбасылар ауылдық жерлерде жиі тұрады: ауылдық отбасылардың үлесі шамамен 55%, қалалық отбасылар –45% құрады.

Сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың жартысына жуығы елдің оңтүстік өңірлерінде (көп балалы отбасылардың көп болуы байқалады), солтүстік өңірлерде (+Шығыс Қазақстан облысы)- 14% және батыс өңірлерде – 19,5% аз тұрады. ҚР-ның ең ірі үш қаласы - Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың 17%-ы тиесілі.

ОТБАСЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың көпшілігі толық, яғни екі ата-ананы (ерлі-зайыптыларды) қамтиды. Көбінесе ата-аналар ресми некеде (79,1%), тағы 6,3% - азаматтық

некеде тұрады. Сұхбаткерлердің 7,2%-ы ажырасқан. Көп балалы сұхбаткерлердің шамамен 4,5%-ы ешқашан үйленбеген (бойдақ/тұрмысқа шықпаған), жесірлер 2,6% құрайды. Ауылда көп балалы отбасылар арасында қалаға қарағанда ажырасқандардың үлесі біршама жоғары (тиісінше 8% және 6,9%).

Көп балалы сұхбаткерлердің 7,3%-ы өздерін жалғыз басты аналарға жатқызды. Көбінесе бұл жағдай бірнеше отбасы арасында кездеседі - 14%. Сұхбаткерлердің тек 0,7%-ы өздерін жалғыз басты әкелерге жатқызды, бұл пайыз екі отбасы үшін де бірдей.

4,2% жағдайда отбасыларда бұрынғы некеден балалар тәрбиеленеді. Көп балалы отбасыларға қарағанда (4,6%) көп балалы отбасыларда (3,7%) жиі кездеседі.

Көп балалы және бірнеше балалы отбасыларды салыстыра отырып, біріншісіне қарағанда некеде/қарым-қатынаста ұзақ өмір сүру тәжірибесі тән екенін көруге болады. Ауылдық отбасылар көп балалы болады. Мәселен, ауылдық көп балалы отбасылардың 8,6%-ы 5 жылдан аз некеде/қарым-қатынаста, қалада-тек 4,1%-ы ғана тұрады.

Көп балалы отбасылардың 17,4%-ында балалардың анасы «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен немесе «Батыр ана» атағымен, I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен марапатталды. Ауылдық жерлерде қалалыққа қарағанда көп балалы аналардың аталған мемлекеттік наградалары жиі кездеседі (20,4% және 13,7%).

Көп балалы отбасылардың 2%-ы мүгедек баланы тәрбиелейді, көп балалы отбасылардың 0,3%-ы интернат мекемелері түлектерінің отбасылары.

БАЛАЛАР САНЫ

Көп балалы отбасылардың басым бөлігінің төрт баласы бар–61%. Әрбір бесінші көп балалы

отбасының (19,4%) бес баласы, отбасының 13,6% – алты баласы, 5,1% – жеті баласы бар. Сегіз және одан да көп баласы бар отбасылардың үлесі 1% – дан аспайды.

Қалада тұратын көп балалы отбасылардың балалары аз. Мәселен, қалалық көп балалы отбасылардың көпшілігінде (68,3%) төрт бала, 31,7% – да бес және одан да көп бала бар. Ауылдық жерлерде көп балалы отбасылардың 55% – ында төрт бала, ал 45% – ында бес және одан да көп бала бар.

Көп балалы отбасылардың 83%–ында мектеп жасына дейінгі балалар бар (0-ден 6 жасқа дейін), екі мектеп жасына дейінгі балалары бар отбасылар жиі кездеседі - 36,8%. Көп балалы отбасылардың басым көпшілігінде мектеп жасындағы балалар бар (7 жастан 17 жасқа дейін)–97,6%. Көбінесе көп балалы отбасыларда үш оқушы (34%) немесе екі оқушы (31%) бар. Әрбір төртінші көп балалы отбасында (24,5%) 17 мен 23 жас аралығындағы ересек балалар бар. Көп балалы отбасылардың 2% –ында 17-23 жастағы балалар бөлек тұрады, ал қалған 22,5%-ы ата-аналарымен бірге тұрады.

БІЛІМ ДЕҢГЕЙІ

Көп балалы отбасылардағы аналар әкелерге қарағанда жоғары білім деңгейіне ие. Әкелердің 35,4% – ы және аналардың 41,2% – ы жоғары/аяқталмаған жоғары білімге ие, әкелердің үштен бірі және аналардың 30%-ы тек орта білімге ие, әкелердің 30%-ы және аналардың 27%-ы арнайы орта білімге ие. Әкелердің 2,2%-ы және аналардың 1,3%-ы бастауыш немесе мүлде білімі жоқ.

Бақылау тобымен салыстырмалы талдау көрсеткендей, көп балалы ата-аналардың бірнеше балалы отбасыларға қарағанда білім деңгейі төмен. Өз кезегінде, қалалық көп балалы отбасылармен салыстырғанда ауылдық отбасылардың ата-аналарының білім деңгейі төмен, бұл әсіресе әкелерге тән.

ТҰРҒЫН ҮЙ ЖАҒДАЙЛАРЫ

Көп балалы отбасылар көп балалы отбасыларға (67,5%) қарағанда жеке тұрғын үймен (72,5%) қамтамасыз етілген. Бұл көп балалы отбасылардың көпшілігі ауылдық жерлерде тұрады, бұл жерде меншікті тұрғын үймен қамтамасыз ету дәстүрлі түрде жоғары. Қалалық көп балалы отбасылардың ауылдық отбасыларға қарағанда (24,6%) тұрғын үйі

жоқ (31%). Аз материалдық қамтамасыз етілуі, көп балалы отбасы, соғұрлым сирек бар өз үйі.

Көп балалы отбасылар арасында бір үй шаруашылығында тұратын отбасының орташа мөлшері 7 адамды, ал көп емес отбасылар арасында – 4,6 адамды құрайды.

Сауалнама қорытындысы бойынша, отбасының әрбір мүшесіне орта есеппен шамамен 14,6 шаршы метр тұрғын үй алаңы тиесілі. Көп балалы отбасылар арасында бұл көрсеткіш - 13,6 шаршы метрге төмен, көп балалы емес отбасылар арасында - 16,2 шаршы метр жоғары.

Жеке тұрғын үйі жоқ көп балалы отбасылар өте қиын жағдайда өмір сүреді (бір тұрғынға 11,3 шаршы метр), үй иелерінің жағдайы біршама жақсы – орташа есеппен бір адамға 14,6 шаршы метр.

Сауалнама нәтижелерін ресми статистика деректерімен салыстыру балалары бар отбасылардың, әсіресе көп балалы отбасылардың елдегі орташа көрсеткіштермен салыстырғанда жағдайлары шектеулі екенін көрсетеді. БҰҰ стандарттары бойынша бір тұрғынға 30 шаршы метр тұрғын үй тиесілі болуы тиіс. Осыны ескере отырып, Қазақстанда көп балалы отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету БҰҰ көрсеткішінің жартысына да жетпейді.

Өмір сүру жағдайларына байланысты бірқатар проблемалар бар. Әрбір бесінші көп балалы отбасы тұрғын үйдің тығыздығына шағымданады. Әрбір оннан бір бөлігі ыстық судың жоқтығын, оннан бір бөлігі орталықтандырылған кәріз жүйесінің жоқтығын (ауладағы дәретхана, септик) атап өтеді. Бұған қосымша, отбасылардың 2,8%–ы ауыз суға қол жетімділіктің жоқтығын, 2,6% – суық суға, 4,4% – тұрғын үйді жалға алуға қаражаттың жетіспейтіндігін, 3,7% – апатты ескі тұрғын үйлерде, 3,5% - нашар санитарлық жағдайларда (жоғары ылғалдылық, көгеру, саңырауқұлақтар және т.б.) тұрады.

Жеке баспанасы жоқ көп балалы отбасылар қазір тұрып жатқан тұрғын үйдің тарлығына, сондай – ақ тиісті санитарлық жағдайлардың болмауына-ыстық су мен орталықтандырылған кәріздің болмауына жиі шағымданады.

Көп балалы отбасылар арасында басым көпшілігі (82,5%) олардың тұрғылықты жері бойынша тіркелгенін атап өтеді, сонымен бірге әрбір оныншы отбасының тіркелмеген, ал 7,3%-ы

бұл сұраққа жауап беруден бас тартты. Осылайша, көп балалы отбасылардың кем дегенде 17% -ында тұрғылықты жері бойынша тіркелу проблемасы бар.

ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘРТЕБЕСІ

Сауалнамаға сәйкес, көп балалы отбасылардағы әкелер көбінесе мемлекеттік (28,1%) немесе жеке ұйымдарда (31,7%) жалдамалы қызметкерлер ретінде тұрақты негізде жұмыс істейді. Көп балалы әкелердің 12,3%-ы негізгі еңбек қызметін кәсіпкерлік (жалдаудан тыс) негізінде жүзеге асырады, яғни не өзін-өзі жұмыспен қамтығандар немесе ЖК ретінде жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай жұмыс істейді (9,8%), не жалдамалы қызметкерлерді пайдалана отырып бизнеспен айналысады (1,9%), немесе кооператив құрамында жұмыс істейді (0,6%).

Көп балалы отбасылардағы әкелердің 5,3%-ы жұмысынан айрылу қаупі жоғары және тұрақсыз табысы бар тұрақты емес жұмыспен қамтылған. Әкелердің тағы 5,3% - бұл нақты жұмыссыздар - тіркелген жұмыссыздар (1,1%) және тұрақты жұмысы жоқтар, тек кездейсоқ табыс (3,4%), әкелердің 0,8% жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді.

Көп балалы отбасыларда аналардың жартысына жуығы ғана жұмыспен қамтылған (50,9%), ал көп балалы отбасыларда жұмыспен қамтылған аналардың үлесі 62,6% -дан жоғары. Көп балалы аналар арасында бюджеттік және жеке ұйымдарда тұрақты негізде жұмыспен қамтылғандардың үлесі 41,6% -ды құрайды. Ауылда аналардың жұмыспен қамтылуы қалаға қарағанда жоғары.

Көп балалы аналарды жұмыспен қамту құрылымында жоғары үлесті үй шаруасындағы әйелдер (28,5%) және бала күтімі бойынша демалыста жүрген әйелдер (16,3%) құрайды.

Кәсіпкерлікпен айналысатын аналардың үлесі отбасының екі түрінде де төмен – жалпы алғанда шамамен 5%, оның ішінде 4% – өзін – өзі жұмыспен қамтығандар немесе жалдамалы қызметкерлерсіз ЖК, шамамен 1% - қызметкерлерді жалдаумен бизнес жүргізеді. Отбасының екі түріндегі аналардың шамамен 2-3%-ы тұрақсыз жұмыспен қамтылған, шамамен 2%-ын жұмыссыздарға жатқызуға болады (кездейсоқ табысы бар адамдарды қосқанда).

Қосымша жұмыспен қамту туралы әрбір оныншы көп балалы әке және көп балалы аналардың 5%-ы мәлімдейді.

ОТБАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Зерттелген көп балалы отбасылардың жартысынан көбінде (53%) азық -түлік пен киім алуға мүмкіндік беретін материалдық мүмкіндіктер бар, бірақ ұзақ уақытқа созылатын заттарды (орташа табысы барлар) сатып алу қиындық туғызады. Әрбір бесінші көп балалы отбасыда (21,1%) тек азық – түлікке (аз қамтылғандар) қаражат бар, 3,8% отбасында- тіпті тамақтануға (кедейлер) ақша жетпейді. Жоғары табысты топтар 22,2% құрайды (ауқатты және бай). Орташа алғанда, көп балалы отбасылар көп балалы емес отбасыларға қарағанда аз қамтамасыз етілген.

Көп балалы отбасылардың негізгі табыс түрі- жалдамалы жұмыстан түсетін табыс (68%), көп балалы отбасылардың мұндай табыс түрі (77%) көп балалы отбасылардың 15,1% -ында бизнестен түсетін табыс, 16,4% -ында өз бетінше жұмыспен қамтылудан түсетін табыс бар. Әрбір көп балалы отбасының ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудан табысы бар, әрбір оныншы отбасының туыстарынан ақшалай көмек алады, әрбір оныншы отбасында – ата-анасының біреуі жасына байланысты зейнетақы алады, 6%-да отбасы мүшелерінің біреуінде шәкіртақы, 5% – да отбасылар алимент, 3% – қайырымдылық ұйымдарынан көмек алады.

Көп балалы отбасылардың басым көпшілігі (85,2%) мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдерді алушылар болып табылады. Бірнеше отбасы арасында әлеуметтік жәрдемақыны тек 18,6% алады.

Көп балалы отбасылардың көпшілігі (77,4%) тек көп балалы отбасыларға төленетін арнайы жәрдемақы алады. Көп балалы отбасылардың 14%-ы 1 жасқа толғанға дейін бала күтімі бойынша жәрдемақы алады (жұмыс істемейтіндер үшін), 12%-ы босануына байланысты жәрдемақы (жұмыс істейтін және жұмыс істемейтін әйелдер үшін), 8,8%-ы жоғалған жағдайда әлеуметтік төлемдерді алатынын атап өтті. бір жасқа толған кезде бала күтіміне байланысты табыс, 6,3%-жүктілік пен босану, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты табысынан айырылған жағдайда төленетін төлемдер. Әрбір оныншы көп балалы отбасы АӘК алушы болып табылады (салыстыру үшін бірнеше отбасы арасында – тек 2,5%), демек,

көп балалы отбасылардың кем дегенде оннан бір бөлігі кедейлік шегінен төмен тұрады.

РЕЗЕРВТЕРДІҢ/ЖИНАҚТАРДЫҢ БОЛУЫ

Әрбір үшінші көп балалы отбасының (32,6%) резервтері / жинақтары жоқ, ал егер олар барлық табыс көздері жоғалса, көмек күтетін жері жоқ. 18,3% отбасылар бір айдан аспайды, 15,4% - екі айдан аспайтын мерзімге өмір сүре алады. Көп балалы отбасылардың тек 9%-ы ғана неғұрлым тұрақты жағдайға ие (3 айдан 6 айға дейін және алты айдан астам жинақ бар).

ҚАРЫЗДАР/НЕСИЕЛЕРДІҢ БОЛУЫ

Жалпы алғанда, балалы отбасылар арасында қарыз жүктемесінің жеткілікті жоғары деңгейі бар. Көп балалы отбасылар арасындағы несиелендіру деңгейі көп балалы емес отбасыларға қарағанда біршама төмен (тиісінше 54,9% және 57,6%). Қалалық көп балалы отбасыларда ауылдық отбасыларға қарағанда (тиісінше 57,4% және 52,8%) қарыздар/несиелер жиі кездеседі.

Қарыз алушылар қатарындағы көп балалы отбасыларда қарыздың неғұрлым жиі кездесетін түрі - банктердегі тұтынушылық кредиттеу (87,2%), сирек – микрокредиттік ұйымдағы қарыз (10,8%), туыстарында/таныстарында қарыз (10,8%), ипотекалық кредит (7,5%), ломбардтағы қарыз (7,5%).

Көп балалы отбасылар арасында қарыз алушылардың едәуір бөлігі (46%) қарызды төлеу қажеттілігіне байланысты проблемаларды бастан кешуде. Атап айтқанда, қарызы бар әрбір төртінші көп балалы отбасы (24,4%) отбасы үшін қажетті шығыстардың бір бөлігін қысқартуға мәжбүр, 16,2% – борыштарды төлеуге байланысты шығыстардың көп бөлігін қысқартады, 5,5%-ы қиын жағдайда, өйткені өзінің борыштық міндеттемелерін төлей алмайды.

ОТБАСЫЛАРДЫҢ ЖАЙЛЫ ӨМІР СҮРУ ДЕҢГЕЙІН ҚОЛДАУ ЖӘНЕ БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫ БОЙЫНША ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Көп балалы отбасылардың үштен бірінен көбі табысы отбасының әрбір мүшесіне айына 22 мың теңгеден кем отбасыларға жатқызылды. Көп балалы отбасылардың бір бөлігі үшін бірінші қажеттіліктегі заттар мен қызметтер қаржылық қол жетімсіз болып қалады: отбасының толыққанды тамақтануына (17,5%), балаларға қажетті киім сатып алуға (25,6%), дәрі-дәрмек сатып алуға (23,2%),

коммуналдық қызметтерді төлеуге (20,1%), стоматологиялық қызметтерді төлеуге (30,8%) қаражат жетпейді. Көп балалы отбасылардың 11%-ында тұрғын үйді жалдау ақысын төлеуге, әрбір бесінші отбасына (19,3%) – тұтынушылық кредитті/қарызды/микрокредитті өтеуге, әрбір оныншы отбасына (10%) - ипотека бойынша борышты өтеуге қаражат жетпейді.

Сұралған көп балалы отбасылардың 40% –дан астамында балалардың зияткерлік, спорттық дамуын қамтамасыз ететін қызметтерге ақы төлеу үшін тиісті экономикалық мүмкіндіктер жоқ, қосымша білім беру қызметтері (үйірмелер, курстар, репетиторлар), спорт секциялары және тиісті спорт жабдықтарын сатып алу.

Сондай – ақ көп балалы отбасылардың едәуір бөлігінің балаларды неғұрлым қызықты бос уақытпен қамтамасыз етуге мүмкіндіктері жоқ; отбасылардың жартысынан көбі (54%) бүкіл отбасымен қазақстандық курорттарға демалысқа шығуға мүмкіндігі жоқ, 40,4%-ының бос уақытын киноға, кафеге, ойын-сауық паркіне бару түрінде ұйымдастыруға мүмкіндігі жоқ. Көп балалы отбасылардың 27-28%-ы балаларына кітаптар мен ойыншықтар сатып ала алмайды.

Сауалнамаға қатысқан балалары бар отбасылардың 57%-ға жуығы (көп балалы, сондай-ақ көп балалы емес) отбасына кем дегенде бір автомобильге ие.

Көп балалы отбасыларда балаларды қашықтықтан оқыту үшін қалыпты жағдайларды қамтамасыз ету мүмкіндігі төмен: олар бір отбасына кемінде бір компьютер/ноутбук (72%-ға қарсы 66%), сондай-ақ Интернетке тұрақты қолжетімділік (85%-ға қарсы 76%) сирек кездеседі.

КАРАНТИН КЕЗІНДЕГІ ЖАҒДАЙ

Карантин кезеңі балалы отбасылар үшін, әсіресе көп балалы отбасылар үшін үлкен сынақ болды. Зерттеу көрсеткендей, отбасылардың едәуір бөлігі ата -аналарының бірінің немесе екеуінің жұмыссыз қалуымен (24,3%), табыстың төмендеуімен (35%), азық -түлікке, дәрі -дәрмектерге, медициналық қызметтерге негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндіктерінің төмендеуіне тап болды. және тұрғын үй. Зерттелген көп балалы отбасылардың 69%-ы сол немесе басқа жиілікте құлыптау кезінде ақшаның жетіспеушілігін сезінген. Карантин кезінде көп балалы отбасылардың жартысына жуығы (47%) қажетті дәрі

– дәрмектердің немесе медициналық көмектің жетіспеушілігіне, көп балалы отбасылардың үштен бірі (32%) - азық-түлік тапшылығына тап болды (олардың ішінде отбасылардың 5%-ы жиі кездесетін). Көп балалы отбасылардың шамамен 12%-ы карантин кезінде оларды жалға алынған тұрғын үйден мәжбүрлеп шығарғанына тап болды, олардың шамамен 2%-ы бұған бірнеше рет тап болды.

Табысын жоғалтқан көп балалы отбасылардың жартысынан азы (45,5%) оның бұрынғы деңгейден 20-50% төмендегенін атап өтті. Отбасылардың 30%-ы үлкен шығындарға ұшырады –50-ден 70%-ға дейін, ал 15%-ы кірістің 70-тен 100%-ға дейін төмендеуіне тап болды.

Сұратылған көп балалы отбасылардың 42%-ы қатаң карантин кезінде 2020 жылы отбасының әрбір мүшесіне шаққандағы табыс айына 22 000 теңгеден аз болғанын (кедейлік шегінен төмен) атап өтті. Көп балалы емес отбасылар арасында бұған жауап бергендер аз–34,7%.

Көп балалы отбасылардың үштен бірінен астамы (37%) балаларды қашықтықтан оқытуға қажетті ноутбуктер, смартфондар жетіспеушілігі сияқты ерекше проблемаға тап болды.

Жалпы, көп балалы отбасылар көп балалы емес отбасыларға қарағанда белсенді, мемлекеттік әлеуметтік қолдау шараларын қолданды, олар халықтың табысының төмендеуін өтеуге бағытталған. Карантин кезінде көп балалы отбасылардың 46%-ы 42 500 теңге мөлшерінде өтемақы төлемдерін алу мүмкіндігін пайдаланды (бірнеше отбасы арасында-38%).

Көп балалы отбасылардың 30%-ға жуығы 15 000 теңге мөлшерінде коммуналдық қызметтер төлемін өтеу бойынша төлем алу мүмкіндігін пайдаланды. Көп балалы емес отбасылар бұл жәрдемақыны әлдеқайда аз алады-11%. Табысы кедейлік шегінен төмен көп балалы отбасылардың ішінде әрбір үшінші отбасы ғана осы өтемақыны пайдалана алды, АӘК алушылар арасында – 48%, жалғыз басты аналар арасында-41%.

КӨШІ-ҚОН КӨҢІЛ-КҮЙІ

КӨШІ-ҚОН НИЕТИ

Әрбір бесінші отбасы (көп балалы, сондай-ақ көп балалы емес) Қазақстанның басқа өңіріне

қоныс аударғысы келеді. Сұхбаткерлердің көпшілігінде (шамамен 73%) мұндай ниет жоқ. Потенциалды қоныс аударушылардың үлесі ауылдарда жоғары - мұнда әрбір төртінші көп балалы отбасы қоныс аударғысы келеді (24%), қалаларда бұл сирек кездеседі - 16%. Көші -қон ниетін көбінесе жеке баспанасы жоқ көп балалы отбасылар көрсетеді - 28%.

Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасындағы көші-қон себептерінде айырмашылық бар. Мәселен, 47,2% көп балалы отбасылардағы ата – аналар көбінесе балалардың дамуы үшін көбірек мүмкіндіктер табу үшін қоныс аударғысы келеді, олардың неғұрлым сапалы оқуына. 52% көп балалы емес отбасыларда ата-аналар көбінесе мансаптық ұмтылыстарын жүзеге асыру және жоғары жалақы алатын жұмыс табу үшін көшуге тырысады. Ауылдық көп балалы отбасылар үшін балалардың сапалы білім алуы ең көп таралған себеп болып табылады (55%), қалалық отбасылар үшін – сирек (33%).

Сұхбаткерлердің екі санатының бестен бір бөлігі жұмыс табу үшін қоныс аударғысы келеді. Қалалық көп балалы отбасылар ауылдық (17%) отбасыларға қарағанда жұмыс іздеуге көбірек қызығушылық танытады (27%). Көп балалы отбасылардың 11% –ы бизнес ашу немесе оны жүргізу үшін жағдайды жақсарту мақсатында қоныс аударғысы келеді, көп балалы емес отбасылардың 6% мұндай мақсаты сирек кездеседі.

Көп балалы отбасылардың 12%-ы үшін қоныс аудару жеңілдікті шарттармен немесе мемлекеттік бағдарлама бойынша тұрғын үй алу ниетімен байланысты.

Көп балалы ата-аналардың 12%-ы және көп балалы емес отбасылардың 10%-ы экологиялық қолайсыз тұрғылықты жерінен кеткісі келеді.

КӨШІ-ҚОН БАҒЫТТАРЫ

Балалары бар отбасының көшуі үшін ең қажетті орын Алматы қаласы болып саналады: көп балалы отбасылар арасында да, көп балалы отбасылар арасында да әлеуетті мигранттардың 30%-ға жуығы сол жерге қоныс аударғысы келеді. Алматыда тең дәрежеде ауылдық және қалалық көп балалы отбасылар үшін, сондай-ақ мегаполиске іргелес Алматы облысының (77%) және Қызылорда облысының (46%) тұрғындары үшін тартылыс нүктесі болып табылады.

Танымалдылығы бойынша екінші бағыт – облысшілік көші-қон: өңір ішіндегі басқа қалаға немесе ауылға көшуді көп балалы отбасылар арасында әлеуетті көшіп-қонушылардың шамамен 23%-ы, көбінесе қалалықтарға қарағанда (5,6%) ауыл тұрғындары (32,3%) таңдайды.

Танымалдығы бойынша үшінші орында – Нұр-Сұлтан қаласына көшу. Бұл бағытты көші-қон ниеті бар әрбір бесінші көп балалы отбасы таңдайды (20,3%). Нұр-Сұлтан қалалық көп балалы отбасылар үшін (10,8%) ауылдық отбасыларға қарағанда (37,5%) көбірек тартылыс нүктесі болып табылады. Елордаға жақын Ақмола және Қарағанды облыстарынан, сондай-ақ қ.қ. көп балалы отбасылар жиі көшуге ниеттеніп отыр. Шымкент және Алматы.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ

Шешілмеген проблемаларға қарамастан, жалпы көп балалы отбасылар арасында олардың өмір сүру жағдайларына қатысты жоғары қанағаттану байқалады (орташа балл 10-нан 6,25). Салыстыру үшін ЭЫДҰ елдерінің тұрғындары арасында өз өміріне қанағаттанудың орташа деңгейі 6,5 баллды құрайды. 5 жылдан кейін отбасының болашағы қалай қалыптасатынына қатысты сұхбаткерлерді бағалау әлдеқайда оң – орташа есеппен 8,66 балл. Бұл ретте көп балалы отбасылар өз болашағын көп балалы емес отбасыларға қарағанда біршама оң бағалайды (8.79 және 8.52). Отбасындағы балалардың саны әлеуметтік әл – ауқатқа әсер етпейді, бірақ материалдық сипаттағы факторлар олардың өміріне қанағаттануға айтарлықтай әсер етеді: табыс, жеке тұрғын үйдің болуы, сондай-ақ материалдық емес- жас, отбасылық мәртебе, отбасылық өмір тәжірибесі, тіпті қарым-қатынас тілі.

БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӘНЕ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Сауалнама нәтижелері бойынша, ата - аналардың көпшілігінде балаларымен белсенділікті дамытуға уақыт табатындығын атап өтуге болады, бірақ көбінесе олардың жеке дамуына, сонымен қатар демалыс пен жеке күтімге уақыттары жеткіліксіз, бұл әсіресе көп балалы отбасыларға тән.

Балалары бар отбасылардың басым көпшілігі (шамамен 86%) балаларын оқытуға және тәрбиелеуге, олардың пайдалы дағдыларын

дамытуға жеткілікті уақыт бар екенін айтады. Сондай-ақ, сұхбаткерлердің көпшілігі ойын ойнауға, балалармен сөйлесуге, кітап оқуға жеткілікті уақыт бар деп санайды. Көп балалы отбасылар мұны сирек (78%), көп балалы емес отбасылар – жиі (84%) атап өтеді.

Көп балалы ата-аналардың өзін-өзі күтуге уақыты көп балалы емес отбасыларға (69%) қарағанда аз (52%). Сондай-ақ, көп балалы ата-аналар көп балалы емес отбасыларға (62%) қарағанда демалуға уақыт таба алмайды (55%). Көп балалы ата-аналар өздерінің сүйікті ісімен/хоббиімен айналысуға (44%) көп балалы емес отбасыларға (52%) қарағанда аз уақыт бөледі.

Көп балалы ата-аналардың шамамен 36%-ы оқу және өздігінен білім алу үшін жеткілікті уақыт бар екенін атап өтті (58% -ында уақыттары жоқ, тағы 7%-ы өздеріне осындай мақсаттар қоймайды). Көп балалы емес ата-аналардың арасында оқуға және өзін-өзі тәрбиелеуге жеткілікті уақыт бар адамдардың пайызы әлдеқайда жоғары - 51%.

Көп балалы ата-аналардың 30%-ы мансап құруға жеткілікті уақыт бар екенін айтады (57%-ы бұған уақыт жоқ, тағы 14%-ы өздеріне осындай мақсаттар қоймайды). Бірнеше жылдар ішінде мансаптық өсуге уақыты бар адамдардың пайызы едәуір жоғары - 43% (47% уақыт жоқ, тағы 10% өздеріне мұндай мақсат қоймайды).

Тек әрбір бесінші сұралған отбасында (20,6%) балалардың жеңілдікті немесе тегін секцияларға, үйірмелерге қатысу мүмкіндігін пайдаланады. Бұл әлеуметтік қызметті көп балалы емес отбасыларға қарағанда (12,6%) көп балалы отбасылар (28,5%) белсенді пайдаланады. Қалалық көп балалы отбасылар арасында ауылдық отбасыларға қарағанда (30% және 27%) жеңілдікті/тегін секцияларға қатысушылардың пайызы сәл жоғары. Бұл мүмкіндікті табысы аз әрбір бесінші көп балалы отбасы ғана пайдаланады. Көбінесе отбасылар осы қызмет түрінің тұрғылықты жерінде (әсіресе ауылда) қол жетімді болмауына немесе білмеуіне және ұсынылатын қызмет түрлерін тар таңдауына байланысты тегін үйірмелердің мүмкіндіктерін пайдаланбайды.

ДЕМАЛЫС ТҮРЛЕРІ

Көп балалы және көп балалы емес отбасылардың бос уақыттарын қалай өткізетінін салыстыру көрсеткендей, көп балалы отбасыларға қарағанда, көп балалы емес отбасылардың

балаларға демалыстың белсенді және дамып келе жатқан түрлерін беру мүмкіндігі көбірек. Бұл ретте көп нәрсе бос уақытты өткізудің осы түрлерінің қаншалықты қаржылық қолжетімді болуына, сондай-ақ бос уақытты өткізу объектілерінің қолжетімділігіне байланысты, бұл ауылдық жерлер үшін неғұрлым өзекті.

Балалары бар отбасыларда демалудың басым түрі-бұл отбасымен, туыстарымен және достарымен қарым-қатынас. Бос уақыттың бұл түрі жоғары материалдық инвестицияларды қажет етпейді. Көп балалы емес отбасылар уақытты жиі осылай өткізеді (75%), көп балалы отбасылар сирек - 68%. Танымалдылығы бойынша екінші орында – теледидар, интернет көздерін қарау. Көп балалы емес отбасылар көп уақытты отбасыларға қарағанда (43% және 35%) осындай уақытты жиі өткізеді.

Одан әрі танымал сауда және ойын-сауық орталықтарына, аттракциондары бар саябақтарға бару. Бос уақыттың бұл түрі көп балалы отбасыларға (29%) қарағанда, балалары аз отбасыларға (43%) қол жетімді. Бұл қаражаттың жетіспеушілігімен, сондай-ақ ауылдық жерлерде тиісті инфрақұрылымға қол жеткізумен байланысты болуы мүмкін.

Табиғаттағы белсенді демалыс көп балалы отбасылармен (26%) салыстырғанда көп балалы емес отбасылар арасында (31%) танымал. Әрбір бесінші көп балалы отбасы бос уақытында әркім өз ісімен айналысатынын атап өтеді. Көп балалы емес отбасы арасында мұндай жауап аз байқалды (15%).

Отбасылардың екі санаты үшін де демалыстың сирек кездесетін түрлері - киноға, театрларға, көрмелерге бару (11-13%), оқу (10-11%), қолөнер, хобби (5-8%). Көп балалы отбасыларға (15% және 8%) қарағанда, көп балалы емес отбасылар балалармен үстел ойындарын (12%) ойнап, спортпен (10% және 8%) белсенді түрде айналысады.

МӘСЕЛЕЛЕР РЕЙТИНГІ

Бүгінгі таңда отбасылардың екі санатына да ұқсас проблемалар тән – ақшаның жетіспеушілігі (тиісінше 37% және 35%) және тұрғын үймен қамтамасыз ету (24% және 25%).

Көп балалы отбасылар үшін балаларға қашықтықтан білім беру проблемасы үшінші орынға шықты (20%), көп балалы емес отбасылар

арасында оны сирек 13% атап өтті. Бұған біз екі санаттағы отбасылар үшін бірдей диапазонда - 10% -дан 12% -ға дейін - балалардың бос уақыты мен демалуына, балалардың қосымша білім алуына (үйірмелер, секциялар, курстар), білім сапасының мәселелері қосылады. Қалалық көп балалы отбасылар ауылдық отбасыларға қарағанда балаларды қашықтықтан оқытуда жиі кездеседі (тиісінше 25% және 16%), сондай-ақ білім беру сапасына жиі наразылық білдіреді (тиісінше 19% және 8%).

Әрбір оныншы көп балалы отбасы жұмыспен қамту мәселесін атап өтті (10%), көп балалы емес отбасылар арасында – 8%. Көп балалы отбасылардың 8%-ға жуығы және көп балалы емес отбасылардың 6%-ы әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдердің қол жетімсіздігі проблемасына тап болды. Көп балалы отбасылардың 4%-ға жуығы балаларды тасымалдау мүмкін еместігі (көлікпен қамтамасыз етілмеу) сияқты ерекше проблеманы белгіледі.

ЗЕЙНЕТКЕРЛІККЕ ШЫҒУ МҮМКІНДІГІ

Жұмыспен қамтудың тұрақсыздығы, шағын зейнетақы жинақтары, сондай-ақ балалы отбасылардың едәуір бөлігінде жинақтардың болмауы жағдайында отбасының екі санаты үшін де еңбекке жарамсыз жаста зейнетақымен қамсыздандыру проблемасы өзекті болып табылады.

Сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың жартысынан көбі (57%) қартайғанда өмір сүру қаражатынсыз қалудан қорқады, көп балалы емес отбасылар арасында бұл аз байқалады – 53%. Екі топта сұралғандардың шамамен 28%-ы зейнетақы жасында қаражаттың бар екендігіне сенім білдіреді. Көп балалы отбасылардың 15%-ы және көп балалы отбасылардың 18%-ы зейнетте қандай қаражатқа өмір сүретіндерін біле ме, жоқ па деп жауап беруге қиналды.

ҚИЫН ӨМІРЛІК ЖАҒДАЙДАҒЫ ОТБАСЫЛАР

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың 19%-ы қиын өмірлік жағдайға тап болды деп санайды, олардың 6,8%-ы толық сенімділікпен, 13,3%-ы аз сенімділікпен атап өтеді. Көп балалы отбасылар көп балалы емес отбасыларға (18%) қарағанда ҚӨЖ-да (20,1%) жүргендерін жиі айтады. Ауылдық көп балалы отбасылар арасында қалалық

отбасыларға қарағанда (21,1% және 18,8%) ҚӨЖ-ды атап өтетіндердің пайызы сәл жоғары.

Жеке тұрғын үйдің болмауы және несиенің болуы отбасының өмірлік қиын жағдайда болуының кейбір факторлары болып табылады.

Көп балалы отбасылар арасында өмірлік қиындықтар ұзаққа созылған – үш жылдан жоғары (41,3%), көп балалы емес отбасына (35%) қарағанда жоғары. Осылайша, көп балалы отбасылар арасында ҚӨЖ-да болу созылмалы сипатқа ие болу қаупі бар отбасылардың үлесі жоғары.

Қиын өмірлік жағдайдың басты себебі – көбінесе қаржылық мүмкіндіктердің болмауы, оның ішінде пандемия кезінде табыстың төмендеуіне байланысты - бұл ҚӨЖ-да қалған балалары бар отбасылардың 56-57%-ы көрсетті.

Екінші орында – тұрғын үйдің жоқтығы, көп балалы емес отбасыларға қарағанда (33,9%) көп балалы отбасылар (28,4%) бұл себепті жиі көрсетті. Айырмашылық көп балалы отбасылар арасында өз баспанасымен қамтамасыз ету мәселесі өткір тұрған ауыл тұрғындарының көп болуымен түсіндіріледі.

Екі санаттағы отбасылардың бестен бір бөлігі (20-22%) жұмыспен қамтудың тұрақсыздығына байланысты проблемаларға тап болды, бұл пандемия салдарымен де байланысты болуы мүмкін.

КҮТІЛЕТІН ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

Сауалнамаға сәйкес, сұхбаткерлердің үштен бір бөлігі ғана ешқандай көмекке мұқтаж емес екенін атап өтті. Көбінесе көп балалы емес отбасылар өз күшіне сенеді – 37%, сирек -көп балалы отбасылар (31%).

Әрбір үшінші көп балалы отбасы (33%) мемлекет тарапынан ақшалай төлемдер, жәрдемақылар, субсидиялар түрінде материалдық қолдауға мұқтаж. Екінші орында тұрғын үй жағдайын жақсартуға сұраныс, бұл ретте мұқтаждардың үлесі екі топта да бірдей (шамамен 27%). Таралуы бойынша үшінші орында – мемлекеттен түрлі жеңілдіктер, соның ішінде тегін жол жүру, тамақтану және т.б. түрінде әлеуметтік қолдауды күту. Көп балалы отбасылар арасында әрбір бесінші отбасы (20%), көп балалы отбасылар арасында – 15% қажет.

Төртінші орында-жұмысқа орналасуға көмек сұрау, көп балалы отбасылар мұны көп балалы емес отбасылардан гөрі жиі атап өтеді (сәйкесінше 15% және 12%). Бесінші орында медициналық көмек көрсетуге сұраныс, көп балалы отбасылар арасында медициналық қызметке мұқтаж адамдардың үлесі 11%-ды, ал көп балалы емес отбасылар арасында-9%-ды құрайды.

Әрбір оныншы отбасы (екі санаттан) кәсіпкерлікті қолдау шараларын күтетінін айтады.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

Сауалнама балалы отбасылар арасында көп балалы отбасылардың әл-ауқаты үшін мемлекеттің жан-жақты жауапкершілігі туралы патерналистік көзқарастардың таралуын көрсетті. Мұндай көзқарастар көп балалы отбасыларға (76,3%) көп балалы емес отбасыларға (66,9%) қарағанда жиі тән болады деп күтілуде. Сондай-ақ, бұл пікір халықтың әлеуметтік осал топтарына тән: аз қамтылған көп балалы отбасылар (84%), өмірлік қиын жағдайда жүрген отбасылар (85%), көп балалы жалғыз басты аналар (84%).

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Сұхбаткерлердің балалы отбасыларды қолдау бойынша мемлекет жүргізіп жатқан жұмысқа қатынасын анықтау үшін бірқатар бағыттар тестіленді. Атап айтқанда, сұхбаткерлерге тұрғын үй және жұмысқа орналасу мәселелерін шешу, сапалы білім алу, медициналық көмек алу мүмкіндіктері, балалардың зияткерлік, мәдени және спорттық дамуына қол жеткізу сияқты қолдау түрлерінің тиімділігін бағалау ұсынылды. Отбасылардың екі санатының жауаптарын салыстыру көп балалы отбасылар мемлекеттің қызметін оң бағалауға бейім екенін көрсетеді.

Түрлі бағыттардың тиімділігіне қатысты біржақты оң бағалардың басым болуы жоқ («тиімді» бағаны сұралғандардың 9%-дан 20%-ға дейін қойған). Көбінесе мемлекеттің күш-жігері қанағаттанарлық деп бағаланды (сұхбаткерлердің 28%-дан 38%-ға дейін). «Тиімді» және «қанағаттанарлық» бағалаудың жиынтық түрінде сұралғандардың 38%-дан 58%-ға дейін қойылды.

Сонымен қатар сыни бағалардың үлесі де жоғары (бағытына байланысты 25%-дан 42%-ға дейін). Сонымен қатар, сұхбаткерлердің ең аз саны отбасылар мемлекеттің араласуынсыз өз

проблемалары мен міндеттерін (2%-дан 8%-ға дейін) өздері шешуі керек деп санайды.

Сұхбаткерлер білім беру, ең алдымен мектепке дейінгі білім беру саласындағы мемлекеттің күш-жігерін салыстырмалы түрде оң бағалады. Мемлекеттің жұмыспен қамтуға жәрдемдесудегі жұмысы сыни бағаланады.

ЖАО ТАРАПЫНАН МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ ЕМЕС ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

Сауалнама барысында көп балалы отбасылардың жергілікті атқарушы органдар (ЖАО) тарапынан – қала, аудан, ауыл әкімдіктері атынан мемлекеттік қаржылық емес қолдау шараларын алу жиілігі анықталды.

Сауалнама қорытындысы бойынша көп балалы отбасыларды қолдаудың ең көп тараған шарасы 1-4 сынып оқушыларын тегін ыстық тамақпен қамтамасыз ету болды. Көп балалы отбасылардың жартысына жуығы осы қызметті алғанын растады (49%).

Сондай-ақ балаларды мектеп формасымен, оқулықтармен және керек-жарақтармен қамтамасыз ету (38%), көп балалы аналар мен олардың балаларының жеңілдікпен жол жүруі (30%), балабақшадан орын алуға басым құқық (23%) сияқты шаралар салыстырмалы түрде жиі пайдаланылады.

Көп балалы отбасылар лагерьлерде балалардың тегін демалу мүмкіндіктерін (18%) және азық-түлік жиынтығы түріндегі біржолғы әлеуметтік көмекті (17%) жиі пайдаланды.

Халықтың әлеуметтік осал топтарына есептелген қолдау түрлері сирек алынды: коммуналдық қызметтер бойынша өтемақы төлемдері, әлеуметтік көмірмен және отынмен қамтамасыз ету – 8%, барлық еңбекке қабілетті АӘК алушылар үшін жұмыспен қамту шараларымен қамтамасыз ету (оқыту, жұмысқа орналастыру, жастар практикасы, гранттар және микронесиелер) – 9%.

МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРҒА ҚАТЫСУ

Сауалнама барысында көп балалы ата-аналарға қандай да бір мемлекеттік бағдарламаларға, оның ішінде тұрғын үй бағдарламаларына («Бақытты отбасы», «Нұрлы жер» бағдарламасы және басқалары), еңбекпен қамтуға және кәсіпкерлік қызметке жәрдемдесу бағдарламаларына (мысалы,

көп балалы ауыл тұрғындарына жаңа бизнес-идеяларды іске асыру үшін 505 мың теңге мөлшерінде мемлекеттік гранттар беру, «Еңбек» бағдарламасы бойынша қысқа мерзімді кәсіптік оқыту, «Еңбек» бағдарламасы бойынша көп балалы аналар арасынан кәсіпкерлерге.

Жалпы, сұралғандардың арасында белгіленген мемлекеттік бағдарламаларға қатысу деңгейі төмен 3%-дан аспайды (бағдарлама шарттары бойынша өткендердің). Қатысуға өтінім берген, бірақ бас тартқандардың үлесі 2% құрайды. Сондай-ақ орта есеппен 2%-дан 4%-ға дейін бағдарламаға әлеуетті қатысушылардың үлесі құрайды (құжаттарды тапсыруды жоспарлайды). Жаңа бизнес-идеяларды іске асыру үшін көп балалы ауыл тұрғындарына мемлекеттік гранттар беру бағдарламасына қатысқысы келетіндердің 505 мың теңге мөлшеріндегі пайызы–6,4%. Сауалнама деректері бойынша мемлекеттік бағдарламалар туралы хабардар еместердің үлесі орта есеппен 15-20%-ды құрайды.

ЗЕРТТЕЛЕТІН ТОПТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ

4.2

ҰХБАТ БЕРУШІЛЕР ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ АҚПАРАТ

Зерттеу үлгісі 2 000 сұралғандарды құрады, оның ішінде 1 000 сұралғандардың көп балалы отбасылар атынан (негізгі зерттеу объектісі), 1 000 сұралғандар – ресми терминологияға сәйкес көп балалы отбасыларға жатпайтын кәмелетке толмаған балалары бар отбасылар (бақылау тобы). Әрі қарай бақылау тобы «көп балалы емес отбасылар» деп аталады.

Сауалнама сұрақтары бүкіл отбасының өмір сүру жағдайларын анықтауға бағытталғанын ескере отырып, сондықтан сауалнамаға сұрақтарға жауап беруге ниет білдірген ата-аналардың бірі қатысты. Нәтижесінде, әйелдер сұхбат алушылармен байланыс орнатуға әлдеқайда дайын болды. Олар сұхбат берушілердің көпшілігін құрады⁸- 88,4%, ер адамдар-11,6%. Көбінесе аналар жауап береді - 88,1%, сирек - әкелер (11,5%).

Барлық сұралғандардың ішінде қазақтар (82,3%), орыстар 12,6%-ды, басқа этностар - 4,9%-ды құрады (9-кестені қараңыз). Қазақтар неғұрлым серпінді дамып келе жатқан этнос болып табылады: бір жыл ішінде қазақтар саны 264 406 адамға өсіп, 2021 жылы 13 029 227 адамды құрады, жалпы халық арасында олар шамамен 70% -ды құрайды. Орыс халқы шамамен 18% құрайды. Көп балалы

отбасылар көбінесе қазақтарға тән екенін ескерсек, көп балалы отбасылар арасында қазақтар шамамен 87% -ды, орыстар -8,9% -ды, басқа этностар-4% -ды құрайды. Сонымен қатар, көп балалы емес отбасылар арасында қазақтардың үлесі – 77,6% –дан төмен, орыстардың үлесі –16,7%–дан жоғары, басқа этностар - 5,7% -ды құрады.

Іріктемені жергілікті жердің типі (қала/ауыл) бойынша бөлу бас жиынтықтың параметрлеріне сәйкес келеді (жоғарыдан қараңыз – зерттеу Әдіснамасы). Көп балалы отбасылардың ауылдық жерлерде жиі тұратынын ескерсек, ауылдық отбасылардың үлесі шамамен 55% –ды, қалалық отбасылар - 45% -ды құрады. Көп балалы емес отбасылар арасында бұл арақатынас керісінше: мұнда қалалық отбасылардың пайызы жоғары – 61,5%, ауылдық отбасылардың үлесі төмен – 38,5%.

Жалпы халықтың параметрлеріне сәйкес еліміздің оңтүстік аймақтарында көп балалы отбасылардың жоғары өкілеттілігін ескере отырып (Әдіснаманы қараңыз), бұл аймақтар сұхбат берушілердің саны бойынша (49,5%) солтүстікке (+ Шығыс Қазақстан облысы) - 14%және батыс облыстарға - 19,5% қарағанда айтарлықтай ұсынылған. Сұхбат берушілердің 17%-ы Қазақстан Республикасының үш ірі қаласында тұрады - Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент. Іріктеуде бірнеше жастағы отбасылар біркелкі ұсынылған.

12-КЕСТЕ. Сұхбаткерлердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары

		Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар	Барлығы
Жынысы	Ерлер	11,8%	11,4%	11,6%
	Әйелдер	88,2%	88,6%	88,4%
Этнос	Қазақтар	86,9%	77,6%	82,3%
	Орыстар	8,9%	16,3%	12,6%
	Басқа ұлт	4,0%	5,7%	4,9%
	Жауаптан бас тарту	0,2%	0,4%	0,3%

⁸ Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша. Дереккөз: "Талдау"

Аналитикалық жүйесі:
<https://taldau.stat.gov.kz/ru/PivotGrid/PivotTable?indicators=703831&periodId=7&dics=6776>

		Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар	Барлығы
Балаларға қатысты мәртебе	Әкесі	11,7%	11,2%	11,5%
	Анасы	88,1%	88,0%	88,1%
	Ресми қамқоршы		0,5%	0,3%
	Өгей шешесі / өгей әкесі	0,2%	0,3%	0,3%
Тип местности	Қаласы	45,1%	61,5%	53,3%
	Ауылы	54,9%	38,5%	46,7%
Мегарегион ⁹	Оңтүстік облыстар	49,5%	30,3%	39,9%
	Солтүстік облыстар + Шығыс Қазақстан облысы	14,0%	31,6%	22,8%
	Батыс облыстары	19,5%	15,4%	17,5%
	Нұр-Сұлтан қ.	4,9%	6,6%	5,8%
	Алматы қ.	5,5%	11,0%	8,3%
	Шымкент қ.	6,6%	5,1%	5,9%

ЗЕРТТЕЛЕТІН ТОПТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

ОТБАСЫ МӘРТЕБЕСІ

Зерттелетін екі топтың әлеуметтік - демографиялық сипаттамаларын қарастырғанда, сұралған отбасылардың көпшілігі толық, яғни екі ата-анадан (ерлі-зайыптылардан) тұратындығын атап өтуге болады. Көбінесе ата – аналар ресми некеде (78%), тағы 5,5% - азаматтық некеде тұрады. Көп балалы отбасыларда көп балалы емес отбасыларға қарағанда ресми некеде (79,1%) және азаматтық некеде (6,3%) тұратын отбасылардың үлесі шамамен 2%-ға жоғары. Бірнеше балалы отбасылар арасында көп балалы отбасыларға (7,2%) қарағанда ажырасқан ата-аналардың

пайызы (10,2%) сәл жоғары. Сұхбаткерлердің шамамен 5,3%-ы ешқашан үйленбеген (бойдақ/тұрмысқа шықпаған). Көп балалы отбасылар арасында олардың үлесі 6,1%-ға, көп балалы отбасылар арасында – 4,5%-ға жоғары. Ата-анасының біреуі қайтыс болған отбасылардың үлесі көп балалы отбасыларда шамамен 2,6%-ды, көп балалы емес отбасыларда 2,3%-ды құрайды.

Қалада және жалпы ауылда отбасылардың шамамен 85%-ы толық, бірақ қалада азаматтық некеде тұратындардың пайызы ауылдық жерлерге қарағанда 2 есе жоғары (сәйкесінше 8,2% және 4,7%). Ауылдарда көп балалы отбасылар арасында қалаларға қарағанда ажырасқандардың үлесі біршама жоғары (тиісінше 8% және 6,9%).

⁹ Бірлестік географиялық принцип бойынша жүргізілді. Оңтүстік мегаполиске: Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Түркістан облыстары кіреді. Солтүстікте - Ақмола, Қарағанды, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары. Батысқа-Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан, Маңғыстау облыстары.

13-КЕСТЕ. Зерттелетін топтардың отбасылық мәртебесі

Параметры		Многодетные семьи	Немногодетные семьи	Всего
Отбасы мәртебесі	Үйленген / тұрмыста	79,1%	76,8%	78,0%
	Бірге тұру / азаматтық неке	6,3%	4,6%	5,5%
	Бойдақ / тұрмыс құрмаған	4,5%	6,1%	5,3%
	Ажырасқан	7,5%	10,2%	8,9%
	Жесір	2,6%	2,3%	2,5%
Қанша жыл некеде / қарым-қатынаста	5 жылдан аз	6,6%	19,8%	13,0%
	6-10 жыл	26,0%	39,2%	32,5%
	11-15 жыл	34,6%	23,1%	29,0%

Барлық сұралған отбасылардың 11%-ында әкесі жоқ немесе ол балаларынан бөлек тұрады, көбінесе бұл көп балалы отбасыларға (9,7%) қарағанда көп балалы емес отбасыларда (12,4%) қалыптасады. Отбасында анасы жоқ немесе бөлек тұратын жағдайлар аз кездеседі-екі топта да 1%-дан аспайды.

Көп балалы және бірнеше балалы отбасыларды салыстыра отырып, біріншісіне қарағанда некеде/қарым-қатынаста ұзақ өмір сүру тәжірибесі тән екенін көруге болады. Көп балалы отбасылардың көпшілігі (67,4%) 10 жылдан астам уақыт бойы некеде/қарым – қатынаста, көп балалы емес отбасылар арасында-ерлі-зайыптылардың көпшілігі (59%) 10 жылдан аз уақыт бірге тұрады.

Ауылдық отбасылар көп балалы болады. Мәселен, ауылдық көп балалы отбасылардың 8,6%-ы 5 жылдан аз некеде/қарым-қатынаста, қалада-тек 4,1%-ы ғана тұрады. Жалпы, көп балалы отбасылар тобында бірге тұруда 10 жылға дейінгі тәжірибе ауылдық жұптардың 36,4%-ын және қалалық жұптардың 28%-ын құрайды.

Көп балалы отбасылардың 17,4%-ында ана «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен немесе «Батыр ана» атағымен, I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен марапатталды. Ауылда көп балалы аналарға қарағанда бұл мемлекеттік наградалар жиі кездеседі (20,4% және 13,7%). Осы мемлекеттік наградаларды өмір бойына алған аналар ай сайынғы негізде 6,4 АЕК жәрдемақы алады (2021 жылы 1 АЕК 2 917 теңгені құрайды).

Көп балалы отбасылардың ең аз санын «жас отбасылар» санатына жатқызуға болады (29 жасқа дейінгі және 3 жылға дейінгі некеде тұрған ерлі-зайыптылар) – 0,5%. Мұндай негіздерге көбінесе көп балалы емес отбасылар сәйкес келді -7,2%.

Кейбір мемлекеттік (тұрғын үй) бағдарламалар шеңберінде бұрын жеңілдікті шарттармен тұрғын үй немесе жалға алу үшін осындай санат бөлінген болатын. Қазіргі уақытта 3 жылдан аспайтын неке талабы қалды (Отбасы банктен «Жас отбасы» бағдарламасы), жас бойынша шектеулер алынып тасталды. Бірақ сауалнама деректері көрсеткендей, көп балалы отбасылар мұндай жеңілдетілген талаптарға сирек сәйкес келеді.

ЕРЕКШЕ МӘН-ЖАЙЛАРЫ БАР ОТБАСЫЛАРДЫҢ ҮЛЕСІ

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың бір бөлігі ерекше жағдайлармен ерекшеленеді. Отбасылардың шамамен 12%-ын толық емес деп санауға болады. Мәселен, әрбір оныншы отбасындағы сұхбаткерлердің арасында (10,7%) - ана баланы/балаларды жалғыз өзі тәрбиелейді. Мұндай жағдай көп балалы емес отбасылар арасында жиі кездеседі – 14%, көп балалы отбасылар арасында – 7,3%. Сұхбаткерлердің тек 0,7%-ы өздерін жалғыз басты әкелерге жатқызды, бұл пайыз екі отбасы үшін де бірдей.

4,2% жағдайда отбасыларда бұрынғы некеден балалар тәрбиеленеді. Көп балалы отбасыларға қарағанда (4,6%) көп балалы отбасыларда (3,7%) жиі кездеседі.

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың шамамен 2,6%-ы мүгедек баланы тәрбиелеп отыр, бұл үлес екі топ үшін де бірдей. 1,4% жағдайда-отбасында ата-ананың біреуі немесе екеуі де мүгедек болып табылады. Көп балалы отбасылар арасында пайыздық көрсеткіш сәл жоғары-2%.

Отбасылардың 0,7%-ы – интернаттық мекемелер түлектерінің отбасылары (көп балалы отбасылар арасында қарағанда 0,3%-ға аз, көп балалы еместер арасында - 1%).

14-КЕСТЕ. Ерекше мән-жайлары бар отбасылардың үлесі

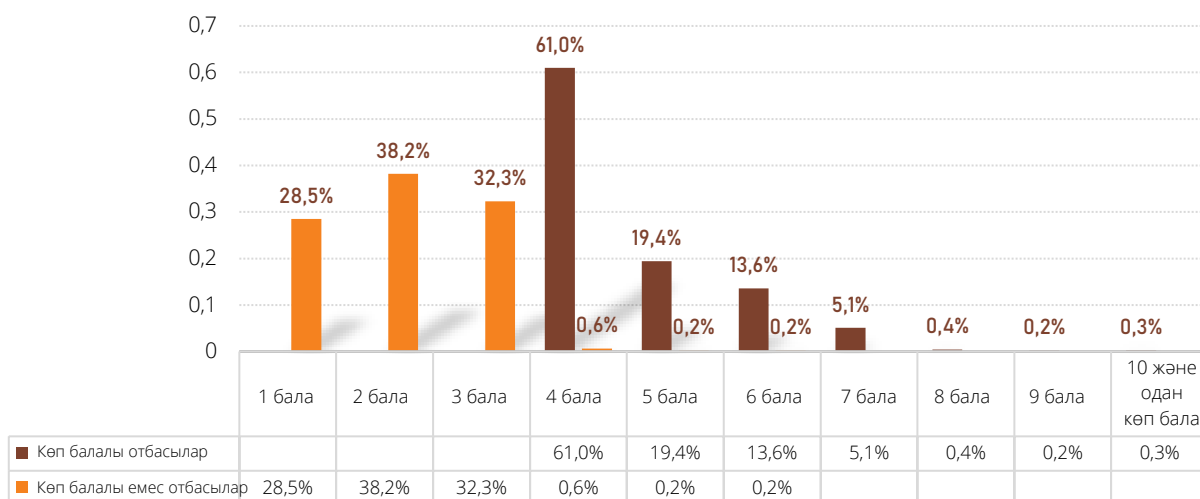
Категория	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар	Жалпы барлық сұралғандар бойынша
Баланы / балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ана	7,3%	14,0%	10,7%
Баланы / балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған әке	0,7%	0,7%	0,7%
Жас отбасы (29 жасқа дейінгі және 3 жасқа дейінгі некеде тұрған ерлі-зайыптылар)	0,5%	7,2%	3,9%
Мүгедек баласы бар отбасы	2,7%	2,4%	2,6%
Ата-анасының біреуі немесе екеуі де мүгедек болатын отбасы	2,0%	0,7%	1,4%
Интернат мекемелері түлектерінің отбасы	0,3%	1,0%	0,7%
Алдыңғы некедегі балалары бар отбасы	3,7%	4,6%	4,2%

БАЛАЛАР САНЫ

Көп балалы емес отбасыларда балалар саны бойынша салыстырмалы түрде біркелкі бөлу байқалады. Екі баласы бар отбасылар жиі кездеседі – 38,2%, үш баласы бар отбасылар – 32,3% және бір бала – 28,5%. Шамамен 1% төрт-алты баласы бар отбасылар құрайды (бұл кәмілетке толған жұмыс істейтін балалары бар отбасылар және отбасы автоматты түрде көп балалы отбасылардан шығады).

Көп балалы отбасылардың басым бөлігінің төрт баласы бар – 61%. Әрбір бесінші көп балалы отбасында (19,4%) бес бала, отбасының 13,6%-да – алты бала, 5,1%-да-жеті бала бар. Сегіз және одан да көп баласы бар отбасылардың үлесі 1% -дан аспайды.

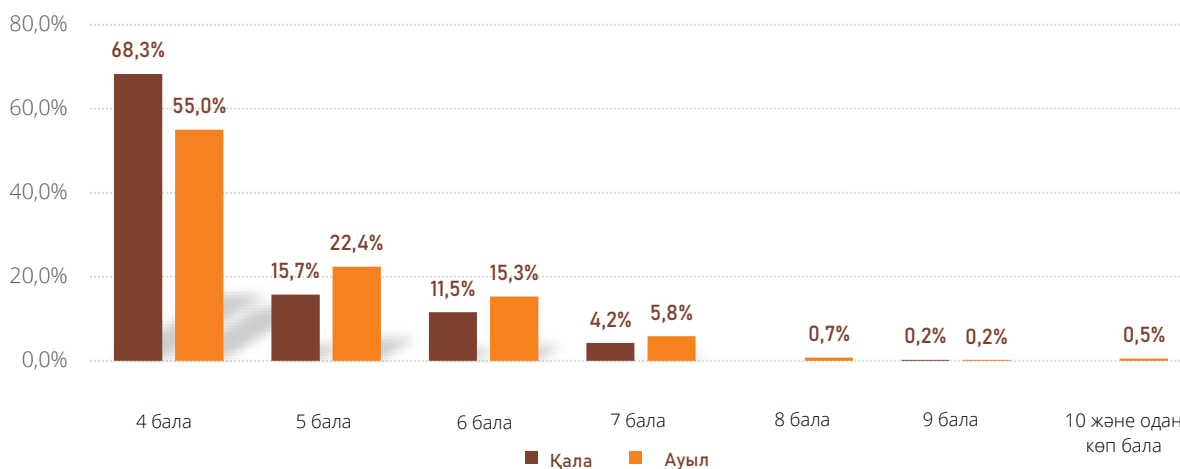
11-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында балалардың саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу

Қалада тұратын көп балалы отбасыларда балалар саны аз. Қалалық көп балалы отбасылардың көпшілігінде (68,3%) төрт бала, 31,7%-да бес және одан да көп бала бар. Ауылдық

жерлерде көп балалы отбасылардың 55% – ында төрт бала, ал 45% -ында бес және одан да көп бала бар.

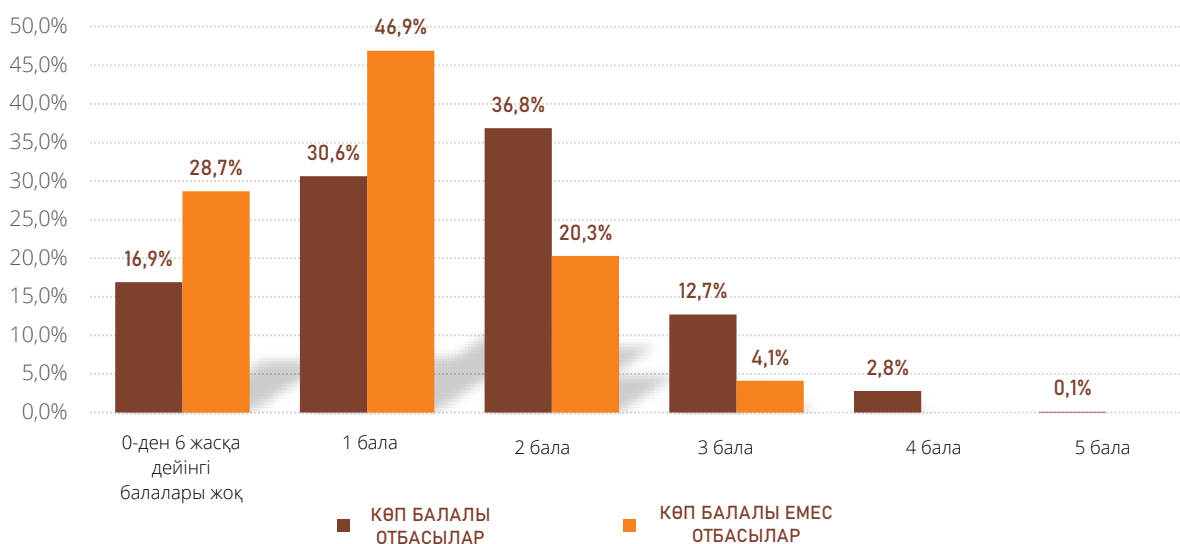
12-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасыларды жергілікті жердің түріне байланысты балалар саны бойынша үлестік бөлу

Көп балалы отбасылардың 83%-ы нда мектеп жасына дейінгі балалар (0-ден 6 жасқа дейін) тұрады, көп балалы емес отбасылар арасында көрсеткіш біршама төмен - 71,3%. Іс жүзінде барлық мектеп жасына дейінгі балалар ата-аналарымен бірге тұрады (тек бір үлкен отбасында баланың бөлек тұратынын атап өтті).

Көп балалы отбасылар арасында екі мектеп жасына дейінгі балалары бар отбасылар жиі кездеседі – 36,8%, аз көп балалы емес отбасылар арасында – бір мектеп жасына дейінгі бала (46,9%).

13-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында 0 жастан 6 жасқа дейінгі (мектеп жасына дейінгі) балалар саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу

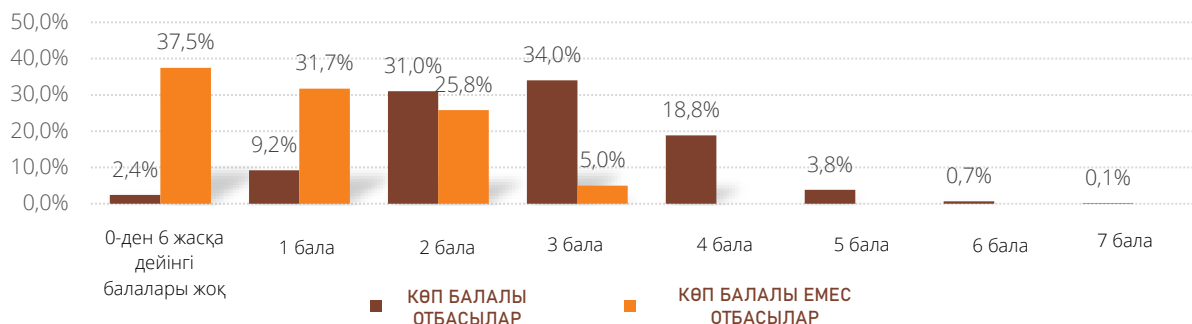

Көп балалы отбасылардың басым көпшілігінде мектеп жасындағы балалар бар (7 жастан 17 жасқа дейін)–97,6%. Бірнеше отбасы арасында мектеп жасындағы балалардың 62,5%-ы бар.

Көп балалы емес отбасыларда әрбір үшінші отбасында (31,7%) – мектеп жасындағы бір бала, әрбір төртінші отбасында (25,8%) - екі оқушы.

Көбінесе көп балалы отбасыларда үш оқушы (34%) немесе екі оқушы (31%), отбасылардың 18,8%-ында мектеп жасындағы төрт бала бар.

14-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында 7 жастан 17 жасқа дейінгі (мектеп жасындағы) балалар саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу

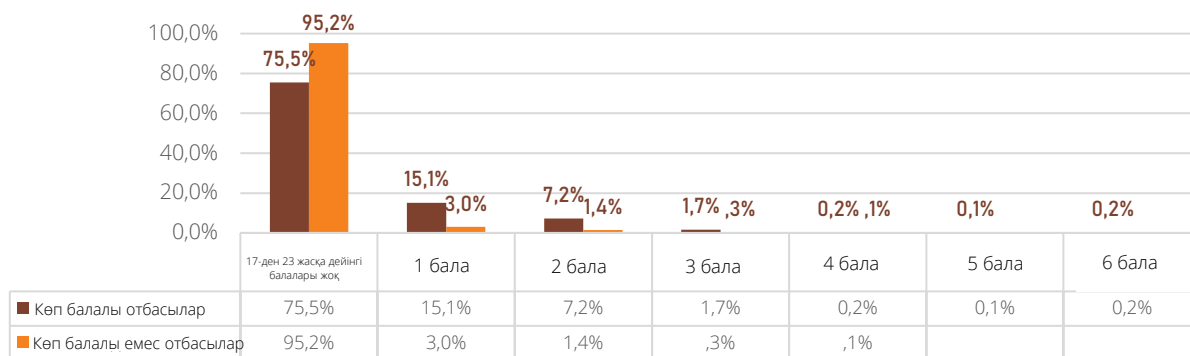

Сауалнама үшін отбасыларды іріктеудің басты шарттарының бірі кәмелетке толмаған балалардың болуы екенін ескере отырып, тиісінше, сауалнамаға қатысқан отбасылардың көпшілігінде 17 жастан 23 жасқа дейінгі ересек балалар ең аз ұсынылған. Мәселен, 17-23 жастағы балалар көп балалы

отбасылардың 24,5%-ы нда және көп балалы емес отбасылардың 4,8%-ы нда бар.

Көп балалы отбасылардың 2%-ында 17-23 жастағы балалар бөлек тұрады, ал қалған 22,5%-ы ата-аналарымен бірге тұрады.

15-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында 17 жастан 23 жасқа дейінгі балалар саны бойынша отбасыларды үлестік бөлу

БІЛІМ ДЕҢГЕЙІ

Ата-аналардың білім деңгейі бойынша көп балалы отбасылардың құрылымы келесідей болды. Әкелердің 35,4%-ында жоғары/аяқталмаған жоғары білім, үштен бір бөлігі (32,7%) – тек орта білім бар, 30%-ы - арнайы орта білімді. Көп балалы отбасылардағы аналар арасында жоғары білімі бар адамдардың үлесі әкелерге қарағанда жоғары – 41,2%. Орта (30,3%) және арнаулы орта білімі бар (27,2%) адамдардың үлесі сәл төмен. Әкелердің 2,2%-ы және аналардың 1,3%-ы бастауыш білімді немесе мүлде білімі жоқ.

Бақылау тобымен салыстырмалы талдау көрсеткендей, көп балалы отбасыларда орта білімі бар әкелер (айырмашылық 9%), ал жоғары білімі аз

(айырмашылық 11%) көп балалы отбасыларда жиі кездеседі. Жоғары білімі бар аналардың үлесі көп балалы отбасыларға қарағанда көп балалы емес отбасыларда жоғары (айырмашылық 16%), ал орта білімі бар аналардың үлесі төмен (айырмашылық 12%).

Білім беру деңгейіндегі мұндай айырмашылық ауыл тұрғындарының көп балалы отбасылар арасында басым болуымен түсіндіріледі. Қалалық отбасылармен салыстырғанда ауылдық отбасылардың ата-аналарының білім деңгейі төмен, бұл әсіресе әкелерге тән. Сонымен, ауылдық көп балалы отбасылардың әкелері (32%), көбінесе қалалық (40%) жоғары білімге ие, ал орта білім ауылда жиі кездеседі – 39%, ал қалада – 25%.

Арнайы орта қалалық отбасылардың әкелерінде (34%) ауылдық әкелерге (26%) қарағанда жиі кездеседі. Ауылда шамамен 4%-ының білімі жоқ немесе тек бастауыш білімі бар (қалада – 0,2%).

Аналардың біліміне қатысты ұқсас арақатынас байқалады. Ауылдағыға (38%) қарағанда қалада көп балалы аналар (45%) жоғары білім алады, ал орташа, керісінше, қаладағыға (28%) қарағанда ауылда (34%) жиі кездеседі. Қалада да, ауылда да аналардың шамамен 27-28%-ы арнайы орта білімге ие.

Көп балалы отбасыларға қарағанда (26,5%) көп балалы емес отбасыларда ата-анасының екеуі де жоғары білімі бар жұптар көп кездеседі (39,7%). Керісінше, ата-анасының екеуі де орта білімі бар

ерлі-зайыптылар көп балалы отбасылар арасында (20%) көп балалы емес отбасыларға қарағанда (12,9%) жиі кездеседі. Ата-анасының екеуі де орта арнаулы білімі бар көп балалы және көп балалы емес отбасылардың үлесі 14-15%-ды құрайды.

Білім деңгейі бойынша жұптардың гомогенділігі айтарлықтай байқалады. Мысалы, көп балалы отбасыларда жоғары білімі бар аналардың 63%-ында жұбайының жоғары білімі бар, ал жоғары білімі бар әкелердің 75%-ында жұбайының білімі бірдей. Біршама сирек, мұндай біртектілік орта білімі бар адамдарға тән, орта білімі бар аналардың 68%-ында жұбайының білім деңгейі бірдей, ал орта білімі бар әкелердің 61%-ында жұбайының да орта білімі бар.

12-КЕСТЕ. Зерттелетін топтардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары

Параметрлері		Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар	Барлығы
Әкесінің жасы (қамқоршысы / өгей әкесі)*	18-29 жас	5,6%	16,3%	10,9%
	30-40 жас	52,7%	59,1%	55,9%
	41-50 жас	35,5%	20,5%	28,2%
	51 және одан жоғары	6,1%	4,0%	5,1%
	Орташа жас	39,8 жас	36,4 жас	38,1 жас
Ананың жасы (қамқоршысы / өгей шеше)**	18-29 жас	6,8%	33,3%	20,1%
	30-40 жас	61,5%	54,4%	58,0%
	41-50 жас	28,9%	10,2%	19,6%
	51 және одан жоғары	2,7%	2,1%	2,4%
	Орташа жас	38,1 жас	33,1 жас	35,6 жас
Әкесінің білімі*	Білім жоқ	0,8%	0,5%	0,6%
	Бастауыш білім беру	1,4%	0,1%	0,8%
	Орта білім	32,7%	23,7%	28,3%
	Орта арнайы білім беру	29,7%	29,3%	29,5%
	Жоғары / аяқталмаған жоғары білім	35,4%	46,5%	40,8%
Ана білімі**	Білім жоқ	0,8%		0,4%
	Бастауыш білім беру	0,5%	0,4%	0,5%
	Орта білім	30,3%	18,1%	24,2%
	Орта арнайы білім беру	27,2%	24,6%	25,9%
	Жоғары / аяқталмаған жоғары білім	41,2%	56,9%	49,0%
Екі ата-ананың білімі	Ерлі-зайыптылардың екеуі де жоғары білімді	26,5%	39,7%	32,9%
	Ерлі-зайыптылардың екеуінің де орта арнайы білімі бар	15%	14%	14,5%
	Ерлі-зайыптылардың екеуі де орта білімді	20%	12,9%	16,6%

* Егер ол балаларымен бірге тұрса, әкесінің (қамқоршысы/өгей әкесі) жасы/білімі көрсетілген.

** Егер ол балаларымен бірге тұрса, ананың (қамқоршы/өгей ананың) жасы/білімі көрсетілген.

ЖАС ҚҰРЫЛЫМЫ

Екі топтың жас құрылымы әртүрлі. Көп балалы ата-аналар орта есеппен бірнеше баладан үлкен. Көп балалы отбасыларда әкесінің орташа жасы - 39,8 жас, анасы – 38,1 жас, ал көп балалы отбасыларда әкесінің орташа жасы – 36,4 жас, анасы – 33,1 жас. Екі топта да ең үлкен жас тобы - 30-дан 40 жасқа дейінгі әкелер мен аналар.

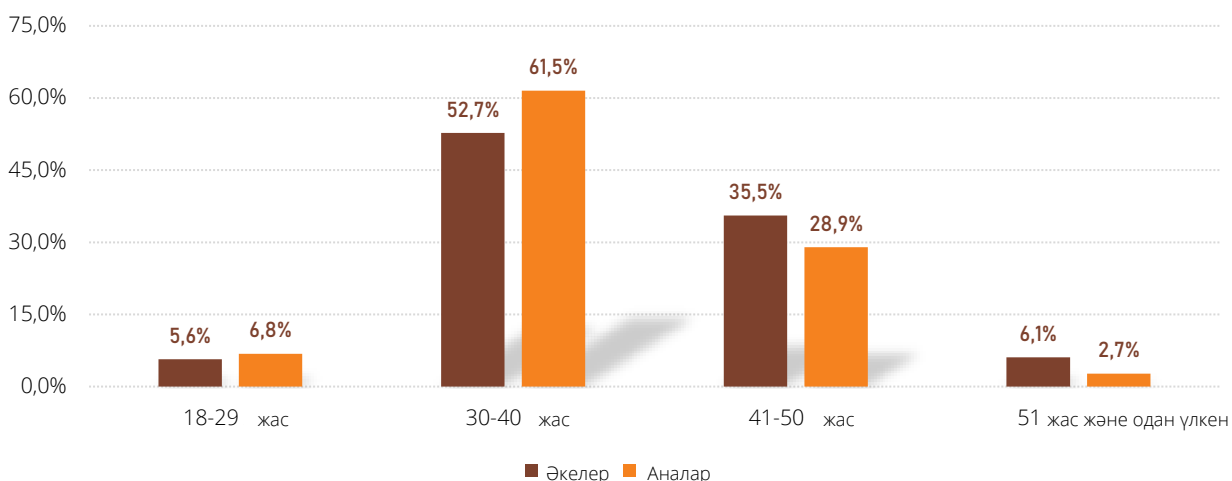
Егер көп балалы отбасылар тобының жыныстық және жас құрылымын қарастыратын болсақ (16-диаграмма), онда аналар әкелерге қарағанда көбінесе 40 жасқа дейінгі топқа жатады (сәйкесінше 68,3% және 58,3%), ал әкелер көбінесе аналарға

(31,6%) қарағанда 40 жастан асқан жас тобын құрайды (41,6%).

Қалада және ауылда көп балалы жұптардың жас құрылымы аздап ерекшеленеді: ауылда жас әкелердің пайызы (18-29 жас) – 6,8%, қалада – 4,2%, ал ең үлкен жастағы ерлердің үлесі (50 жастан жоғары) – ауылда – 5,2%, қалада – 7,2%. 30-40 жастағы әкелер қала мен ауылда 52-53%, 41-50 жастағы әкелер шамамен 36% құрайды.

Қала мен ауылдағы аналардың жас құрылымы іс жүзінде әр түрлі емес. 61% – 30-40 жас аралығындағы аналар, шамамен 29% - 41-50 жастағылар. Ең жас аналар шамамен 7%, ең жасы үлкендері (50+) – шамамен 2-3%.

16-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасылардағы ата-аналардың жыныстық және жас құрылымы

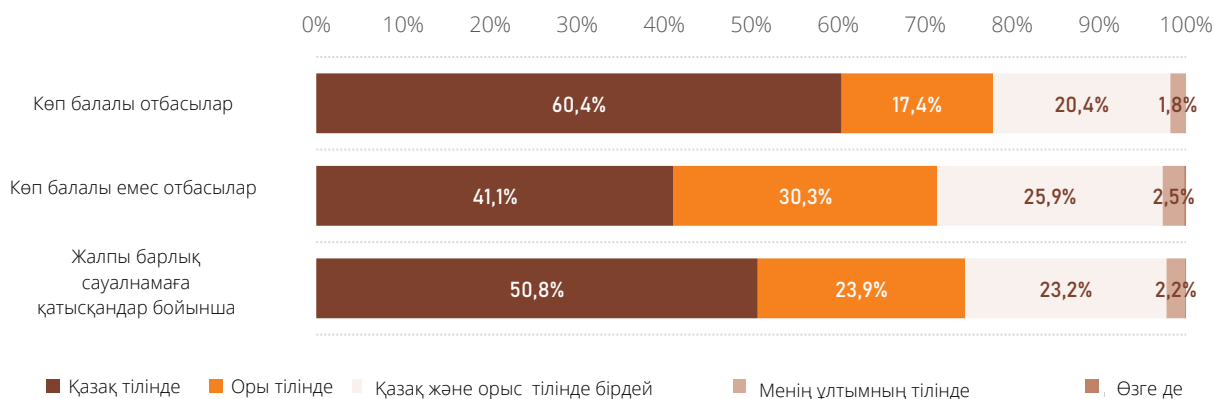

Зерттелген екі топта тілдік қалаулар бойынша үлестік бөлу ерекшеленеді. Көп балалы отбасылардың көпшілігінде (60,4%) – отбасындағы қарым-қатынастың басым тілі – қазақ тілі, орыс тілінде сөйлейтіндердің үлесі аз - 17,4%. Екі тілді де бірдей қолданады - әрбір бесінші үлкен отбасы (20,4%). Ауылдық жерлерде көп балалы отбасылар арасында тек қазақ тілінде сөйлегісі келетіндердің үлесі жоғары-68%, қалада төмен – 50%. Тиісінше, қалада орыс тілінде сөйлескісі келетін көп балалы

отбасылардың үлесі жоғары– 23,3%, сондай-ақ екі тілде – 24% (ауылда-13% және 17%).

Көп балалы емес отбасылар арасында қазақ тіліне басымдық берілетін отбасылар (41%), көбінесе орыс тілінде сөйлейтін отбасылар – 30,3% салыстырмалы түрде аз кездеседі. Сондай-ақ, бұл топта екі тілді отбасылардың пайызы жоғары (25,9%).

17-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Үйде қай тілде сөйлескенді қалайсыз?» деген сұраққа жауапты бөлу

4.3

ТҰРҒЫН ҮЙ ЖАҒДАЙЛАРЫН БАҒАЛАУ

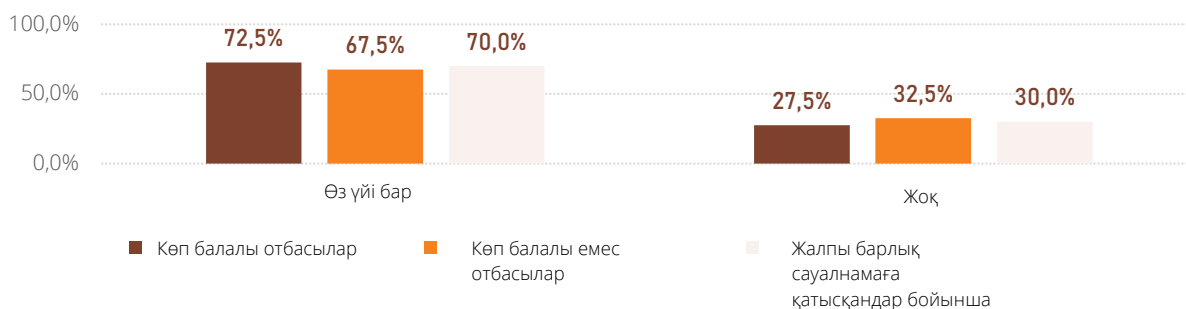

ЕКЕ ТҰРҒЫН ҮЙІНІҢ БОЛУЫ

Жалпы, барлық сауалнамаға қатысқандардың арасында жеке тұрғын үймен қамтамасыз етілу 70%-ды құрайды. Көп балалы отбасылар көп балалы отбасыларға (67,5%) қарағанда жеке тұрғын

үймен (72,5%) қамтамасыз етілген. Бұл көп балалы отбасылардың көпшілігі ауылдық жерлерде тұрады, бұл жерде меншікті тұрғын үймен қамтамасыз ету дәстүрлі түрде жоғары. Мысалы, қалалық көп балалы отбасылардың 69%-ы, ал ауылдық отбасылардың 75,4%-ы өз баспаналарына ие.

18-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында жеке тұрғын үйінің болуы

Осылайша, көп балалы емес отбасылар арасында-әрбір үшінші отбасының өз баспанасы жоқ (32,5%), көп балалы отбасылар арасында – 27,5%.

Қалалық көп балалы отбасылардың ауылдық отбасыларға қарағанда (24,6%) тұрғын үйі жоқ (31%).

Көбінесе ерекше отбасылық жағдайлары бар адамдарда баспана жоқ. Әрбір екінші жалғызбасты ананың (49%), әрбір екінші отбасының бір немесе екі ата-анасы мүгедек (50%), мүгедек баланы тәрбиелеп отырған отбасылардың жартысына жуығында (48%) өз баспанасы жоқ (16-кестені қараңыз).

16-КЕСТЕ. Жеке тұрғын үймен ең аз қамтамасыз етілген көп балалы отбасылардың түрлері

Әлеуметтік топтар	Өз баспанасы бар	Өз баспанасы жоқ
Баланы / балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ана (73 отбасы)	51%	49%
Мүгедек баласы бар отбасы (27 отбасы)	52%	48%
Ата-анасының біреуі немесе екеуі де мүгедек отбасы (20 отбасы)	50%	50%
Ажырасқан (75 отбасы)	59%	41%
Бойдақ / тұрмысқа шықпаған (45 отбасы)	53%	47%
Табысы азық-түлікке де жетпейтін отбасылар (38 отбасы)	32%	68%
Табысы тек азық-түлікке ғана жететін, бірақ киім мен дәрі-дәрмектерге жетпейтін отбасылар (211 отбасы)	56%	44%

Аз материалдық қамтамасыз етілуі, көп балалы отбасы, соғұрлым сирек бар өз үй. Мәселен, тіпті тамақтануға ақшасы жоқ отбасылар арасында 68%-ының өз баспанасы жоқ. Табысы тек азық-түлікке ғана жететін отбасылар арасында 44%-ның өз баспанасы жоқ. Табысы жоғары топтарда тұрғын үймен қамтамасыз етілу деңгейі 76% және одан жоғары болады.

Көбінесе өз баспанасы жоқ адамдар ата-аналарымен бірге тұрады: көп балалы отбасылар арасында – 12,1%, көп балалы емес отбасылар арасында-15,2% (14-кестені қараңыз).

Балалары бар отбасылардың 9%-ы пәтер жалдайды, көп балалы емес отбасылар арасында – әрбір оныншы отбасы, көп балалы отбасылар арасында-шамамен 8%.

Сауалнамаға қатысқандардың 2,4%-ы мемлекеттік бағдарлама бойынша жалға берілетін тұрғын үйде тұрады. Көп балалы отбасылар

арасында бұл пайыз сәл жоғары – 3,2%, ал көп балалы емес отбасылар арасында – 1,5%.

Көп балалы отбасылардың шамамен 2%-ы туыстарында, 0,5%-ы қызметтік тұрғын үйде/жатақханада тұрады. Қиын жағдайда көп балалы отбасылардың шамамен 1,5%-ы тұрады, олар тек бөлме жалдайды немесе өздігінен жабдықталған бөлмелерде (коттедждер, уақытша үйлер) немесе баспаналарда, дағдарыс орталықтарында тұрады.

Ауылда жеке баспанасы жоқ көп балалы отбасылар қаладағыға қарағанда (31%) ата-аналарымен жиі тұрады (57%). Қалалық көп балалы отбасылар көбінесе ауылдық үйлерді жалға алады (тиісінше 34% және 22%). Сондай-ақ, қалада отбасыларға мемлекеттік бағдарлама бойынша жалға берілетін тұрғын үйде тұруға ауылда қарағанда көбірек мүмкіндік бар (6%-ға қарағанда 17%).

17-КЕСТЕ. «Егер сіздің үйіңіз болмаса, сіздің жағдайыңызға қандай сипаттама сәйкес келеді?», көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында %

Жауап нұсқалары	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар	Жалпы барлық сұралғандар бойынша
Біз ата-аналармен бірге олардың пәтерінде / үйінде тұрамыз	12,1	15,2	13,7
Меншік иелерінен пәтерді / үйді жалға аламыз	7,8	10,2	9,0
Мемлекеттік бағдарлама бойынша жалға берілетін тұрғын үйде тұрамыз	3,2	1,5	2,4
Біз туыстарымызбен / достарымызбен тұрамыз	2,0	1,4	1,7
Пәтерде / жеке үйде бөлме жалдап тұрамыз	0,7	1,7	1,2
Біз өздігінен жабдықталған бөлмелерде тұрамыз (саяжайлар, уақытша үйлер)	0,7	0,5	0,6
Біз қызметтік тұрғын үйде / жатақханада тұрамыз	0,5	1,7	1,1
Біз уақытша мекемелерде тұрамыз (баспана, дағдарыс орталықтары)	0,1	0,0	0,1
Басқа	0,3	0,2	0,3

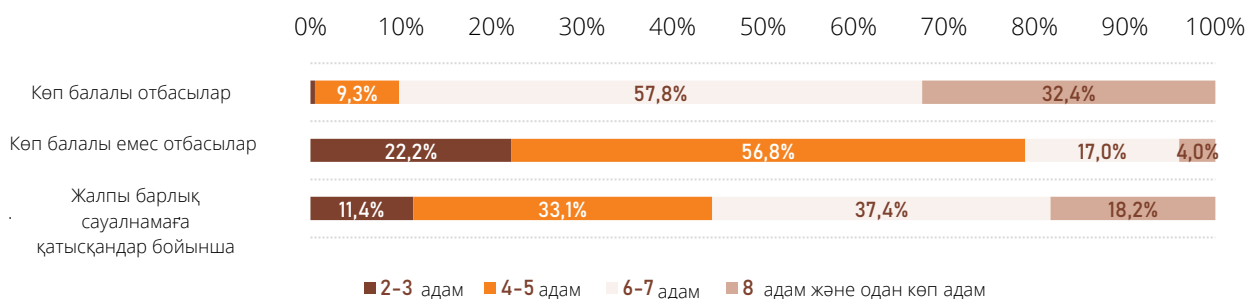
Жауап нұсқалары	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар	Жалпы барлық сұралғандар бойынша
Аталғаннан ештеңе жоқ	0,2	0,1	0,2

БІР ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ОТБАСЫНЫҢ ОРТАША КӨЛЕМІ

Сауалнама қорытындысы бойынша көп балалы отбасылардың 58%-ы бір үй шаруашылығында 6-7 адамнан, әрбір үшінші отбасы-8 және одан да көп адамнан тұрады. Бір үй шаруашылығында көп балалы емес отбасылар 4-5 адамнан тұратын отбасыларда жиі тұрады (57%).

Есептеу бір үй шаруашылығында тұратын балалары бар отбасының орташа көлемі – 5,8 адамды құрайтынын көрсетеді. Көп балалы отбасылар арасында бір үй шаруашылығында тұратын отбасының орташа мөлшері 7 адамды, ал көп емес отбасылар арасында – 4,6 адамды құрайды.

19-ДИАГРАММА. Бір үй шаруашылығында бірге тұратын отбасы мүшелерінің саны бойынша көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында бөлу

БІР ТҰРҒЫНҒА ТҰРҒЫН ҮЙМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУ

Сауалнама қорытындысы бойынша, отбасының әрбір мүшесіне орташа алғанда шамамен 14,6 шаршы метр тұрғын үй алаңы тиесілі. Көп балалы отбасылар арасында бұл көрсеткіш – 13,6 шаршы метрден төмен, ал одан көп балалы емес отбасылар арасында – 16,2 шаршы метрден төмен (15-кестені қараңыз). Ауылда көп балалы отбасыларда қалаға қарағанда тұрғын үймен

қамтамасыз етілу орташа алғанда біршама жоғары (14,3 ш.м. және 12,9 ш. м.). Тұрғын үймен қамтамасыз етудегі айтарлықтай айырмашылық жеке баспанасы бар көп балалы отбасылар мен олар жоқ отбасылар арасында байқалады. Жеке тұрғын үйі жоқ көп балалы отбасылар өте қиын жағдайда тұрады (бір тұрғынға 11,3 шаршы метр). Үй иелерінің жағдайы біршама жақсырақ-орташа есеппен бір адамға 14,6 шаршы метр.

19-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында тұрғын үй алаңымен қамтамасыз етілу көрсеткіштері (сауалнама қорытындысы бойынша)

Параметрлері	Тұрғын үйдің орташа ауданы (ш. м.)	Бір үй шаруашылығында тұратын отбасы мүшелерінің орташа саны	Бір тұрғынға шаққандағы орташа шаршы метр саны
Көп балалы	95,1	7,0	13,6
Көп балалы емес отбасы	74,4	4,6	16,2
Барлық сұралғандар бойынша	84,7	5,8	14,6
Көп балалы (қала)	85,5	6,6	12,9
Көп балалы (ауыл)	103,2	7,2	14,3
Көп балалы (өз баспанасы бар)	100,7	6,9	14,6
Көп балалы (өз баспанасы жоқ)	79,9	7,1	11,3

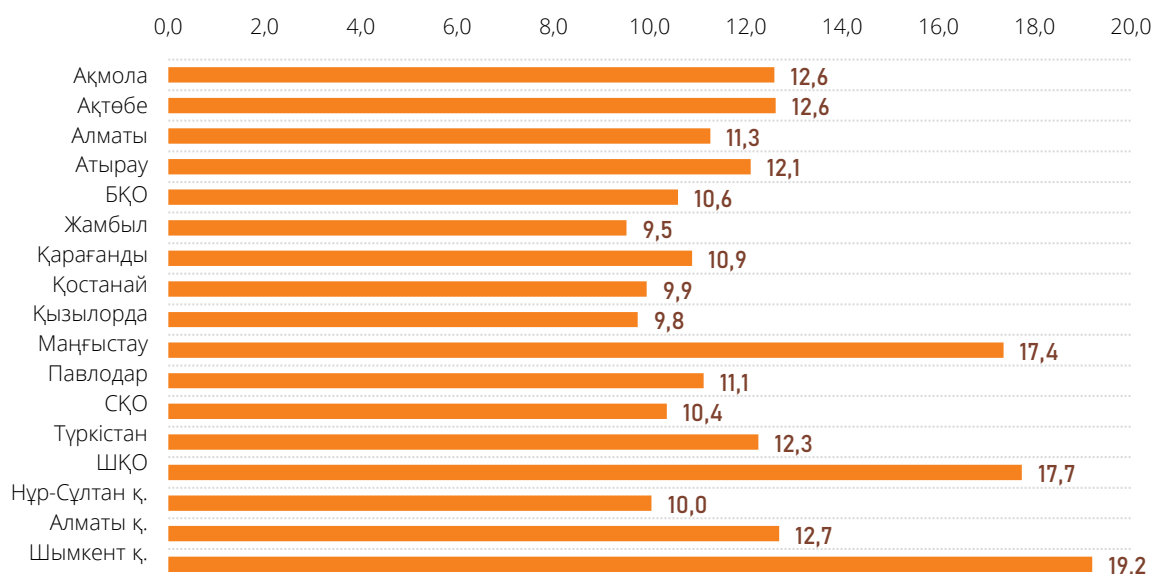
Егер өңірлер бөлінісінде тұрғын үймен қамтамасыз етілуді қарайтын болсақ, сауалнама қорытындылары бойынша көп балалы отбасыларда Қызылорда және Түркістан облыстары (шамамен 17 ш.м.), Шымкент қаласы (19,2 ш. м.) сияқты өңірлерде тұрғын үймен қамтамасыз етілу сәл жоғары. Қалған өңірлерде көп балалы отбасыларды тұрғын үймен орташа қамтамасыз ету 9,5 шаршы метрден 12,7 шаршы метрге дейін ауытқиды (19-диаграмманы қараңыз).

Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша, Қазақстанда 2020 жылғы жағдай бойынша бір тұрғынға шаққанда тұрғын үймен қамтамасыз ету 22,6 шаршы метрді құрайды¹⁰. Бұл көрсеткіш аймаққа байланысты өзгереді. Тұрғын үймен қамтамасыз етудің ең жоғары деңгейі қалаларда байқалады. Нұр-Сұлтан (30,5 ш.м.) және Алматы

(28,3 ш. м.), ең төменгісі – Түркістан (18,7 ш. м.) және Жамбыл (17,6 ш. м.) облыстарында.

Сауалнама нәтижелерін ресми статистика деректерімен салыстыру балалары бар отбасылардың, әсіресе көп балалы отбасылардың елдегі орташа көрсеткіштермен салыстырғанда жағдайлары шектеулі екенін көрсетеді. БҰҰ стандарттары бойынша бір тұрғынға 30 шаршы метр тұрғын үй тиесілі болуы тиіс. Осыны ескере отырып, Қазақстанда көп балалы отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету БҰҰ көрсеткішінің жартысына да жетпейді.

19-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасылар арасында бір тұрғынға тұрғын үймен қамтамасыз етілу, ш. м (сауалнама деректері бойынша)

ТҰРҒЫН ҮЙ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың көпшілігінде (шамамен 60%) тұрғын үй проблемалары туралы шағымдар жоқ. Сонымен қатар, әрбір бесінші көп балалы отбасы (20,9%) тұрғын үйдің тарлығынан зардап шегеді.

Әрбір оныншы көп балалы отбасы (10,7%) ыстық судың болмау проблемасын, сондай-ақ

оннан бір бөлігі (9,5%) - орталықтандырылған кәріздің (ауладағы дәретхана, септик) болмауын атап өтеді. Бұған қоса, 2,8%-ы ауыз суға, 2,6%-ы суық суға қол жетімділіктің жоқтығын көрсетеді.

Көп балалы отбасылардың 4,4%-ы тұрғын үйді жалға алуға қаражат жетпейді, 3,7%-ы апатты жағдайда, 3,5%-ы нашар санитарлық жағдайда (жоғары ылғалдылық, көгеру, зең және т.б.) тұрады.

¹⁰ Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының "Талдау" ақпараттық-талдау жүйесі. Дереккөз:

<https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/704645?keyword>

2%-ға жуығы тұрғылықты жері бойынша тіркелмеген. Жеке баспанасы бар көп балалы отбасылардың 1,1%-ы ипотеканы төлеу мүмкін еместігіне байланысты көшіру қаупінде тұрады.

Қалада тұру (25%) ауылға қарағанда (17,5%) көп балалы отбасыларда тұрғын үйдің тар болуына әкеледі. Ауылдық жерлерде тұрғын үйдің санитарлық-техникалық жағдайларын қамтамасыз ету проблемалары жиі туындайды. Атап айтқанда, ыстық су (14%) және орталықтандырылған кәріз жүйесі (13,8%) жоқ.

Жеке тұрғын үйі жоқ көп балалы отбасылар тұрғын үй иелеріне (14%) қарағанда, олар тұрып жатқан тұрғын үйдің тығыздығына жиі шағымданады (40%). Сондай-ақ, бұл топ тиісті санитарлық жағдайлардың жоқтығын жиі атап өтеді-ыстық судың болмауы (15%), орталықтандырылған кәріз жүйесінің болмауы (15%). Өз баспанасы жоқ көп балалы отбасылардың 14%-ында жалдау ақысын төлеуге ақша жетпейді, 7%-ы апатты жағдайдағы үйлерде тұрады, 7%-ында санитарлық жағдайы нашар (ылғалдылық, көгеру және т.б.), 6%-ында

коммуналдық төлемдерді төлеуге қаражат жетіспейді, 6%-ында тұрғылықты жері бойынша тіркеу жоқ.

21-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында тұрғын үй проблемаларының болуы

ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘРТЕБЕСІ

4.4

А та-аналардың жұмыспен қамтылуына қатысты сауалнама деректерін талдау отбасылардағы әкелер көбінесе мемлекеттік немесе жеке ұйымдарда жалдамалы қызметкерлер ретінде тұрақты негізде жұмыс істейтінін (61,4%) көрсетеді. Сонымен, жеке ұйымдарда әкелердің үштен бірі (34%), мемлекет қатысатын ұйымдарда – 27,4% тұрақты жұмыс істейді.

Көп балалы отбасыларда арақатынас ұқсас. Жалпы алғанда, көпшілігі (60%) бюджеттік немесе жеке ұйымдарда жалданып жұмыс істейді, ал жеке ұйымдарда – мемлекеттік ұйымдарда – 28,1%-ға қарағанда сәл жиі (31,7%) (17-кестені қараңыз). Көп балалы әкелердің тағы 5,3%-ы жеке тұлғалардан немесе фермерлік шаруашылықтардан жалданып жұмыс істейді.

Көп балалы әкелердің 12,3%-ы кәсіпкерлік (жалдаудан тыс) негізінде негізгі еңбек қызметіне ие, яғни не өзін-өзі жұмыспен қамтығандар немесе ЖК ретінде жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай жұмыс істейді (9,8%), не жалдамалы қызметкерлерді пайдалана отырып бизнеспен айналысады (1,9%), немесе кооператив құрамында жұмыс істейді (0,6%).

Көп балалы отбасылардағы әкелердің 5,3%-ы жұмысынан айрылу қаупі жоғары және тұрақсыз табысы бар тұрақты емес жұмыспен қамтылған. Осылайша, әкелердің 1,5%-ы жеке қосалқы шаруашылықта (үй іргесіндегі учаскеде, саяжай учаскесінде) жұмыс істейді, 0,1%-ы туысы бар кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз (жалақысыз), 0,8% - азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша тұрақты емес негізде, 2,9% - ауызша уағдаластық негізінде жалдау бойынша (ресми ресімдеусіз) жұмыс істейді.

Әкелердің тағы 5,3% - бұл нақты жұмыссыздар - тіркелген жұмыссыздар (1,1%) және тұрақты жұмысы жоқтар, тек кездейсоқ табыс (3,4%), әкелердің 0,8% жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді. Зейнеткерлер – 0,4%, еңбекке жарамсыз мүгедектер-0,7%.

Жалпы алғанда, көп балалы және көп балалы емес отбасылардағы әкелерді жұмыспен қамту құрылымы көп жағдайда сәйкес келеді, жалғыз айырмашылығы-көп балалы емес отбасылардағы әкелер көбінесе жеке салада жалданып жұмыс істейді. Көп балалы емес отбасылардың 14,5%-ы нда және көп балалы отбасылардың 8,9%-ы нда әкесі немесе қамқоршысы/өгей әкесі жоқ.

19-КЕСТЕ. Отбасының түріне байланысты әкенің (қамқоршының/өгей әкенің) негізгі жұмыспен қамтылуы

Негізгі жұмыспен қамту	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Бюджеттік/мемлекеттік ұйымда жалданып тұрақты жұмыс істейді	28,1%	26,6%
Жеке ұйымда тұрақты жұмыста жалданып жұмыс істейді	31,7%	36,3%
Жеке тұлғаларда жалданып жұмыс істейді	3,4%	2,7%
Шаруа немесе фермер қожалығында жалданып жұмыс істейді	1,9%	1,0%
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жеке кәсіпкер ретінде жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай жұмыс істейді	9,8%	7,8%
Жалдамалы қызметкерлерді пайдалана отырып бизнеспен айналысады	1,9%	1,5%
Кооператив құрамында жұмыс істейді	0,6%	0,2%
Жеке қосалқы шаруашылықта (үй іргесіндегі учаскеде, саяжайда) жұмыс істейді	1,5%	1,0%
Туысы иелік ететін кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз (жалақысыз) жұмыс істейді	0,1%	0,1%
Шарт бойынша тұрақты емес негізде жұмыс істейді (АҚС шарты)	0,8%	0,4%

Негізгі жұмыспен қамту	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Ауызша келісім негізінде жалданып жұмыс істейді (ресми ресімдеусіз)	2,9%	2,4%
Тұрақты жұмыс жоқ, кездейсоқ табыспен үзіледі	3,4%	3,2%
Уақытша жұмыссыз (еңбек биржасында тіркелген)	1,1%	0,5%
Жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді	0,8%	1,2%
Зейнеткер	0,4%	0,2%
Мүгедектікке байланысты жұмыс істемейді	0,7%	0,1%
Әкесі, қамқоршысы, өгей әкесі жоқ	8,9%	14,5%
Басқа	2,0%	0,3%

Көп балалы отбасыларда әкелердің шамамен 10%-ы және көп балалы емес отбасыларда 12%-ы қосымша жұмыспен қамтылған.

Көп балалы әкелер арасында екінші жұмыспен қамту ретінде жеке қосалқы шаруашылықтағы жұмыс – 3,6%, өз бетінше жұмыспен қамтылу немесе ЖК – 1,7%, жеке тұлғалардан жалданып жұмыс істеу – 1,3%, шартсыз жалданып жұмыс істеу – 1,2% жиірек байқалады.

20-КЕСТЕ. Отбасының түріне байланысты әкесінің (қамқоршысының/өгей әкесінің) қосымша жұмыспен қамтылуы (маңыздылығы бойынша екінші жұмыс орны)

Жауап нұсқалары	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Қосымша жұмыс жоқ	88,4%	87,1%
Бюджеттік/мемлекеттік ұйымда жалданып тұрақты жұмыс істейді	0,4%	1,1%
Жеке ұйымда тұрақты жұмыста жалданып жұмыс істейді	0,4%	0,5%
Жеке тұлғаларда жалданып жұмыс істейді	1,3%	1,3%
Шаруа немесе фермер қожалығында жалданып жұмыс істейді	0,2%	0,4%
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жеке кәсіпкер ретінде жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай жұмыс істейді	1,7%	2,6%
Жалдамалы қызметкерлерді пайдалана отырып бизнеспен айналысады	0,2%	0,4%
Кооператив құрамында жұмыс істейді	0,2%	
Жеке қосалқы шаруашылықта (үй іргесіндегі учаскеде, саяжайда) жұмыс істейді	3,6%	3,0%
Туысы иелік ететін кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз (жалақысыз) жұмыс істейді	0,4%	0,6%
Шарт бойынша тұрақты емес негізде жұмыс істейді (АҚС шарты)	0,3%	0,5%
Ауызша келісім негізінде жалданып жұмыс істейді (ресми ресімдеусіз)	1,2%	1,3%
Тұрақты жұмыс жоқ, кездейсоқ табыспен үзіледі	0,8%	1,1%
Уақытша жұмыссыз (еңбек биржасында тіркелген)	0,1%	0,1%
Жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді		0,1%
Зейнеткер	0,1%	
Мүгедектікке байланысты жұмыс істемейді	0,2%	

Қалада және ауылда көп балалы әкелерді жұмыспен қамту құрылымы ұқсас. Әкелердің негізгі бөлігі жалданып жұмыс істейді. Сонымен қатар, қалада бюджеттік немесе жеке салада тұрақты

негізде жұмыспен қамтылғандар пайызы жоғары (қалада – 68,5%, ауылда – 52,6%). Бұл ретте, егер бюджеттік ұйымдарда жұмыс істейтіндердің үлесі жалпы салыстырылатын болса: 30% – қалада және

27% – ауылда, онда жеке салада жалданып жұмыс істейтіндердің үлесі қалада - ауылдағы 26%-ға қарағанда едәуір жоғары – 39%. Ауылда жеке тұлғаларға және фермерлік шаруашылықтарға жалданып жұмыс істейтін көп балалы әкелердің пайызы қаладағы – 2,2%-ға қарағанда жоғары – 8%.

Кәсіпкерлік саладағы жұмыс қалада – 10,8%-ға қарағанда ауылда (13,6%) біршама кең таралған, бұл ретте ауылда өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен ЖК үлесі (11,7%) қалаға қарағанда (7,5%) жоғары.

Ауылда жұмыс түрі жұмыстың және/немесе табыстың тұрақсыздығының жоғары тәуекелімен байланысты көп балалы әкелердің үлесі жоғары. Жалпы алғанда ауылда 7,3% әкелер жұмыс істейді: шартсыз жалдау бойынша (3,6%) немесе азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша тұрақты емес негізде (1,3%), үй жанындағы учаскеде (2,2%) немесе сыйақысыз туысының кәсіпорнында (0,2%). Жалпы қалада мұндай жұмыспен қамту 2,9% құрайды.

Ауылда тұрақты жұмысы жоқ және кездейсоқ табысы бар адамдардың үлесі біршама жоғары – 4,4%, қалада – 2,2%.

21-КЕСТЕ. Әкенің (қамқоршының/өгей әкенің) көп балалы отбасылардағы жергілікті жердің түріне байланысты негізгі жұмыспен қамтылуы

Негізгі жұмыспен қамту	Қаласы	Ауылы
Бюджеттік/мемлекеттік ұйымда жалданып тұрақты жұмыс істейді	29,9%	26,6%
Жеке ұйымда тұрақты жұмыста жалданып жұмыс істейді	38,6%	26,0%
Жеке тұлғаларда жалданып жұмыс істейді	2,0%	4,6%
Шаруа немесе фермер қожалығында жалданып жұмыс істейді	0,2%	3,3%
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жеке кәсіпкер ретінде жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай жұмыс істейді	7,5%	11,7%
Жалдамалы қызметкерлерді пайдалана отырып бизнеспен айналысады	2,4%	1,5%
Кооператив құрамында жұмыс істейді	0,9%	0,4%
Жеке қосалқы шаруашылықта (үй іргесіндегі учаскеде, саяжайда) жұмыс істейді	0,7%	2,2%
Туысы иелік ететін кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз (жалақысыз) жұмыс істейді		0,2%
Шарт бойынша тұрақты емес негізде жұмыс істейді (АҚС шарты)	0,2%	1,3%
Ауызша келісім негізінде жалданып жұмыс істейді (ресми ресімдеусіз)	2,0%	3,6%
Тұрақты жұмыс жоқ, кездейсоқ табыспен үзіледі	2,2%	4,4%
Уақытша жұмыссыз (еңбек биржасында тіркелген)	0,9%	1,3%
Жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді	0,7%	0,9%
Зейнеткер	0,4%	0,4%
Мүгедектікке байланысты жұмыс істемейді	0,4%	0,9%
Әкесі, қамқоршысы, өгей әкесі жоқ	9,8%	8,2%
Басқа	0,4%	

Аналардың еңбекпен қамтылуына келетін болсақ, көп балалы отбасыларда аналардың жартысына жуығы ғана еңбекпен қамтылған (50,9%), көп балалы емес отбасыларда жұмыспен қамтылғандардың үлесі – 62,6%-дан жоғары.

Бюджеттік және жеке ұйымдарда тұрақты негізде жұмыспен қамтылғандардың үлесі көп балалы аналар арасында 41,6% - көп балалы емес аналарға қарағанда (53,1%) жоғары. Бұл ретте, егер бюджеттік ұйымдарда көп балалы емес отбасылардың аналары жиірек жұмыс істесе (27%-ға қарағанда 31,1%), онда жеке компанияларда жиірек жұмыс істейді (14,6%-ға қарағанда 22%).

Аналарды жұмыспен қамту құрылымында үй шаруасындағы әйелдер мен бала күтімі бойынша демалыста жүрген әйелдер жоғары үлесті құрайды. Көп балалы аналар арасында бала күтімі бойынша демалыста жүргендердің үлесі біршама жоғары (14%-ға қарағанда 16,3%) және үй шаруасындағы әйелдердің үлесі айтарлықтай жоғары (18,3%-ға қарағанда 28,5%).

Кәсіпкерлікпен айналысатын аналардың үлесі отбасының екі түрінде де төмен – жалпы алғанда шамамен 5%, оның ішінде 4% – өзін – өзі жұмыспен қамтығандар немесе жалдамалы қызметкерлерсіз

ЖК, шамамен 1% - қызметкерлерді жалдаумен бизнес жүргізеді.

Отбасының екі түріндегі аналардың 2-3%-ға жуығы тұрақсыз жұмыспен қамтылған (жеке қосалқы шаруашылықтағы жұмыс, АҚС шарт бойынша тұрақты емес негізде, шартсыз жалдау бойынша, туысының кәсіпорнында сыйақысыз).

Шамамен 2%-ын жұмыссыздарға жатқызуға болады (соның ішінде кездейсоқ табысы бар адамдар).

Аналардың 4-5%-ы қосымша жұмыспен қамтылған. Бұл жеке қосалқы шаруашылықтағы жұмыс (1,5%), жеке тұлғалардан жалдау (1%), шартсыз жалдау бойынша жұмыс (1%) және басқалар.

22-КЕСТЕ. Отбасының түріне байланысты ананың (қамқоршының/өгей ананың) негізгі жұмыспен қамтылуы

Жұмыспен қамту түрі	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Бюджеттік/мемлекеттік ұйымда жалданып тұрақты жұмыс істейді	27,0%	31,1%
Жеке ұйымда тұрақты жұмыста жалданып жұмыс істейді	14,6%	22,0%
Жеке тұлғаларда жалданып жұмыс істейді	1,4%	1,4%
Шаруа немесе фермер қожалығында жалданып жұмыс істейді	0,3%	0,2%
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жеке кәсіпкер ретінде жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай жұмыс істейді	4,0%	3,9%
Жалдамалы қызметкерлерді пайдалана отырып бизнеспен айналысады	0,8%	1,0%
Кооператив құрамында жұмыс істейді	0,4%	0,1%
Жеке қосалқы шаруашылықта (үй іргесіндегі учаскеде, саяжайда) жұмыс істейді	0,4%	0,7%
Туысы иелік ететін кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз (жалақысыз) жұмыс істейді	0,1%	
Шарт бойынша тұрақты емес негізде жұмыс істейді (АҚС шарты)	1,2%	0,9%
Ауызша келісім негізінде жалданып жұмыс істейді (ресми ресімдеусіз)	0,7%	1,3%
Тұрақты жұмыс жоқ, кездейсоқ табыспен үзіледі	0,8%	1,8%
Уақытша жұмыссыз (еңбек биржасында тіркелген)	0,8%	0,6%
Жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді	0,7%	0,7%
Зейнеткер	0,3%	0,6%
Бала күтіміне байланысты демалыста	16,3%	14,0%
Үй шаруасындағы әйел	28,5%	18,3%
Студенті	0,2%	0,4%
Мүгедектікке байланысты жұмыс істемейді	0,5%	0,2%
Анасы жоқ (қамқоршы/өгей ана)	0,5%	0,7%

Қалада көп балалы аналардың 48,2%-ы және ауылда 53,1%-ы жұмыспен қамтылған. Қалада және ауылда көп балалы аналарды жұмыспен қамту құрылымы ұқсас. Көбінесе олар бюджеттік ұйымдарда жұмыс істейді, бірақ ауылда қалалық емес, бюджеттік ұйымдарда жұмыс істейтін аналардың пайызы жоғары (30,8% қарсы 22,4%). Керісінше, жеке мекемелерде тұрақты жалданып жұмыс істейтін аналардың пайызы қалада ауылға

қарағанда жоғары (16,6% және 12,9%). Қалада жеке тұлғаларда жалданып жұмыс істейтін көп балалы аналардың үлесі біршама жоғары (2,7% және 0,4%).

Қала мен ауылда аналардың 28%-ы үй шаруасындағы әйелдер. Бала күтімі бойынша демалыста көп балалы аналар ауылға қарағанда қалаларда жиі кездеседі (14,4% қарсы 18,6%).

23-КЕСТЕ. Көп балалы отбасында жергілікті жердің түріне байланысты ананың (қамқоршының/өгей шешенің) негізгі жұмыспен қамтылуы

Жұмыспен қамту түрі	Қаласы	Ауылы
Бюджеттік/мемлекеттік ұйымда жалданып тұрақты жұмыс істейді	22,4%	30,8%
Жеке ұйымда тұрақты жұмыста жалданып жұмыс істейді	16,6%	12,9%
Жеке тұлғаларда жалданып жұмыс істейді	2,7%	0,4%
Шаруа немесе фермер қожалығында жалданып жұмыс істейді		0,5%
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жеке кәсіпкер ретінде жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай жұмыс істейді	2,7%	5,1%
Жалдамалы қызметкерлерді пайдалана отырып бизнеспен айналысады	0,4%	1,1%
Кооператив құрамында жұмыс істейді	0,9%	
Жеке қосалқы шаруашылықта (үй іргесіндегі учаскеде, саяжайда) жұмыс істейді		0,7%
Кәсіпорында сыйақысыз (жалақысыз) жұмыс істейді	0,2%	
Шарт бойынша тұрақты емес негізде жұмыс істейді (АҚС шарты)	1,6%	0,9%
Ауызша келісім негізінде жалданып жұмыс істейді (ресми ресімдеусіз)	0,7%	0,7%
Тұрақты жұмыс жоқ, кездейсоқ табыспен үзіледі	0,7%	0,9%
Уақытша жұмыссыз (еңбек биржасында тіркелген)	0,9%	0,7%
Жұмыс істемейді және жұмыс іздемейді	0,7%	0,7%
Зейнеткер	0,2%	0,4%
Бала күтіміне байланысты демалыста	18,6%	14,4%
Үй шаруасындағы әйел	28,6%	28,4%
Студенті	0,2%	0,2%
Мүгедектікке байланысты жұмыс істемейді	0,9%	0,2%
Анасы жоқ/қамқоршы/өгей ана	0,4%	0,5%

4.5

ОТБАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Балалы отбасылардың жалпы экономикалық әлеуетін бағалай отырып, олардың көпшілігін «орташа қамтамасыз етілгендерге» жатқызуға болатындығын атап өтуге болады (орта топпен шатастырмау керек). Яғни, сұхбаткерлердің жартысынан көбі (54,5%) азық-түлік, киім және басқа да қажетті заттарды сатып алуға қаржылық мүмкіндіктерге ие, бірақ тоңазытқыш, теледидар сияқты қымбат заттарды сатып алу қиынға соғады (22-кестені қараңыз). Көп балалы емес отбасылардың арасында өздерін орташа қамтылғандарға 56%-ы, көп балалы отбасылардың арасында 52,9%-ы жатқызылды.

Осы орташа деңгейден жоғары және төмен табысы бар топтар шамамен бірдей пропорцияда бөлінді. Осылайша, кірісі ең төмен екі топ 22%, кірісі жоғары екі топ 23,7% құрады.

Бұл топтардың көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында үлесі әртүрлі. Мәселен, көп балалы отбасылар арасында табысы төмен топтардың үлесі (24,9% сомасында) көп балалы емес отбасыларға (19%) қарағанда жоғары екенін көруге болады. Атап айтқанда, көп балалы отбасылар арасында кедейлерге («азық-түлікке де ақша жетпейді») сауалнамаға қатысқандардың 3,8%-ы өздерін, аз қамтылғандарға («азық-түлікке ақша жеткілікті, бірақ киім сатып алу, коммуналдық қызметтерді төлеу, дәрі сатып алу қаржылық қиындықтар туғызады») - 21,1%.

Тиісінше, көп балалы отбасылар арасында табысы жоғары топтардың үлесі – 22,2%, ал көп балалы емес отбасылар арасында – 25%. Жоғары табысты топтардың негізгі бөлігі шартты түрде қамтамасыз етілгендерге жатқызылуы мүмкін (олар ұзақ мерзімді заттарды сатып ала алады, бірақ

автомобиль немесе пәтер сияқты қымбат заттарды сатып ала алмайды) – 19,4%. Көп балалы отбасылар арасында қамтылғандар 17,7%-ды, көп балалы емес отбасылар арасында-21%-ды құрайды. Көп балалы отбасылар арасында ауқаттылардың саны

(пәтер немесе автомобиль сияқты қымбат заттарды сатып алуға жағдайы келетіндер) 4,5%, көп балалы емес отбасылар арасында – 4%-ды құрайды.

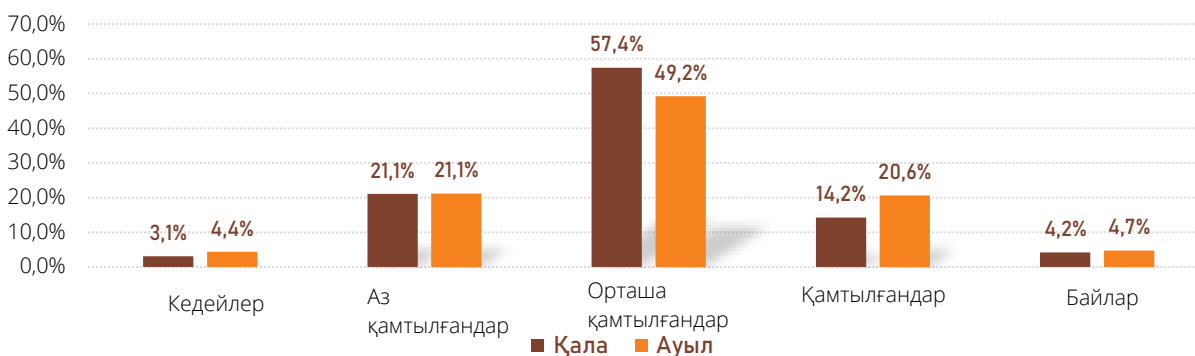
24-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар отбасылар арасында «Сіз өзіңізді табыс деңгейі бойынша халықтың келесі топтарының қайсысына жатқызатын едіңіз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

Шартты сипаттамасы	Тұжырымы	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес - отбасылар	Жалпы барлық сұралғандар бойынша
Кедей	Біз әрең дегенде күн көреміз. Ақша тіпті азық-түлікке де жетпейді	3,8%	2,5%	3,2%
Төмен- кіріс	Азық-түлікке ақша жеткілікті, бірақ киім сатып алу, коммуналдық төлемдер, дәрі-дәрмек сатып алу қаржылық қиындықтар туғызады	21,1%	16,5%	18,8%
Орташа -табыс	Азық-түлік пен киімге ақша жеткілікті. Бірақ ұзақ мерзімді заттарды (теледидар, тоңазытқыш) сатып алу біз үшін қиын	52,9%	56,0%	54,5%
Қамтамасыз етілген-дік	Біз ұзақ мерзімді заттарды оңай сатып ала аламыз. Алайда, біз үшін шынымен қымбат заттарды сатып алу қиын	17,7%	21,0%	19,4%
Бай	Біз қымбат заттарға – пәтерге, көлікке және басқаларға қол жеткізе аламыз	4,5%	4,0%	4,3%

Деректерді талдау көрсеткендей, ауылда көп балалы отбасылар өздерін қалаға қарағанда әлдеқайда жақсы топтарға жатқызады. Мәселен, ауылда өзін «қамтылғандарға» жатқызатын отбасылардың үлесі қалаға қарағанда жоғары (14,2% қарсы 20,6%) және өзін «орташа

қамтылғандарға» жатқызатын отбасылардың үлесі төмен (57,4% қарсы 49,2%). Сонымен бір мезгілде іс жүзінде қалада және ауылда «аз қамтылғандар» тобы бірдей дәрежеде ұсынылған – 21,1%, сондай-ақ «кедей» отбасылардың үлесі шамалы ғана айырмашылықпен (ауыл 4,4%, қала 3,1%).

22-ДИАГРАММА. Тұратын жеріне байланысты материалдық әл-ауқаты бойынша көп балалы отбасылардың құрылымы

ТАБЫС ТҮРЛЕРІ

Балалы отбасылардың негізгі табысы – жалдамалы жұмыстан түсетін табыс: көп балалы

отбасылар арасында табыстың бұл түрі сирек кездеседі – 68%, көп балалы емес отбасыларға қарағанда-77%.

Көп балалы отбасыларда бизнестен түсетін табыс – 15,1%, ал көп балалы емес отбасыларда – 11,6%. Екі типтегі отбасылардың шамамен 15-16%-ында өзін-өзі жұмыспен қамтудан түскен кірістер бар.

Әрбір оныншы көп балалы отбасының ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудан табысы бар, әрбір оныншы отбасы – туыстарынан ақшалай көмек алады, әрбір оныншы отбасында – ата-аналардың бірінің жасына байланысты зейнетақысы болады. Көп балалы отбасылардың 6%-ында отбасы мүшелерінің бірі стипендия алады, отбасылардың 5%-ында алимент, 3%-ы қайырымдылық ұйымдарынан көмек алады.

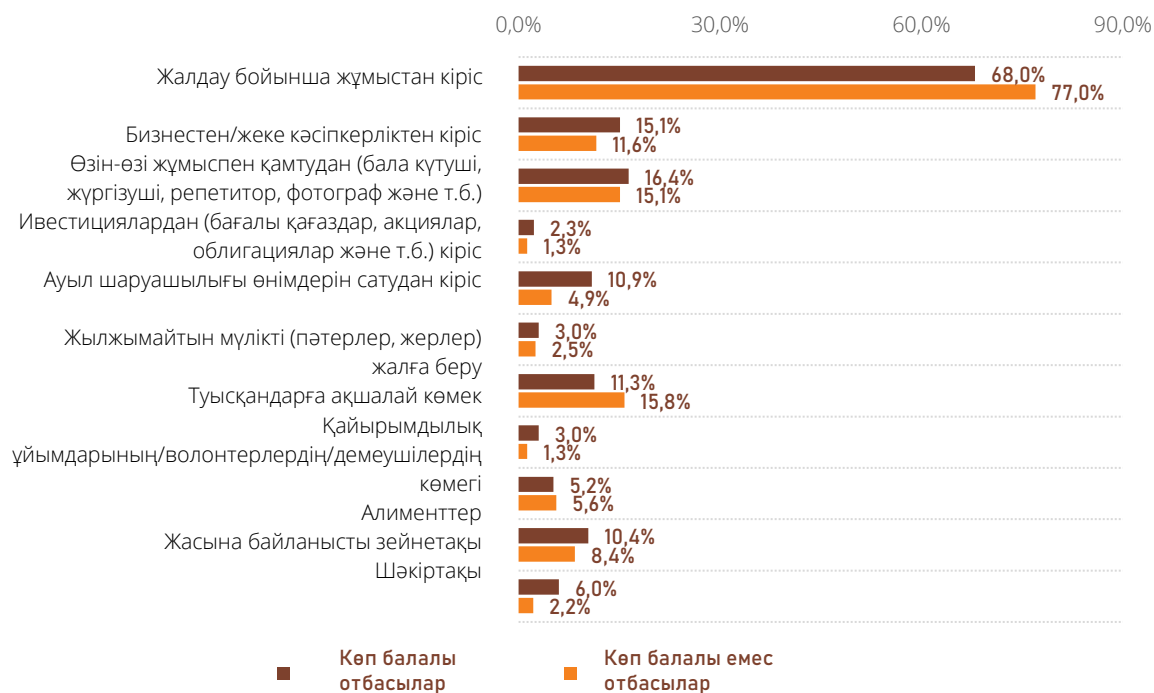
Көп балалы отбасылардың 11%-ы жалдамалы жұмыстан және өзін-өзі жұмыспен қамтудан, 6,8%-ы

жалдамалы жұмыстан және кәсіпкерліктен түсетін кірістерден бір мезгілде табысы бар.

Ауылдық көп балалы отбасылар ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудан қалалық отбасыларға қарағанда (6%-ға қарағанда 15%) табыс алады, бірақ туыстарының ақшалай көмегі сирек (14%-ға қарағанда 9%). Ауылда жалдамалы жұмыстан табысы аз (66% қарсы 71%), көбінесе жасы бойынша зейнеткерлер бар (14% қарсы 6%).

Көп балалы отбасыларда жылжымайтын мүлікті жалға беру (3%) және бағалы қағаздарға, акцияларға және т.б. инвестициялардан түсетін табыс сияқты табыс түрлері ең аз ұсынылған, – 2,3%. Ең бай топтардың ішінде шамамен 7%-ы осы табыстың екі түріне ие.

23-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар табыстарының құрылымы

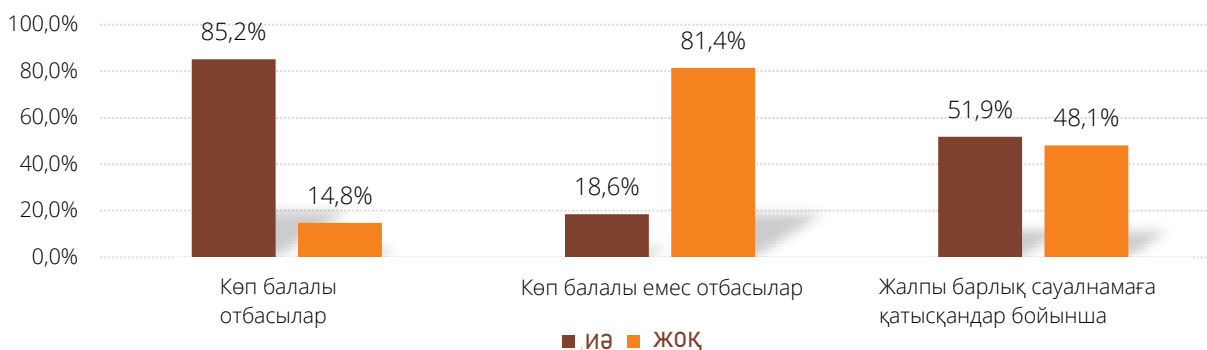

ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘРДЕМАҚЫ АЛУШЫЛАР

Көп балалы отбасылардың басым көпшілігі (85,2%) мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар мен

төлемдерді алушылар болып табылады. Бірнеше отбасы арасында әлеуметтік жәрдемақыны тек 18,6% алады.

24-ДИАГРАММА Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз мемлекеттен қандай да бір әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдер аласыз ба?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

25-кестеде балалы отбасылар алатын жәрдемақы түрлерінің үлестік бөлінуін көруге болады. Көп балалы отбасылардың көпшілігі (77,4%) тек көп балалы отбасыларға төленетін арнайы жәрдемақы алады. Көп балалы отбасылардың 14%-ы 1 жасқа толғанға дейін бала күтімі бойынша жәрдемақы алады (жұмыс істемейтіндер үшін), 12%-ы босануына байланысты жәрдемақы (жұмыс істейтін және жұмыс істемейтін әйелдер үшін), 8,8%-ы жоғалған жағдайда әлеуметтік төлемдерді алатынын атап өтті. Бір жасқа толған кезде бала күтіміне байланысты табыс, 6,3%-жүктілік пен босану, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты табысынан айырылған жағдайда төленетін төлемдер.

Әрбір¹¹ оныншы көп балалы отбасы АӘК алушы болып табылады (салыстыру үшін көп балалы емес отбасылар арасында – тек 2,5%), демек, көп балалы отбасылардың кем дегенде оннан бір бөлігі кедейлік шегінен төмен тұрады. Қалада көп балалы отбасылар арасында АӘК алушылардың үлесі

ауылда – 7,8%-ға қарағанда 12,6%-ға жоғары. Ақтөбе, Ақмола облыстары және Нұр-Сұлтан қаласы сияқты өңірлерде сауалнамаға қатысқан әрбір төртінші көп балалы отбасы (24-26%) АӘК алушылар болып табылады. Көп балалы жалғызбасты аналардың 23% АӘК алушылар болып табылады. Көп балалы отбасылардың 8%-ға жуығы АӘК және көп балалы отбасылар үшін жәрдемақы алады.

Ата-аналардың, атап айтқанда, әкенің жұмыспен қамтылу мәртебесін негізге ала отырып, АӘК алушылар шартсыз жұмыс істейтіндер арасында (24%), өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен ЖК (13%), жеке саладағы жалдамалы жұмыскерлер арасында (13%) жиі кездеседі. Отбасының бір мүшесіне шаққандағы табысы 22 мың теңгеден аз екенін атап өткен көп балалы отбасылар арасында тек 15%-ы ғана АӘК алушылар болып табылады, бұл табысы төмен отбасылар көбінесе АӘК алудың қатаң шарттары арқылы өтудің қиындығын көрсетеді.

25-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында алынатын әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдердің түрлері**

Жәрдемақылар мен төлемдердің түрлері	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Көп балалы отбасыларға берілетін жәрдемақы	77,4%	0,0%
Бала 1 жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жәрдемақы (жұмыс істемейтіндер үшін)	14,0%	7,0%
Бала тууына берілетін жәрдемақы (жұмыс істейтін және жұмыс істемейтін әйелдер үшін)	12,0%	4,8%
Атаулы әлеуметтік көмек (АӘК)	10,0%	2,5%
Бала бір жасқа толған соң күтіміне байланысты табысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік жәрдемақы	8,8%	3,9%

¹¹ АӘК (атаулы әлеуметтік көмек) аз қамтылған отбасылар және отбасының әрбір мүшесіне шаққандағы орташа айлық табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70%-ынан

төмен, яғни 2021 жылы 24 011 теңгені құрайтын адамдар үшін мемлекеттік жәрдемақы болып табылады (Қазақстандағы кедейлік шегі).

Жәрдемақылар мен төлемдердің түрлері	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Жүктілікке және босануға, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты табысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік төлем	6,3%	2,3%
Тұрғын үй көмегі	4,0%	0,6%
Асыраушысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік төлемдер	3,3%	2,4%
Мүгедектігі бойынша Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы	2,6%	2,1%
Мүгедек баланы тәрбиелеушіге берілетін жәрдемақы	2,3%	2,4%
Асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы	2,2%	1,5%
Мүгедектік жағдайындағы әлеуметтік төлемдер	1,3%	0,3%
Жұмысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік төлемдер	0,8%	0,3%
Жәрдемақы алмайды	14,8%	81,4%

* Жасына байланысты зейнетақыны қамтымайды.

** Сұхбаткерлер жауаптардың кез-келген санын таңдай алды, сондықтан жауаптардың қосындысы 100%-ға тең емес.

ЖӘРДЕМАҚЫЛАРДЫ РӘСІМДЕУ КЕЗІНДЕГІ ПРОБЛЕМАЛАР

Қандай да бір әлеуметтік жәрдемақы төленуі тиіс отбасылардың негізгі бөлігінің оларды алу кезінде қандай да бір проблемалары болған жоқ; көп балалы отбасылар арасында-72,4%, көп балалы емес отбасылар арасында – 69%.

Сонымен қатар, балалы отбасылардың 12-14%-ы құжаттарды рәсімдеудің қиындықтарына шағымданады, 5-6%-ы карантин кезінде электрондық үкімет арқылы жәрдемақы алуға құжаттар бере алмағандарын айтады (қиын, түсініксіз болды). Өңірлік бөлініс Ақтөбе (25%), Жамбыл (20%) облыстарынан, Нұр-Сұлтан (40%)

және Алматы (21%) қалаларынан көп балалы отбасылар құжаттарды рәсімдеу кезінде жиі қиындықтарға тап болғанын көрсетеді.

Көп балалы отбасылардың 3%-ы тіркеудің жоқтығынан, 1,6%-ы қажетті құжаттардың (жеке куәлік, туу туралы куәлік және т.б.) жоқтығынан қиындықтарға тап болды.

Сауалнамаға қатысқандардың шамамен 1%-ы рәсімдеу барысында олардан пара талап етілгенін атап өтті. Көп балалы отбасылар жәрдемақы рәсімдеген кезде пара бопсалаудың 11 оқиғасының 9-ы оңтүстік өңірлерде: Жамбыл облысында – 2, Алматы облысында – 2, Түркістан облысында – 4, Алматы қаласында – 1 болған.

26-КЕСТЕ. Әлеуметтік жәрдемақы / төлем алу кезіндегі проблемалар (жәрдемақы алатын адамдардан есептегенде)

Жауап нұсқалары	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Ешқандай проблемалар болған жоқ	72,4%	69,0%
Күрделі құжат айналымы	12,7%	13,9%
Карантин кезінде (қиын, түсініксіз) электрондық үкімет (ЕГОВ) арқылы жәрдемақы алуға құжаттар тапсыру мүмкін болмады	5,6%	4,8%
Тіркеу болмады	2,9%	0,5%
Қажетті құжаттар болған жоқ (жеке куәлік, туу туралы куәлік және т. б. жоқ)	1,6%	1,6%
Жәрдемақы алмаймыз	1,6%	4,8%
Олар меннен пара талап етті	1,3%	1,1%
Жауап беру қиын	5,3%	5,3%
Басқа	0,1%	0,5%

РЕЗЕРВТЕРДІҢ/ЖИНАҚТАРДЫҢ БОЛУЫ

Балалы отбасыларда экономикалық әлеуеттің төмендеуі байқалады. Осылайша, әрбір үшінші көп балалы отбасы (32,6%) және көп балалы емес отбасылардың 28,1%-ында резервтер/жинақ жоқ және барлық кіріс көздерінен айырылған жағдайда олар кімнен көмек күтерін білмейді. Көп балалы отбасылардың тағы 18,3%-ы және көп балалы емес отбасылардың 19,8%-ы бір ай тұруға ғана жинақтары бар. Жинақ 1-2 ай бар 15,4% көп балалы

және 19,3% немногдетных семей. Сәл ұзағырақ – 2-3 айға – көп балалы отбасылардың 6,1%-ы нда және көп балалы емес отбасылардың 7,4%-ы нда жинақ бар.

Неғұрлым тұрақты жағдайға (3 айдан 6 айға дейін және алты айдан астам уақытқа жинақ бар) сұхбаткерлердің тек 8%-ы ғана ие: көп балалы отбасылар арасында – 9%, көп балалы емес отбасылар арасында-6,8%. Сұралғандардың 18,7%-ы өз резервтерін бағалауға қиналды.

25-ДИАГРАММА. «Қолда бар барлық табыс көздерінен айырылған жағдайда, сіз (сіздің отбасыңыз) қанша уақыт (қанша ай) өзіңізге қолайлы өмір сүру деңгейін сақтай аласыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

ҚАРЫЗДАР/НЕСИЕЛЕРДІҢ БОЛУЫ

Жалпы, балалы отбасылар арасында несиелендірудің жоғары деңгейі байқалады-барлық сауалнамаға қатысқандардың 56,3%-ында сауалнама жүргізу кезінде қарыздар немесе кредиттер болған. Көп балалы отбасылар

арасындағы несиелендіру деңгейі көп балалы емес отбасыларға қарағанда біршама төмен (тиісінше 54,9% және 57,6%). Қалалық көп балалы отбасыларда ауылдық отбасыларға қарағанда (тиісінше 57,4% және 52,8%) қарыздар/несиелер жиі кездеседі.

26-ДИАГРАММА. «Қазіргі уақытта сізде кредит немесе несие қарыз ма?» деген сұраққа жауаптар

Қарыздың ең көп таралған түрі – банктердегі тұтынушылық кредит беру. Қарыз алушылардың 80%-дан астамында тұтынушылық несиелер бар, көбінесе бұл көп балалы отбасылар – 87,2%. Қарыздары бар әрбір оныншы көп балалы отбасы (10,8%) микрокредиттік ұйымда (МКҰ) несие алды, әрбір оныншы отбасы (10,8%) – туыстарынан/таныстарынан қарызға алды, 7,5% – ипотекалық несиесі бар, 7,5% – ломбардтан ақша алды.

тұтынушылық кредиттер – 47,7%, ипотека – 4,1%, микрокредиттік ұйымнан қарыз – 5,9%, туыстардан/таныстардан қарыз – 5,9%, ломбардтан қарыз – 4,1% құрайды.

Барлық сұратылған көп балалы отбасылар бойынша (барлық 1000 отбасыдан есептегенде) кредиттердің әртүрлі түрлерінің таралуы:

Қарыз алушылар қатарындағы, ауылдық жерлердегі көп балалы отбасылардың тұтынушылық несиелері (89% қарсы 86%) және ипотекасы (10% қарсы 6%) бар. Ауылдық отбасылар қарыз алушыға қатаң талаптары аз және несиелендірудің жоғары ставкалары бар ұйымдарға жиі жүгінеді: атап айтқанда, қалалық (9%) қарағанда микрокредиттік ұйымдардан (13%)

қарыз алады, сондай-ақ ломбардтардан қарыз алады (6% қарсы 9%).

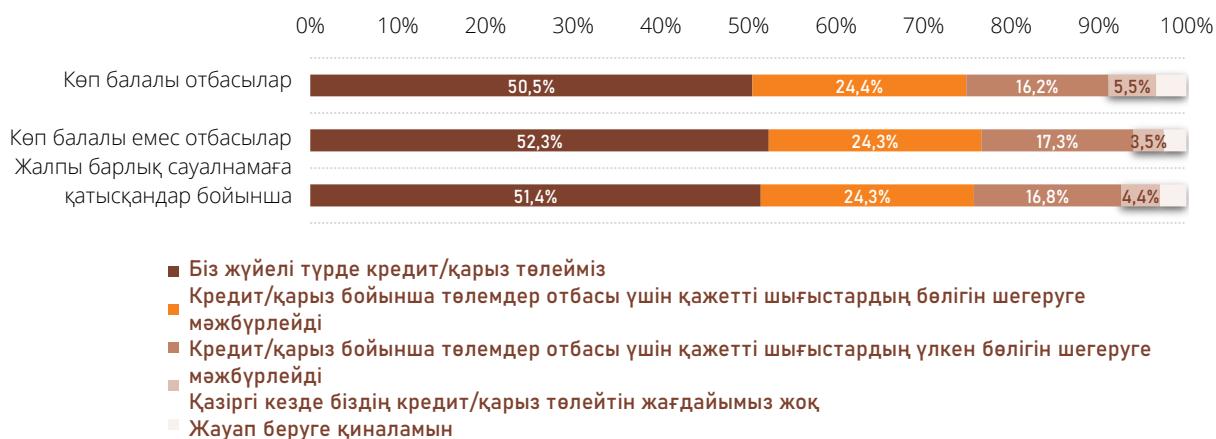
27-ДИАГРАММА. Қарыздар/кредиттер түрлері бойынша үлестік бөлу (қарыз алушылар арасында)

Қарыз алушылардың жартысынан көбі балалары бар барлық отбасылар арасында (51,4%) төлемдер бойынша өз міндеттемелерін толығымен орындайтындарын атап өтсе де, сонымен бір мезгілде сұхбаткерлердің едәуір бөлігі (45,6%) төлемдермен қиындықтарды атап өтеді (27-диаграмма). Көп балалы отбасылар арасында қарыз алушылардың едәуір бөлігі (46%) қарызды төлеу қажеттілігіне байланысты проблемаларды бастан кешуде. Атап айтқанда, әрбір төртінші көп

балалы отбасы-қарыз алушы (24,4%) кредит/қарыз бойынша төлемдер отбасы үшін қажетті шығыстардың бір бөлігін қысқартуға мәжбүрлейтінін, ал 16,2% – отбасы үшін қажетті шығыстардың көп бөлігін қысқартатынын атап көрсетеді. Көп балалы отбасылар арасындағы қарыз алушылардың 5,5%-ы қиын жағдайда, өйткені олар өздерінің қарыз міндеттемелерін мүлдем төлей алмайды. Айта кету керек, жағдай көп балалы емес отбасылар үшін де ұқсас.

28-ДИАГРАММА. «Қазіргі уақытта сізде бар қарыздарды немесе кредиттерді төлеу бойынша өз мүмкіндіктеріңізді қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптар

Шағын несие ұйымдарында, ломбардтарда және туыстарында/таныстарында жұмыс істеген көп балалы отбасылар арасындағы қарыз алушылар үшін ең қиын жағдай қалыптасып отыр. Мәселен, МКҰ-да қарыз алғандардың тек 27%-ы

және ломбардта 22%-ы ғана төлем жасауда қиындық көрмейді. МКҰ-ның әрбір үшінші қарыз алушысы отбасы үшін қажетті ақшаның бір бөлігін қарызды өтеуге жұмсауға мәжбүр, 22% – отбасы бюджетінің көп бөлігі, әрбір оныншы-

міндеттемелер бойынша төлеуге мүмкіндігі жоқ. Туыстарынан немесе таныстарынан қарыз алғандардың ішінде тек 14%-ы төлемдерді жеңе алады, ал 68%-ы отбасылық шығындарды белгілі бір дәрежеде қысқартуға мәжбүр, ал 12%-ында қарызды төлеу мүмкіндігі жоқ.

Ипотека алған көп балалы отбасылардың жартысынан көбі жалпы міндеттемелерді орындайды (56%). Сонымен бірге, ипотекалық несиені төлеу үшін әрбір бесінші отбасы ол үшін қажет шығындардың бір бөлігін, отбасылардың 17%-ы осы шығындардың көп бөлігін азайтады. Тұтынушылық кредит бойынша төлемдер барлық қарыз алушылар бойынша орташа алғанда үлестік бөлуді қайталайды (28-диаграмма).

ОТБАСЫЛАРДЫҢ ЖАЙЛЫ ӨМІР СҮРУ ДЕҢГЕЙІН ҚОЛДАУ ЖӘНЕ БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫ БОЙЫНША ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Көп балалы отбасылардың төрттен бір бөлігі отбасының ең негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға қаржылық мүмкіндіктерге ие емес – отбасының толық тамақтануы, балаларға қажетті киім, дәрі-дәрмек сатып алу, Коммуналдық қызметтерге ақы төлеу, стоматологиялық қызметтерді алу.

28-диаграммада көп балалы отбасылардың бір бөлігі үшін бірінші кезекте қажетті заттар қаржылық қол жетімсіз болып қалатынын көруге болады: отбасының толыққанды тамақтануына, балаларға қажетті киім, дәрі-дәрмек сатып алуға, коммуналдық қызметтерді төлеуге және т. б. қаражат жеткіліксіз.

Осылайша, көп балалы отбасылардың үштен бірінен көбі табысы отбасының әрбір мүшесіне айына 22 мың теңгеден кем болатын отбасыларға

жатқызылды. Көп балалы емес отбасылар арасында төрттен бір бөлігі осындай табысқа ие (26,3%).

Көп балалы отбасылардың 31%-ында стоматологиялық қызметтерді төлеуге жеткілікті қаражат жоқ. Әрбір төртінші көп балалы отбасы (25,6%) балаларға киім сатып алуға ақшаның жетіспейтіндігін атап өтеді, қалалық отбасыларға қарағанда (30%) ауылдық отбасылар (20%) жиі кездеседі. Көп балалы отбасылардың 23%-ы дәрі-дәрмек сатып алуға ақша жетпейді, ауылда бұл қалаға қарағанда жиі кездеседі (20%-ға қарағанда 26%). Әрбір бесінші көп балалы отбасында (20,1%) коммуналдық қызметтерді төлеу үшін жеткілікті қаражат жоқ, ауылда қалаға қарағанда (17%) жиі (22%). Көп балалы отбасылардың 17,5%-ы отбасының толыққанды тамақтануына ақша жетпейтінін атап өтеді, ауылда әрбір бесінші отбасы бұған тап болады – 20%, қалада-14%. Көп балалы отбасылардың 13,4%-ы жеке үйді жылыту үшін отын сатып алуға ақша жетіспеді, ауылда әрбір бесінші отбасы (19%), қалада-7% жауап берді.

Көп балалы отбасылардың 11%-ы тұрғын үйді жалға алу үшін табысы жеткіліксіз екенін атап өтеді, көбінесе бұл қалада (9%) қарағанда ауылда (13%) байқалады.

Әрбір бесінші көп балалы отбасыға (19,3%) тұтынушылық кредитті/қарызды/микрокредитті өтеуге, әрбір оныншы отбасына (10%) – ипотека бойынша борышты өтеуге ақша жетпейді.

28-диаграммадан көп балалы отбасыларға қарағанда көп балалы емес отбасылар бірінші кезектегі шығындарға қаражаттың жетіспейтіндігін көруге болады.

29-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында бірінші кезектегі шығыстарға арналған қаражаттың болуы

Балалардың зияткерлік, спорттық, мәдени дамуын қамтамасыз ететін қызметтерге қаражаттың болуына келетін болсақ, көп балалы отбасылардың айтарлықтай үлесі оларды төлеу үшін тиісті экономикалық мүмкіндіктерге ие емес.

Осылайша, сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың 40%-дан астамында балаларға қосымша білім беру қызметтерін (үйірмелер, курстар, репетиторлар) төлеуге – 43,7%, спорт секциялары мен тиісті спорт жабдықтарын сатып алуға-41,5% жеткілікті қаражат жоқ.

Сондай-ақ көп балалы отбасылардың едәуір бөлігінің балаларды неғұрлым қызықты бос уақытпен қамтамасыз етуге мүмкіндіктері жоқ; отбасылардың жартысынан көбі (54%) қазақстандық курорттарға бүкіл отбасымен демалысқа шығуға мүмкіндігі жоқ, 40,4%-ның бос уақытын киноға, кафеге, ойын-сауық паркіне бару түрінде ұйымдастыруға мүмкіндігі жоқ.

Көп балалы отбасылардың 27-28%-ы балаларына кітаптар мен ойыншықтар сатып ала алмайды. Ауылда отбасыларға қаладан гөрі кітаптар мен ойыншықтар сатып алуға мүмкіндік жоқ.

Көп балалы отбасылардың 22,4% шаштараз/сұлулық салоны қызметтеріне ақша жетпейді. Бұл қалаға қарағанда ауылда (26%) жиі байқалады (18%).

30-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында даму, өзін-өзі күту және демалу шығыстарына арналған қаражаттың болуы

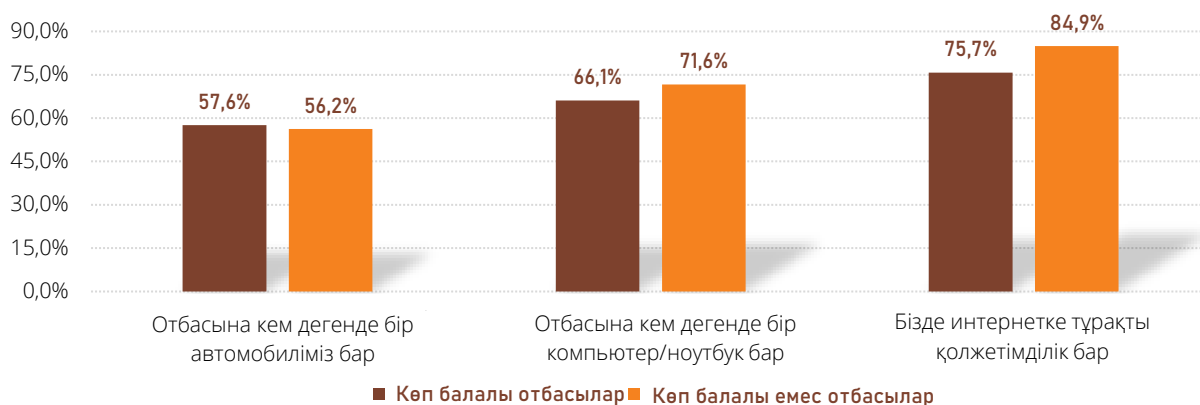
Сауалнамаға қатысқан балалары бар отбасылардың 57%-ға жуығы (көп балалы, сондай-ақ көп балалы емес) отбасына кем дегенде бір автомобильге ие. Ауылдық және қалалық көп балалы отбасылар арасында іс жүзінде ешқандай айырмашылық жоқ – көліктері шамамен 57-58%.

Балалы отбасылардың көпшілігінде (69%) бір отбасына кемінде бір компьютер немесе ноутбук бар. Көп балалы емес отбасылар (66,1%) осы техникамен аз қамтылған (71,6%). Ауылда тұратын

көп балалы отбасыларда үйде компьютерлік техника сирек кездеседі – 60%, қаладағы отбасыларға қарағанда-74%.

Балалы отбасылардың көпшілігі Интернетке тұрақты қол жетімділікке ие, бірақ көп балалы отбасыларға (75,7%) қарағанда көп балалы емес отбасылар (84,9%) жиі атап өтті. Ауылдық көп балалы отбасылар қалалық отбасыларға қарағанда – 83%, Интернетке тұрақты қол жеткізе алады - 70%.

31-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Қазіргі уақытта сіздің отбасыңызда аталғандардан не бар?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

КАРАНТИН КЕЗІНДЕГІ ЖАҒДАЙ

4.6

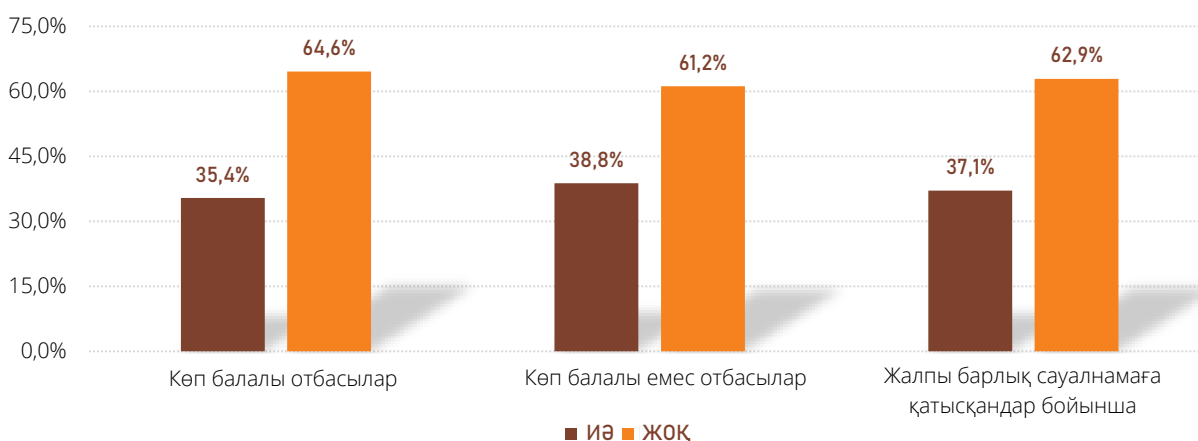
Карантин кезеңі балалы отбасылар үшін, әсіресе көп балалы отбасылар үшін үлкен сынақ болды. Сауалнама көрсеткендей, отбасылардың едәуір бөлігі жұмысынан айрылу, табыстың төмендеуі, тамақтану, дәрі-дәрмек, тұрғын үйге деген негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндіктерінің төмендеуіне тап болды.

Барлық сұхбаткерлердің 37%-ы 2020 жылғы қатаң карантин кезінде олар және олардың отбасы кірістерін жоғалтқанын атап өтті. Көп балалы отбасылар арасында табысынан айрылғандардың үлесі көп балалы емес отбасыларға қарағанда біршама төмен (35,4% және 38,8%). Қалада және

ауылда іс жүзінде көп балалы отбасылардың тең үлесі карантин кезінде табысынан айырылу фактісін атап өтті (34,6% және 36,1%).

Көп жағдайда табыстарын жоғалтудан балалардың әкесі жеке салада жалданып жұмыс істейтін (43,5%) немесе жеке тұлғаларда (50%) өзін-өзі жұмыспен қамтыған немесе жеке кәсіпкер (ЖК) (41,8%) болып табылатын көп балалы отбасылар, сондай-ақ кездейсоқ табыстарымен үзіліп, тұрақты жұмысы жоқ (53%) отбасылар зардап шекті. Сондай-ақ, көп балалы отбасылар табыстарын жиі жоғалтты, онда аналар жеке салада жалдамалы жұмыскерлер (43%), өзін-өзі жұмыспен қамтығандар немесе ЖК (65%).

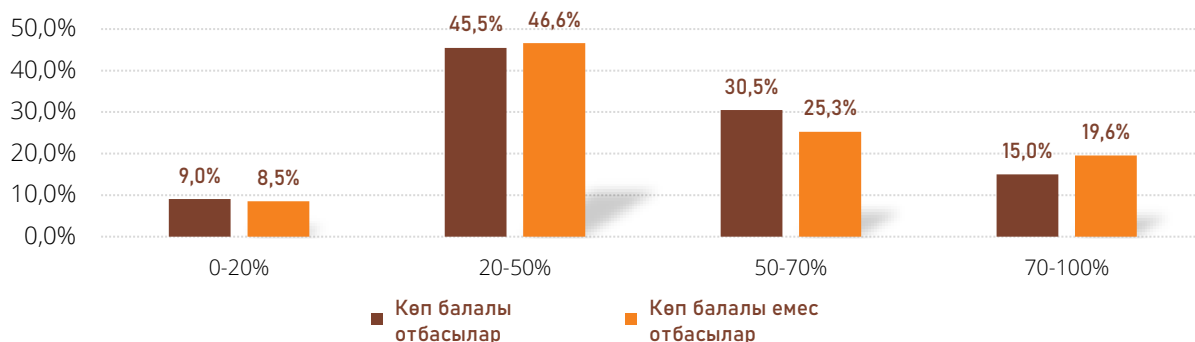
32-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз және сіздің отбасыңыз 2020 жылы қатаң карантин кезінде кірісті жоғалттыңыз ба?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

Көбінесе шығындар бұрынғы табыс деңгейінен 20%-дан 50%-ға дейін құрады, мұндай төмендеуді табыстарын жоғалтқан көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында 46-47%-ға жуығы атап өтті. Сонымен қатар, табысын жоғалтқан көп балалы отбасылардың 45,5%-ы табыстарының 50%-дан 100%-ға дейін төмендеуін бастан кешірді.

Талдау көрсеткендей, қалалық көп балалы отбасылар ауылдарға қарағанда табысынан жоғары шығынға ұшырады. Мәселен, табысын жоғалтқан қалалық отбасылардың 49%-ы бұрынғы табысынан 50%-дан жоғары, ал ауылдық отбасылар арасында 43%-дан жоғары шығындарға ие болды.

33-ДИАГРАММА. Карантин кезіндегі шығындардың үлесі (2020 жылы) жалпы отбасылық кірістен есептеледі (кірісті жоғалтқандар арасында есептелген)

Сұратылған көп балалы отбасылардың 42%-ы қатаң карантин кезінде 2020 жылы отбасының әрбір мүшесіне шаққандағы табыс айына 22 000 теңгеден аз болғанын (кедейлік шегінен төмен) атап өтті. Көп балалы емес отбасылар арасында сирек жауап берді-34,7% (33-диаграмма).

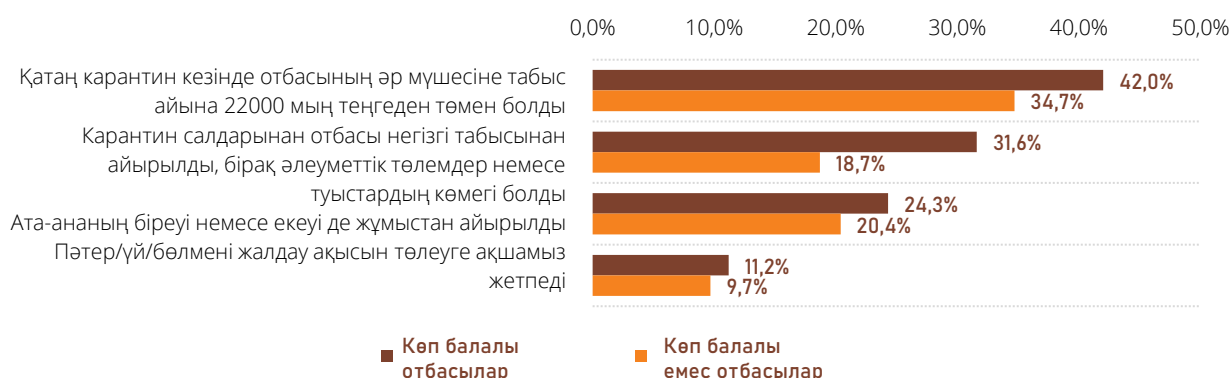
Әрбір үшінші көп балалы отбасы (31,6%) карантинге байланысты отбасы негізгі табысын жоғалтқанын, бірақ әлеуметтік төлемдер немесе туыстарының көмегі жағдайды жеңуге көмектескенін атап өтті. Көп балалы емес отбасылар мұндай жағдайларды сирек атап өтті-18,7%.

Әрбір төртінші үлкен отбасы (24,3%) локдаун кезінде бір немесе екі ата-ананың жұмысынан айрылды. Көп балалы емес отбасылар арасында бұл проблема аз болды – әр бесінші отбасында (20,4%). Әкесі немесе анасы бюджеттік ұйымда

тұрақты жұмыс істейтін көп балалы отбасыларда жеке саланың жалдамалы қызметкерлеріне (30-32%) қарағанда жұмысынан айырылу жағдайы (13%) сирек байқалды. Сондай-ақ локдаун кезінде әкесі өзін-өзі жұмыспен қамтыған отбасыларда ЖК (32%), жеке тұлғаларда жалданып (35%) немесе фермерлік шаруашылықта жалданып (32%) жұмыс істейтін жұмыстан айрылу жиі болатын. Әкелер тұрақты жұмыспен қамтылмаған отбасыларда (кездейсоқ жұмыс), локдаун кезінде жартысына жуығы бір немесе екі ата-ананың жұмысынан айрылды.

Көп балалы отбасылар арасында (11,2%) және көп балалы емес отбасылар арасында (9,7%) жалға алынған тұрғын үйді төлеу үшін ақшаның жетіспеушілігіне тап болды. Пәтер / үй / бөлме жалдайтын көп балалы отбасылар арасында 40%-ға жуығы жалдау ақысын төлеуге ақшаның жетіспеушілігіне тап болды.

34-ДИАГРАММА. «Сипаттамалардың қайсысы 2020 жылы қатаң карантин кезінде сіздің қаржылық жағдайыңызға сәйкес келеді?» деген сұраққа жауаптар

Сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың 69%-ы локдаун кезінде ақша тапшылығын бастан кешірді, оның ішінде 18%-ы – жиі, 22%-ы – мезгіл-мезгіл, 29%-ы – анда-санда. Көп

балалы емес отбасылар арасында ақша тапшылығына тап болғандар аз - 64% (олардың саны 16% – жиі).

Көп балалы отбасылардың жартысына жуығы (47%) карантин кезінде қандай да бір дәрежеде қажетті дәрі – дәрмектердің немесе медициналық көмектің жетіспеушілігіне тап болды, оның ішінде 7% отбасы – жиі, 15% – мезгіл-мезгіл, 25% - сирек. Ауылдық көп балалы отбасылар қалалық отбасыларға (45%) қарағанда жиі кездеседі (49%). Жалпы алғанда, көп балалы емес отбасылар бұл проблемаға сирек тап болды (39%).

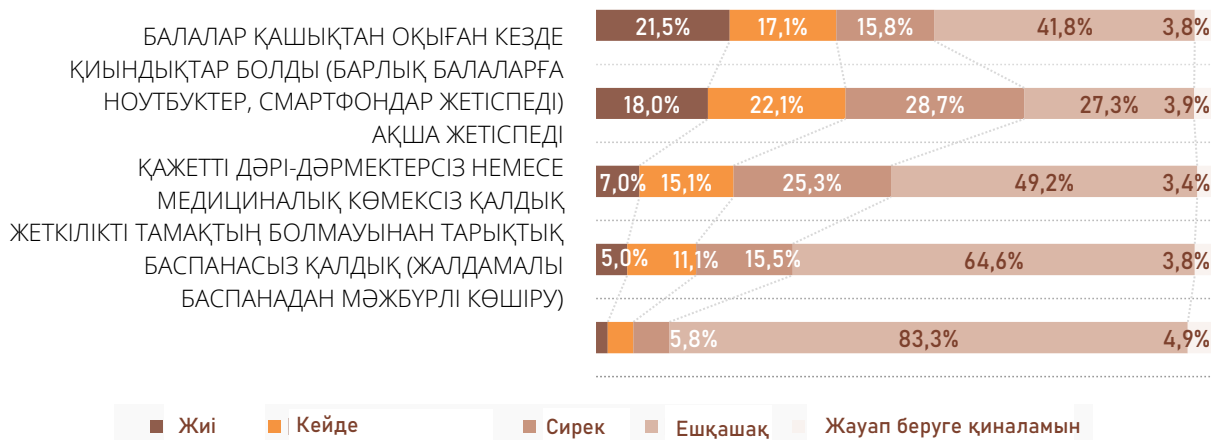
Көп балалы отбасылардың үштен бір бөлігі (32%) белгілі бір дәрежеде дұрыс тамақтанбағанын, локдаун кезінде жеткілікті мөлшерде тамақ болмағанын атап өтті. Олардың ішінде отбасылардың 5%-ы жиі тамақтанбады, 11%-ы мезгіл-мезгіл, 16%-ы сирек кездеседі. Ауылдық көп балалы отбасылар қалалық отбасыларға қарағанда (жалпы – 37%, 7% – жиі, 14% – кейде) жиі дұрыс тамақтанбайды (жалпы – 25%, жиі – 2%, кейде – 7%).

Көп балалы отбасылардың шамамен 12%-ы карантин кезінде оларды жалға алынған тұрғын үйден мәжбүрлеп шығарғанына тап болды,

олардың шамамен 2%-ы бұған бірнеше рет тап болды.

Сондай-ақ, карантин кезінде балалары бар отбасылар, әсіресе көп балалы отбасылар балаларды қашықтықтан оқытуға қажетті ноутбуктер мен смартфондардың жетіспеушілігі сияқты ерекше проблемаға тап болды. Мәселен, егер көп балалы емес отбасылар арасында қандай да бір шамада осы проблемаға 35% (оның ішінде 11% – жиі, 11% – кейде, 13% – сирек) тап болса, көп балалы отбасылар арасында – 54% (олардың ішінде 22% – жиі, 17% – кейде, 16% – сирек). Бұл проблемадан іс жүзінде қалада (54%) және ауылда (55%) көп балалы отбасылар тең дәрежеде зардап шекті. Басқаларға қарағанда бұл проблемаға алты немесе одан да көп баласы бар көп балалы отбасылар тап болды. Осылайша, алты және одан да көп балалары бар отбасылардың 62%-ы қашықтықтан оқытуға арналған гаджеттердің жетіспеушілігіне тап болды, олардың шамамен 31%-ы – жиі, 16%-ы -мезгіл-мезгіл, 15%-ы -сирек.

35-ДИАГРАММА. Көп балалы отбасылар арасында «Қатаң карантин кезінде сізде келесі мәселелер қаншалықты жиі болды?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

Карантин кезінде мемлекет халықтың табысының төмендеуін өтеуге бағытталған бірқатар шаралар қабылдады. Жалпы, көп балалы отбасылар ұсынылған жәрдемақыны көп балалы емес балалы отбасыларға қарағанда белсенді пайдаланды.

Осылайша, 2020 жылғы наурызда Үкімет 42 500 теңге мөлшерінде әлеуметтік төлемді бекітті, ол төтенше жағдайдың қолданылу кезеңіндегі

қызметтің шектеулеріне байланысты табысынан айырылған жағдайда жүзеге асырылуы тиіс еді. Төлем белгілі бір шарттарды сақтаған кезде қызметкерлердің жекелеген санаттарына ғана есептелген (мысалы, әлеуметтік аударымдар жүйесіне қатысу өтілінің болуы)¹².

Сауалнама қорытындысы бойынша карантин кезінде көп балалы отбасылардың 46%-ға жуығы мемлекеттен 42 500 теңге көлемінде өтемақы

¹² Дереккөз: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37609220#pos=14:50

төлемдерін алу мүмкіндігін пайдаланды. Азын-аулақ отбасылардың аз бөлігі төлем алды – 38%.

Бұл төлем ата-анасының біреуі немесе екеуі де жұмысынан айырылған көп балалы отбасылардың едәуір бөлігіне қол жетімді болды (76%). Сондай-ақ, бұл төлемді негізгі табысынан айырылғанын атап өткен көп балалы отбасылардың 69%-ы алды, бірақ оларды әлеуметтік төлемдер мен туыстарының көмегі қолдады. Локдаун кезінде табысы кедейлік шегінен (22 000 теңге) аспаған отбасылар арасында осы төлемді тек жартысынан астамы (54%) ғана ала алды. Сондай-ақ, АӘК алатын отбасылардың 54%-ы төлем алды. Көп балалы жалғызбасты аналар арасында 38%, мүгедек баласы бар көп балалы отбасылар арасында 48% төлем алды.

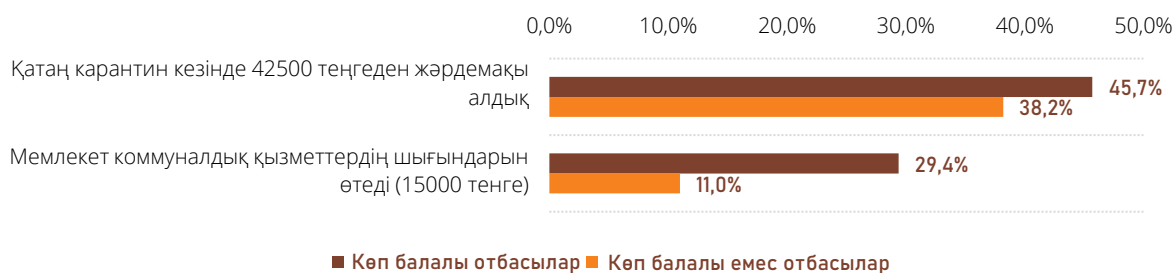
2020 жылғы сәуірде Үкімет төтенше жағдай кезеңінде коммуналдық қызметтерді жеткізушілерге шығындарды өтеу қағидаларын

бекітті¹³. Бұл шара азаматтардың әлеуметтік осал топтарының 7 санатына қатысты, олардың қатарына көп балалы отбасылар да кірді.

Сауалнама қорытындысы бойынша көп балалы отбасылардың 30%-ға жуығы 15 000 теңге мөлшерінде коммуналдық қызметтер төлемін өтеу бойынша төлем алу мүмкіндігін пайдаланды. Бұл жәрдемақыны көп балалы емес отбасылар аз алады-11% (алушылардың санаттары бойынша шектеулерге байланысты).

Карантин кезінде табысы 22 000 теңгеден аспайтын көп балалы отбасылар арасында бұл шараны әрбір үшінші отбасы ғана пайдаланды. АӘК алушылар арасында жартысына жуығы (48%) осы қолдау түрін пайдалана алды. Коммуналдық қызметтерді төлеуге қаражаты жетпеген көп балалы отбасылар арасында 43% өтемақының осы түрін пайдаланды. Көп балалы жалғыз басты аналар арасында өтемақы 41% алды.

36-ДИАГРАММА. Мемлекеттік қолдау шараларын алу жиілігі

4.7

ОТЫРЫҚШЫЛЫҚ МӘРТЕБЕСІ ЖӘНЕ КӨШІ-ҚОН ЖАҒДАЙЫ

Сұратылған балалы отбасылардың негізгі бөлігі – бұл сауалнама жүргізілген елді мекеннің байырғы тұрғындары (43,6%) немесе онда 5 жылдан астам тұрып жатқан (46,9%). 6%-ын тұру өтілі 3 жылдан 5 жылға дейінгі көшіп-қонушылар құрайды, сұратылған отбасылардың 3,3%-ы пікіртерім орнында екі жылдан артық емес тұрады.

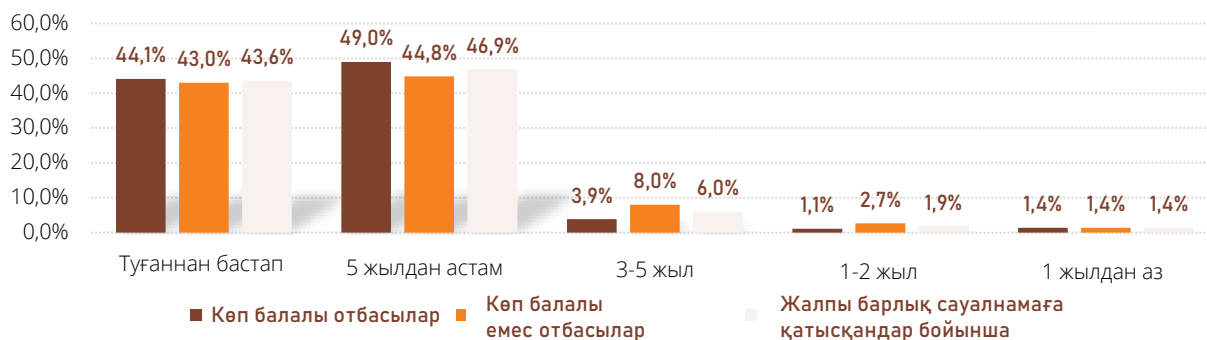
Егер Қазақстанның ең ірі үш қаласы – Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалаларын қарастыратын болсақ, онда көп балалы отбасылардың үштен бір бөлігі ғана осы мегаполистердің байырғы тұрғындары болып табылады, яғни олар туғаннан бастап тұрады. Бұл қалалардағы көп балалы отбасылардың көпшілігі (54-59%) – 5 жыл бұрын келген мигранттар. Аталған

¹³ Дереккөз:
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37845213

қалаларда 5 жылдан аз уақыт тұратын көп балалы отбасылардың үлесі Шымкентте – 7,5%, Алматыда – 9,1%, Нұр-Сұлтанда – 4,1% құрайды. Салыстыру үшін: көп балалы отбасылар арасында соңғы толқындағы көшіп – қонушылардың үлесі (5

жылдан аз тұру): Алматыда-10%, Нұр-Сұлтанда – 3%, Шымкентте - бір де бір отбасын құрмайды. Осылайша, мегаполистер жалпы көші-қон орталығы болып табылады, бірақ көп балалы отбасылар Алматы мен Шымкентке жиі барады.

37-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз осы қалада/ауылда қанша уақыттан бері тұрасыз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың көпшілігі (80%-дан астамы) тұрғылықты жерінде тіркелген. Сонымен бір мезгілде балалы отбасылардың 11,5%-ында тіркеуі жоқ және шамамен 7%-ы бұл сұраққа жауап бергісі келмейді (өйткені, тіркеуі жоқ).

Анықтама: ҚР-да тұрғылықты жері бойынша тіркеудің екі түрі бар: тұрақты және уақытша. Тұрақты тіркеу дәстүрлі түрде (кеңес заманынан бері) тіркеу деп аталады. 14 жасқа толған Қазақстан Республикасының азаматтары тұрғылықты (тұрақты) жері бойынша тіркелуге жатады¹⁴. Уақытша болу орнына 1 айдан астам мерзімге келген азаматтар уақытша тіркеуге жатады, олар 10 күн ішінде тіркелуге міндетті.

2019 жылы ҚР Үкіметі жұмысқа қабылдау кезінде, медициналық қызметтерді алу кезінде, баланы мектепке анықтау және басқа да қызметтерді алу кезінде мекенжай анықтамасы түрінде тұрғылықты жері бойынша тіркеуді талап етудің күшін жою туралы өтініш жасады¹⁵. Бірақ тіркеу институтының өзі жойылған жоқ, енді электрондық үкіметтің ақпараттық жүйесі арқылы тіркеу туралы ақпарат алу алгоритмі өзгерді. Іс жүзінде тіркеудің болмауы бірқатар әлеуметтік

қызметтерді алуды қиындатады. Осылайша, сауалнама қорытындысы бойынша көп балалы отбасылардың 3%-ы жәрдемақы ресімдеу кезінде тіркелудің болмауына байланысты проблемаларға тап болды.

Көп балалы отбасылар арасында басым көпшілігі (82,5%) олардың тұрғылықты жері бойынша тіркелгенін атап өтеді, сонымен бірге әрбір оныншы отбасының тіркелмеген, ал 7,3%-ы бұл сұраққа жауап беруден бас тартты. Осылайша, көп балалы отбасылардың кем дегенде 17% -ында тұрғылықты жері бойынша тіркелу проблемасы бар.

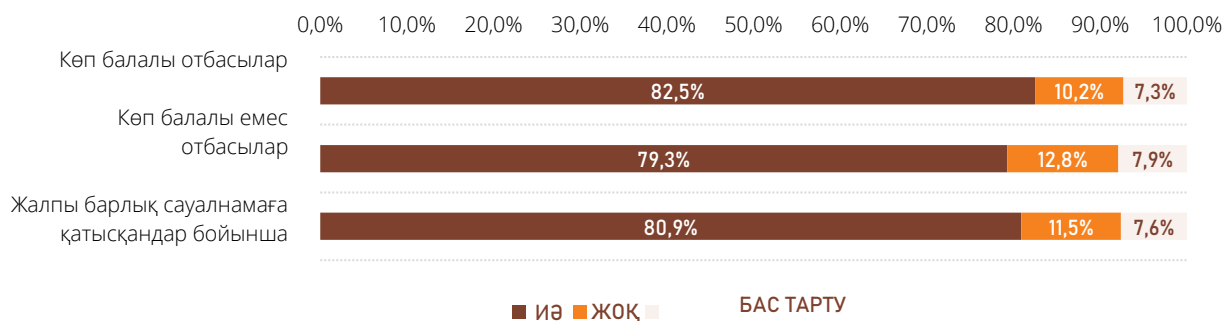
Қалалық көп балалы отбасыларда көбінесе тұрғылықты жері бойынша тіркеу жоқ-14% (тағы 8% бұл сұраққа жауап беруден бас тартты). Ауылдық отбасылар арасында 7,3%-да тіркеу жоқ (7% - жауап беруден бас тартты).

Екі жылдан аспайтын тұру өтілі бар көшіп-қонушылар арасында тіркелген көп балалы отбасылардың пайызы төмен (52%), сондай-ақ 3 жылдан 5 жылға дейін-69,2%. Тиісінше, бұл топтарда тіркеуі жоқ отбасылардың пайызы жоғары.

¹⁴ eGov.kz порталы. Сілтеме мекенжайы: https://egov.kz/cms/ru/articles/temp_registr.

¹⁵ Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. Сілтеме мекенжайы: <https://primeminister.kz/ru/news/press/otmena-adresnoy-spravki-kak-budut-predostavlyatsya-gosuslugi>.

38-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз қазір тұратын жерде тіркеуіңіз бар ма?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

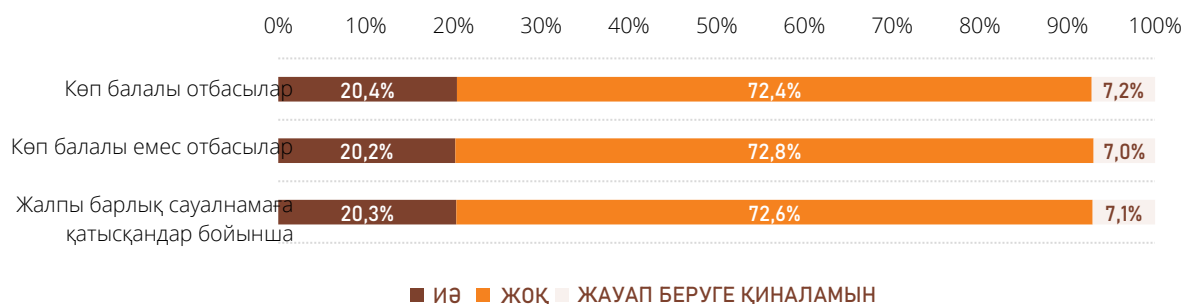
КӨШІ-ҚОН НИЕТИ

Әрбір бесінші отбасы (көп балалы, сондай-ақ көп балалы емес) Қазақстанның басқа өңіріне қоныс аударғысы келеді. Сұхбаткерлердің көпшілігінде (шамамен 73%) мұндай ниет жоқ. Ауылда әлеуетті мигранттардың үлесі жоғары – мұнда әрбір төртінші көп балалы отбасы қоныс аударғысы келеді (24%), қалада сирек-16%.

Өңірлік бөлініс Ақмола (32%), Атырау (40%), Қызылорда (36%) облыстарынан келген көп балалы отбасылар көші-қонға басқаларға қарағанда жиі ниетті екенін көрсетеді.

Көші-қонға деген ниеттерін көбінесе жеке баспанасы жоқ көп балалы отбасылар – 28%, ал өз баспанасы бар отбасылар-18% көрсетеді.

39-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз өз қалаңыздан (ауылдан) Қазақстанның басқа өңіріне/қаласына қоныс аударғыңыз келе ме?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

КӨШІ-ҚОН СЕБЕПТЕРІ

Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасындағы көші-қон себептерінде айырмашылық бар. Мәселен, көп балалы отбасылардағы ата-аналар көбінесе балалардың дамуы үшін көбірек мүмкіндіктер табу үшін қоныс аударғысы келеді, олардың неғұрлым сапалы оқуы – 47,2%, көп балалы емес отбасыларда сирек -36,3%. Көп балалы емес отбасыларда ата-аналар көбінесе мансаптық ұмтылыстарын жүзеге асыру және жоғары жалақы алатын жұмыс табу үшін көшуге тырысады – 52%, көп балалы отбасыларда - 39%. Ауылдық көп балалы отбасылар үшін балалардың сапалы білім алуы ең көп таралған себеп болып табылады (55%), қалалық отбасылар үшін – сирек (33%).

Сұхбаткерлердің екі санатының бестен бір бөлігі жұмыс табу үшін қоныс аударғысы келеді. Қалалық көп балалы отбасылар ауылдық (17%) отбасыларға қарағанда жұмыс іздеуге көбірек қызығушылық танытады (27%).

Көп балалы ата-аналардың 12%-ы және көп балалы емес отбасылардың 10%-ы экологиялық қолайсыз тұрғылықты жерінен кеткісі келеді. Бұл әсіресе қалалық көп балалы отбасылар үшін (19%), ауылдық отбасылар үшін (8%) әлдеқайда аз.

Көп балалы отбасылардың 12%-ы үшін қоныс аудару жеңілдікті шарттармен немесе мемлекеттік бағдарлама бойынша тұрғын үй алу ниетімен байланысты. Бірнеше жылдар ішінде мұндай ниет аз кездеседі (5%). Көп балалы отбасылардың 11%-ы

бизнес ашу немесе оны жүргізу үшін жағдайды жақсарту мақсатында қоныс аударғысы келеді, көп балалы емес отбасылардың мұндай мақсаты сирек кездеседі-6%.

Көп балалы отбасылардың 9%-ы сапалы медициналық қызмет іздеп, көшіп келгісі келеді, ал көп балалы емес отбасылар арасында 4%. Көбінесе бұл уәжбен ауылдық (6%) отбасыларға қарағанда

қалалық көп балалы отбасылар (15%) басшылыққа алады.

Туыстарымен бірігу мақсатында көп балалы (6%) отбасыларға қарағанда көп балалы емес отбасылар (11%) көбірек көшпек ниетте. Екі санаттағы отбасылардың 5%-ы қазір тұрып жатқан жерден гөрі қауіпсіз жерге көшкісі келеді.

40-ДИАГРАММА. Қоныс аударғысы келетін себептер (көшуге ниет білдіргендердің арасында)

КӨШІ-ҚОН БАҒЫТТАРЫ

Балалы отбасылар үшін қоныс аудару үшін ең қажетті орын Алматы қаласы болып табылады, әлеуетті мигранттардың шамамен 30%-ы көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында қоныс аударғысы келеді. Алматыда тең дәрежеде ауылдық және қалалық көп балалы отбасылар үшін, сондай-ақ мегаполиске іргелес Алматы облысының (77%) және Қызылорда облысының (46%) тұрғындары үшін тартылыс нүктесі болып табылады.

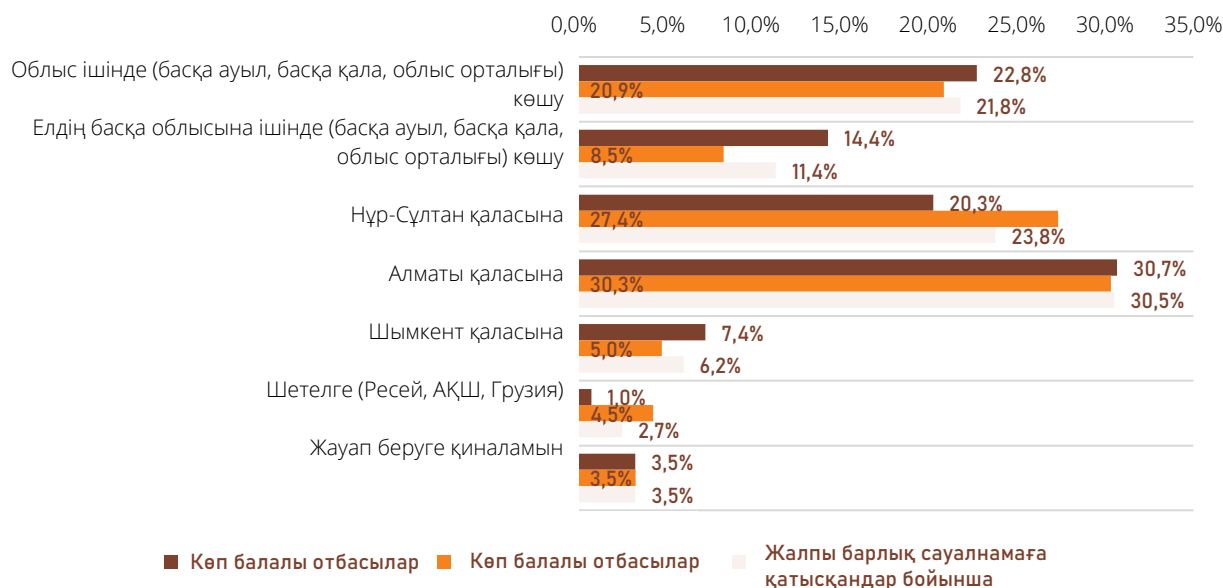
Екінші ең танымал бағыт-облысшілік көші-қон: өңір ішіндегі басқа қалаға немесе ауылға көшу – оны көп балалы отбасылар арасында әлеуетті көшіп-қонушылардың шамамен 23%-ы, ал көп балалы емес отбасылар арасында -21%-ы таңдайды. Қалалық (5,6%) отбасыларға қарағанда, көп балалы отбасылар (32,3%) облысшілік көші-қонға жиі бейімделеді.

Танымалдығы бойынша үшінші орында – Нұр-Сұлтан қаласына көшу. Бұл бағытты көші-қон ниеті

бар әрбір бесінші көп балалы отбасы таңдайды (20,3%), көп балалы емес отбасылар арасында танымалдылық жоғары - 27,4%. Нұр-Сұлтан қалалық көп балалы отбасылар үшін (10,8%) ауылдық отбасыларға қарағанда (37,5%) көбірек тартылыс нүктесі болып табылады. Елордаға жақын Ақмола және Қарағанды облыстарынан, сондай-ақ қ.қ. көп балалы отбасылар жиі көшуге ниеттеніп отыр. Шымкент және Алматы.

Танымалдылығы бойынша көп балалы отбасылар арасында төртінші орында-елдің басқа облысына көшу (14,4%), көп балалы емес отбасылар арасында қызығушылық төмен – 8,5%. Қазақстанның үшінші ірі қаласы Шымкентке көп балалы отбасылар арасында әлеуетті мигранттардың 7,4%-ы және көп балалы отбасылардың 5%-ы көшуге ниетті. Жақын маңдағы Түркістан облысынан (30%) отбасылар Шымкентке жиі қоныс аударғысы келеді. Көбінесе, әлеуетті мигранттар шетелге көшуге ниет білдіруде: көп балалы отбасылар арасында – 1%, көп балалы емес отбасылар арасында – 4,5%.

41-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында көші-қонның ықтимал бағыттары (көшуге ниеті бар адамдар үшін)

Ірі қалаларға (Алматы, Нұр-Сұлтан, Шымкент) көшуге ниетті көп балалы отбасылардың себептері арасында бірінші орында балаларға неғұрлым сапалы білім беру (45-51%), сондай-ақ кәсіби өсу және неғұрлым жоғары жалақы (40-54%) беру тұр. Алматыны немесе Нұр-Сұлтанды таңдаған әрбір бесінші әлеуетті мигрант жұмыс іздейді.

Облысшілік көші-қонды мақсат тұтқан көп балалы отбасылардың арасында көбінесе балалардың сапалы білім алуына қатысты (63%), сирек - кәсіби өсу мен жоғары жалақыға (33%) қатысты күтулер болады, бесінші бөлігі (20%) жұмыс іздеп баруға ниетті. Облысаралық көші-қонға дайын адамдар арасында көбінесе балаларға сапалы білім беру мүмкіндігі (35%) себеп деп аталады. Сонымен бірге, отбасылар жұмыс іздеп басқа облысқа көшуге дайын (28%), қолайсыз аймақтан кетуге дайын (24%), бизнесті ашуға немесе жақсартуға дайын (21%).

Қоныс аудару арқылы мемлекеттік бағдарлама бойынша немесе жеңілдікті шарттармен тұрғын үй алуға ниет білдірген көп балалы отбасылар көші-қон бағытына қарамастан 10-нан 13%-ға дейін құрайды. Сондықтан тұрғын үй проблемаларын шешу көп балалы отбасылар үшін көшуге жетекші себеп болып табылмайды.

Әлеуетті мигранттардың ішінде ауқатты көп балалы отбасылар облысшілік немесе облысаралық көші-қонға деген ниеттерін аз көрсетеді және көбінесе қалаларға көшуге бейім.

Алматы немесе Нұр-Сұлтан. Орташа қамтамасыз етілген және аз қамтылған топтар бай топтарға қарағанда облыс ішінде немесе облыстар арасында қозғалуға бейім.

ЕҢБЕК ҰТҚЫРЛЫҒЫ

Зерттеу барысында сұхбаткерлердің өмір сүру жағдайларын жақсарту үшін, ең алдымен материалдық әл-ауқат пен мәртебені арттыру үшін белгілі бір күш-жігер жұмсауға дайындығы сыналды. Мұндай күш-жігердің сәттілігі адамдардың өзгерістерге икемді жауап беруге және оларға бейімделуге дайындығына байланысты. Еңбек нарығындағы өзгерістер бүгінде қызметкерлерден үнемі білім алуды, кәсіби өсуге немесе кәсібін ауыстыруға дайын болуды талап етеді. Сондай-ақ, кейбір өңірлер жұмыс күші артық болып, ал басқалары, керісінше, жұмыс күшінің жетіспеушілігін бастан кешірген Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі экономикалық жағдайлардың біркелкі болмауы еңбек ресурстарының неғұрлым жоғары географиялық ұтқырлығын құруы тиіс.

Сауалнама нәтижелері сұхбаткерлер көбінесе өздерінің кәсіби әлеуетін арттыруға дайын екенін көрсетті: олар өздерінің еңбек дағдыларын үйренуге және жетілдіруге ниетті (41-диаграмманы қараңыз). Көбінесе бұл дайындықты көп балалы отбасылардың ата-аналары (69%), сирек-көп балалы отбасылар (59%) білдірді. Тиісінше, көп балалы отбасылар арасында сұхбаткерлердің 27%-

ы мұндай әрекеттерге дайын емес, көп балалы отбасылар арасында-әрбір үшінші (34%).

Сондай-ақ, өздерінің кәсіпкерлік әлеуетін дамытуға дайын адамдардың үлесі салыстырмалы түрде жоғары. Мәселен, көп балалы емес отбасылардың ата-аналарының 60%-ы және көп балалы отбасылардың 56%-ы өз ісін ашуға дайын.

Сұхбаткерлердің жартысына жуығы материалдық әл-ауқатты арттыру мақсатында бірнеше жұмыста қосымша табыс табуға дайын екендіктерін білдірді (көп балалы емес отбасылар арасында – 55%, көп балалы отбасылар арасында - 50%).

Жұмыспен қамту құрылымындағы сәйкессіздіктер жағдайында сұхбаткерлердің кәсіби ұтқырлыққа, яғни жаңа мамандықтарды игеруге әлеуетті дайындығы онша жоғары емес (42%). Көбінесе мамандықты өзгертуге көп балалы емес ата-аналар (46%), әлдеқайда сирек -көп балалы отбасылар (37%) дайын.

Жұмыстың жиі ауысуы - еңбек ұтқырлығының бір түрі. Кейбір сарапшылардың пікірінше, жұмыс орнының жиі өзгеруі қызметкердің әл-ауқатына оң әсер етуі мүмкін. Бірақ қазақстандық шындықта жұмыс орнының жиі ауысуы жұмысқа орналасу

проблемаларына байланысты көбірек алаңдаушылық тудырады. Осыған байланысты материалдық әл-ауқат пен мәртебені арттыру үшін жұмыс орнын жиі ауыстыруға дайын ата-аналардың (отбасылардың екі санатынан) төмен пайызы байқалады (21-23%). Олардың көпшілігі мұндай әрекеттерге дайын емес (70-71%).

Ішкі аумақтық еңбек ұтқырлығының әлеуеті төмен: барлық сауалнамаға қатысқандардың тек 30%-ы ғана өз жағдайын жақсарту үшін Қазақстанның басқа өңіріне көшуге дайын. Көп балалы емес ата-аналар арасында ұтқырлық деңгейі жоғары – 35%, көп балалы отбасылар арасында-төмен (26%).

Басқа елге көшудің күрделілігін ескере отырып, сыртқы аумақтық еңбек ұтқырлығының салыстырмалы түрде жоғары әлеуеті бар деп санауға болады: сұхбаткерлердің 22%-ы шетелге уақытша жұмысқа баруға дайын. Мұндай ұтқырлыққа көп балалы ата-аналарға (27%) қарағанда көп балалы емес ата-аналар (18%) жиі келеді.

Осылайша, көп балалы отбасылардағы ата-аналар көп балалы емес ата-аналармен салыстырғанда еңбек ұтқырлығының төмендеуіне ие.

42-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіз өзіңіздің қаржылық жағдайыңызды жақсарту немесе мәртебеңізді көтеру үшін келесі қадамдарды жасауға дайынсыз ба?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

Ауылдық және қалалық көп балалы отбасылар арасында еңбек ұтқырлығының әртүрлі түрлеріне дайындықта шамалы айырмашылық бар. Осылайша, қала тұрғындары көбінесе ауыл тұрғындары жұмыс орнын жиі ауыстыруға, бірнеше

жұмыста қосымша табыс табуға, елден тыс жерлерге жұмыс табуға дайын (айырмашылық шамамен 4%). Өз тарапынан, ауыл тұрғындары өз жағдайын жақсарту мақсатында облысаралық көші-қонға жиі дайын.

Көп балалы әкелер аналарға қарағанда бірнеше жұмыста қосымша ақша табуға дайын (64% қарсы 48%), жұмыс орнын жиі ауыстырады (33% қарсы 20%), уақытша жұмысқа шетелге барады (25% қарсы 17%). Мамандықты өзгертуге және өз ісін ашуға дайындыққа келетін болсақ, ерлер мен әйелдер арасындағы айырмашылық жоғары емес (2-4%). Сонымен қатар, өзінің кәсіби деңгейі мен білімін арттыруға дайындық деңгейі ерлер мен әйелдерде бірдей (шамамен 59%).

Кейбір жағдайларда жеке тұрғын үйдің болуы еңбек ұтқырлығының себептеріне әсер етеді. Мәселен, тұрғын үйі жоқ көп балалы ата-аналардың арасында өзінің кәсіби деңгейін арттыруға (57%-ға

қарсы 64%), Қазақстанның басқа өңіріне көшуге (24%-ға қарсы 31%), жаңа мамандықты игеруге дайындық (34%-ға қарсы 46%) жоғары.

АӘК алушылар қатарындағы көп балалы отбасыларды өздерінің кәсіби дағдыларын арттыруға (73%), өз ісін ашуға (67%), бірнеше жұмыста қосымша жұмыс істеуге (67%), жаңа мамандықты игеруге (43%), жұмысты жиі ауыстыруға (28%) дайындықтың неғұрлым жоғары деңгейі (орташа көрсеткіштен жоғары) ерекшелендіреді. Бірақ ел ішінде немесе одан тыс жерлерге көшуге қатысты осы топтың дайындық деңгейі орташа көрсеткіштерден аспайды.

4.8

ӘЛЕУМЕТТІК КӨҢІЛ-КҮЙ ЖӘНЕ ӨМІРЛІК ЖАҒДАЙҒА ҚАНАҒАТТАНУ

Балалы отбасылардың әлеуметтік жағдайын анықтау үшін сұхбаткерлерден қазіргі уақытта олардың өміріне қаншалықты қанағаттанғанын, сондай-ақ 5 жылдан кейін отбасының болашақ болашағын қалай бағалайтынын 10 балдық шкала бойынша бағалау ұсынылды. Барлық сауалнамаға қатысқандардың арасында өмірге қанағаттанудың орташа бағасы мүмкін 10 балдың 6,25-ін құрады (42-диаграмма). Өзінің бүгінгі жағдайына қанағаттану деңгейі іс жүзінде көп балалы және көп балалы емес отбасыларда (6,21 және 6,29) ерекшеленбейді. 5 жылдан кейін отбасының болашағы қалай қалыптасатынына қатысты сұхбаткерлерді бағалау әлдеқайда оң – орташа есеппен 8,66 балл. Бұл ретте көп балалы отбасылар өз болашағын көп балалы емес отбасыларға қарағанда біршама оң бағалайды (8.79 және 8.52).

Бізге өмірден қанағаттанудың орташа балын не көрсететінін түсіну үшін ЭЫДҰ елдерінің тұрғындары арасында өз өмірінен қанағаттанудың орташа деңгейін мысалға келтіреміз, ол Гэллп

институтының сауалнамасы бойынша 6,5 баллды құрайды. Әр түрлі елдердегі мәліметтер әр түрлі болғанымен, мысалы, кейбір елдерде – Греция, Португалия және Түркия – жалпы өмірге қанағаттану деңгейі орташа деңгейден төмен және 5,5 балл немесе одан төмен. Ресейліктер 5,8 балл алды. Дания, Финляндия, Исландия, Норвегия және Швейцарияда 7,5 баллға жететін өмірге қанағаттанудың жоғары деңгейі байқалады¹⁶.

Сондықтан, деректерді салыстыра отырып, жалпы алғанда, көп балалы отбасыларда олардың өміріне қанағаттану деңгейі орташа деңгейден жоғары екенін атап өтуге болады. Балалы отбасылардағы сауалнама деректерін талдау отбасындағы балалардың саны әлеуметтік әлауқатқа әсер етпейтінін көрсетті. Бірақ, төменде көрсетілгендей, материалдық сипаттағы факторлар олардың өміріне қанағаттануға айтарлықтай әсер етеді: табыс, жеке тұрғын үйдің болуы, сондай-ақ материалдық емес-жас, отбасылық мәртебе, отбасылық өмір тәжірибесі, қарым-қатынас тілі.

¹⁶ Дереккөз: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/ru/topics/life-satisfaction-ru/>

43-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасындағы өмірлік жағдайға қанағаттану және болашақ отбасын бағалау (10 балдық шкала бойынша бағалау) ¹⁷

Көп балалы отбасылардың әлеуметтік әл-ауқатына әсер ететін факторларды қарастырыңыз. Өмірлік жағдайды эмоционалды қабылдаудың отбасының материалдық жағдайына тәуелділігі байқалады. Көп балалы отбасының экономикалық әлеуеті неғұрлым жоғары болса, қазіргі уақытта олардың өмірлік жағдайына қанағаттану деңгейі соғұрлым жоғары болады, сонымен қатар отбасының болашағы оң бағаланады. 43-диаграммадан отбасының ағымдағы жағдайына

қанағаттанудың ең төменгі деңгейі кедейлік шегінен төмен, тіпті тамақтануға қаражаты жоқ отбасыларда (3,88 балл) және азық-түлік сатып алуға ғана мүмкіндік беретін табысы аз отбасыларда байқалады, бірақ басқа қажетті қаражат жұмсау үшін жеткіліксіз (5,22 балл). Ең жоғары материалдық мәртебесі бар екі топтың өмір сүру деңгейі 7-ден асады (7,34 және 7,82). Сондай-ақ, қаржылық жағдай болашақ отбасының проекциясын бағалауға әсер етеді.

44-ДИАГРАММА. Материалдық әл-ауқатына байланысты көп балалы отбасылардағы өмірлік жағдайға қанағаттану (10 балдық шкала бойынша бағалау)

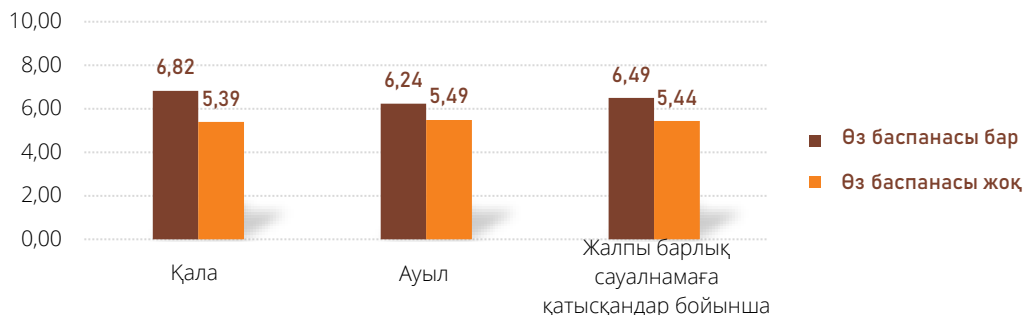

Көп балалы отбасылар арасында қазіргі уақытта өз баспанасының болуына өмірден қанағаттану тәуелділігі байқалады. Осылайша, тұрғын үй иелерінің арасында өз тұрғын үйі жоқ адамдарға қарағанда (6,49 және 5,44) қанағаттану

деңгейі жоғары. Сонымен қатар, бұл айырмашылық қала жағдайында (6,82 және 5,39) айқын көрінеді, өйткені мұнда тұрғын үйдің болмауы тұрғын үйді жалға алу бағасының жоғары болуына байланысты отбасының әл-ауқатына ауыр әсер етеді.

¹⁷ Сұрақ тұжырымдары келесідей болды: "Баспалдақтың төменгі жағында – жоғарыдан онға дейін нөмірленген баспалдақтарды елестетіп көріңіз. Баспалдақтың жоғарғы жағы сіздің өміріңіздің ең жақсы нұсқасы, ал баспалдақтың төменгі жағы сіздің өміріңіздің ең нашар нұсқасы деп ойлаңыз. 1. Сіз және сіздің отбасыңыз қазіргі уақытта қандай баспалдақта тұрсыз? 2. Сіздің ойыңызша, сіз және сіздің отбасыңыз болашақта, мысалы, 5 жылдан кейін, осы баспалдақтың қандай сатысында боласыздар?".

45-ДИАГРАММА. Жеке тұрғын үйінің бар болуына байланысты көп балалы отбасылардағы өмірлік жағдайға қанағаттану (10 балдық шкала бойынша бағалау)

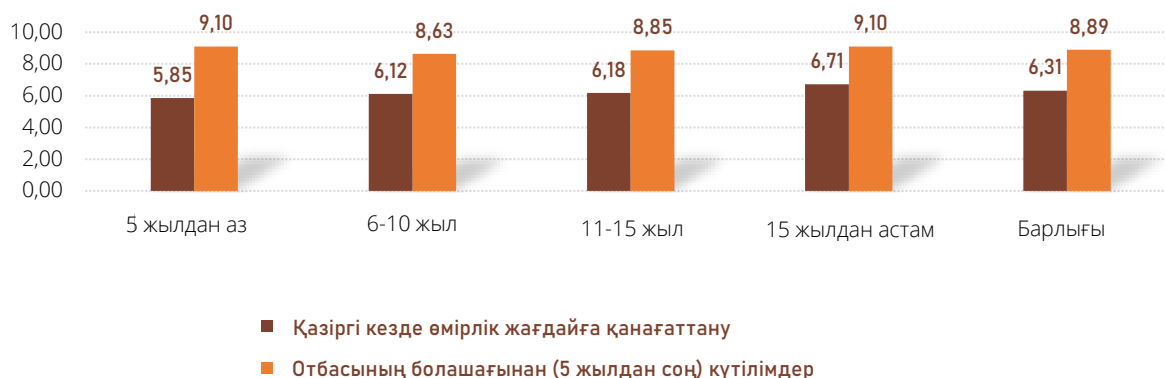
Өмірдің қанағаттануы отбасылық мәртебеге және отбасылық өмір тәжірибесінің ұзақтығына да әсер етеді. Ресми немесе азаматтық некеде тұратындар (6,3–6,4 балл) өздерінің өмірлік жағдайын оң бағалайды, сонымен қатар болашаққа қатысты ең жоғары баллға ие (8,84–8,89).

Жесір қалған (5,3), үйленбеген (5,38), ажырасқан (5,97), бұрынғы некеден балалары бар отбасылар (5,59) арасында ағымдағы жағдайға қанағаттанудың төмен бағалары байқалады. Әлеуметтік көңіл-күйдің төмендеуі ерекше жағдайлары бар отбасыларға тән. Отбасының қазіргі жағдайы мен оның болашағын салыстырмалы түрде төмен бағалайды – мүгедек баласы бар отбасылар (5,46 және 7,68); ата-анасының біреуі немесе екеуі де мүгедек болып табылатын отбасылар (5,59 және 7,7). Отбасының қазіргі жағдайына төмен баға жалғыз басты аналарды (4,86) және жалғыз басты әкелерді (5,86) қояды, бірақ болашақ бағаларда олар оң болады

(шамамен 8 балл). Мүмкін, материалдық қиындықтардан басқа, жоғарыда аталған отбасылар қазақстандық қоғамда белгілі бір дәрежеде болатын стигматизациямен байланысты проблемаларға тап болуы мүмкін.

Бірге өмір сүру тәжірибесі неғұрлым аз болса, көп балалы отбасылар арасында өмірге қанағаттану деңгейі соғұрлым төмен болады (45-диаграмманы қараңыз). Сонымен, бірге өмір сүру тәжірибесі 5 жылдан аспайтын жас отбасылар арасында – қазіргі уақытта өмірге қанағаттанудың ең төменгі деңгейі-5,85 балл. Жас және тәжірибесіз ата-аналар үшін көп балалы болу күш сынағына айналады. Өмірге қанағаттанудың ең жоғары балы 15 жылдан астам тәжірибесі бар отбасыларда байқалады – 6,71. Сонымен қатар, отбасылық өмір тәжірибесінің ұзақтығы іс жүзінде болашақ отбасын қабылдауға әсер етпейді: бағалар 8,6 баллдан асады, ал ең жас және тәжірибелі отбасылар үшін болашақтың ең жоғары бағалары – 9,10 балл.

46-ДИАГРАММА. Бірге өмір сүру тәжірибесіне байланысты көп балалы отбасылардағы өмірлік жағдайға қанағаттану және болашақты қабылдау (10 балдық шкала бойынша бағалау)

БАЛАЛАРДЫҢ МӘДЕНИ, ЗИЯТКЕРЛІК ЖӘНЕ ФИЗИКАЛЫҚ ДАМУЫ ҮШІН РЕСУРСТАРДЫҢ

4.9

Сұхбаткерлерге балалардың жан-жақты дамуы үшін қажетті әлеуметтік қызметтерді алу бойынша өздерінің қаржылық мүмкіндіктерін бағалау ұсынылды. Отбасының экономикалық мүмкіндіктерін өзін-өзі бағалау 5 балдық шкала бойынша жүргізілді, мұнда 1 – ең төменгі деңгей, 5 – ең жоғары деңгей.

Сауалнама деректері (46 – диаграмма) жалпы алғанда көп балалы отбасылардан жоғары балалар өздерінің экономикалық мүмкіндіктерін балаларға сапалы білім беру, қосымша білім беру курстарына, үйірмелерге қатысу, өнердің әртүрлі түрлерін үйрену, спортпен шұғылдану, отбасының толық

тамақтануын қамтамасыз ету мүмкіндігін бағалайды (орташа бағалар-3,87 баллдан 4,43 баллға дейін). Көп балалы отбасылар арасында өздерінің экономикалық мүмкіндіктерінің өзін-өзі бағалауы төмендеді (3,43-тен 4,22 баллға дейін).

Егер құрылымдық тұрғыдан қарайтын болсақ, аталған сұраулардың ішінде көп балалы отбасылар балаларды толық тамақпен қамтамасыз ете алатынына сенімді (4,22 балл) және сапалы білім бере алады (3,82 балл). Төмендетілген бағалар көп балалы отбасылар балаларға қосымша білім беру (3,49), мәдени (3,43) және спорттық даму (3,65) қызметтерін алуға мүмкіндік береді.

47-ДИАГРАММА. 1-ден 5 баллға дейінгі шкала бойынша (1-өте нашар, 5-өте жақсы) қаржылық мүмкіндіктеріңізді қалай бағалайсыз?

25-кестеден көріп отырғанымыздай, көп балалы отбасылардың балаларды олардың дамуы үшін барлық қажеттіліктермен қамтамасыз ету мүмкіндігіне деген сенімі отбасының әл-ауқатына байланысты. Отбасының материалдық жағдайы неғұрлым жоғары болса, сұхбаткерлер өздерінің мүмкіндіктерін жоғары бағалайды.

Осы факторды ескере отырып, көп балалы жағдайға тап болған топтар өздерінің мүмкіндіктерін төмен бағалайтынын көруге

болады. Мәселен, көп балалы жалғыз басты аналардың балаларды олардың дамуы үшін қажетті жағдайлармен қамтамасыз ете алатынына, әсіресе, қосымша білім беру (2,82), өнерге оқыту (2,77%) және спортты дамыту (2,96) бойынша қызметтер алуға қатысты сенімділігі төмендеген.

Жеке тұрғын үйдің болуы көп балалы отбасылардың өздерінің экономикалық мүмкіндіктеріне деген сенімділік деңгейіне де әсер етеді. Осылайша, өз баспанасы жоқ отбасылар

өздерінің мүмкіндіктеріне, әсіресе балаларды қосымша білім беру қызметтерімен (2,84), өнермен

(2,80) және спортпен (3,04) қамтамасыз ету бойынша орташа төмен баға қояды.

27-КЕСТЕ. Экономикалық мүмкіндіктердің көп балалы отбасыларының өзін-өзі бағалауы

Жауап нұсқасы	Кедей	Төмен қамтылған	Орташа - қамтылған	Қамтылға н	Бай	Орташа деңгей
Балаларыңызға сапалы білім беріңіз	3,19	3,11	3,89	4,35	4,62	3,82
Балаларға қосымша білім беру үйірмелеріне, курстарға қатысуға, тәрбиешілермен айналысуға мүмкіндік беріңіз	2,78	2,85	3,51	4,07	4,44	3,49
Балаларға музыка, би, кескіндеме және өнердің басқа түрлерін үйренуге мүмкіндік беру	2,67	2,84	3,45	3,96	4,27	3,43
Балаларға спортпен шұғылдануға мүмкіндік беріңіз	2,81	3,06	3,68	4,20	4,53	3,65
Отбасының дұрыс тамақтануын қамтамасыз етіңіз	3,42	3,73	4,29	4,58	4,67	4,22

БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫНА УАҚЫТТЫҢ БОЛУЫ

Сауалнама нәтижелері бойынша, ата - аналардың көпшілігінде балаларымен белсенділікті дамытуға уақыт табатындығын атап өтуге болады, бірақ көбінесе олардың жеке дамуына, сонымен қатар демалыс пен жеке күтімге уақыттары жеткіліксіз, бұл әсіресе көп балалы отбасыларға тән.

Сонымен, балалы отбасылардың басым көпшілігі (шамамен 86%) балаларын оқыту мен тәрбиелеуге, олардың пайдалы дағдыларын дамытуға жеткілікті уақыт бар екенін айтады. Сондай-ақ, сұхбаткерлердің көпшілігі ойын ойнауға, балалармен сөйлесуге, кітап оқуға жеткілікті уақыт бар деп санайды. Көп балалы отбасылар мұны аз (78%), көп балалы емес отбасылар – сәл жиі (84%) атап өтеді.

Сұхбаткерлердің көпшілігінде фильмдерді, сериалдарды, бағдарламаларды көруге уақыт бар – көп балалы емес отбасылар арасында сәл жиі (64%), көп балалы отбасылар арасында аз (60%).

Көп балалы ата-аналардың өзін-өзі күтуге уақыты көп балалы емес отбасыларға (69%)

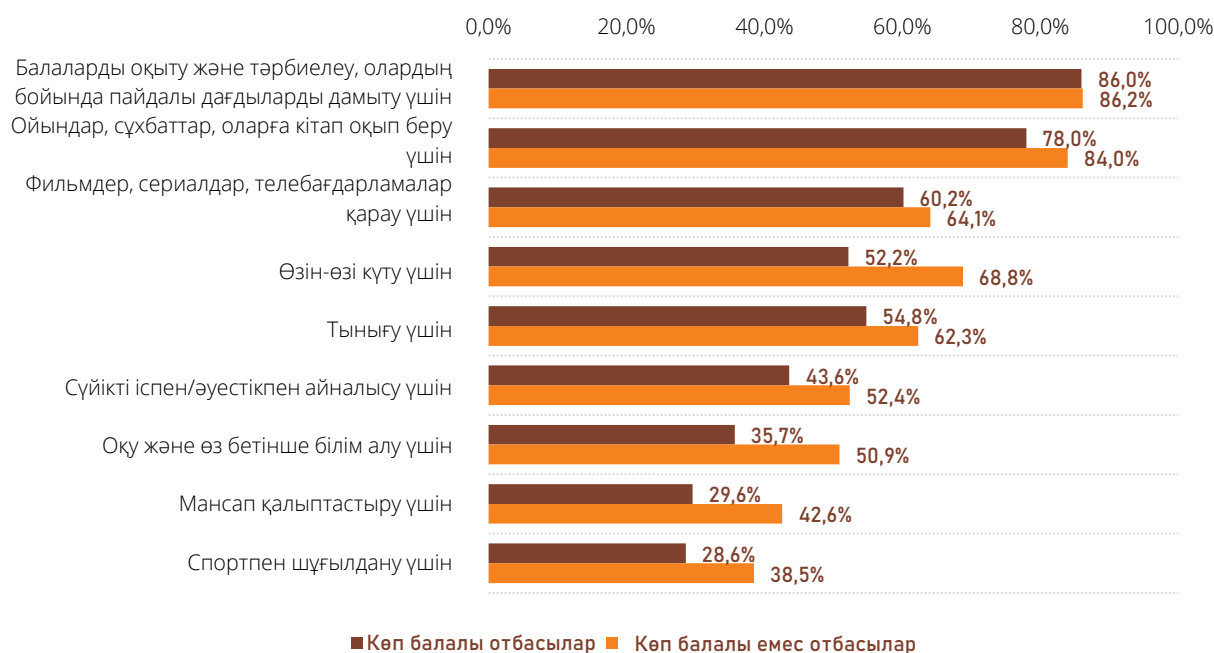
қарағанда аз (52%). Сондай-ақ, көп балалы ата-аналар көп балалы емес отбасыларға (62%) қарағанда демалуға уақыт таба алмайды (55%). Көп балалы ата-аналар өздерінің сүйікті ісімен/хоббиімен айналысуға (44%) көп балалы емес отбасыларға (52%) қарағанда аз уақыт бөледі.

Көп балалы ата-аналардың шамамен 36%-ы оқу және өздігінен білім алу үшін жеткілікті уақыт бар екенін атап өтті (58% -ында уақыттары жоқ, тағы 7%-ы өздеріне осындай мақсаттар қоймайды). Көп балалы емес ата-аналардың арасында оқуға және өзін-өзі тәрбиелеуге жеткілікті уақыт бар адамдардың пайызы әлдеқайда жоғары - 51%.

Көп балалы ата-аналардың 30%-ы мансап құруға жеткілікті уақыт бар екенін айтады (57%-ы бұған уақыт жоқ, тағы 14%-ы өздеріне осындай мақсаттар қоймайды). Бірнеше жылдар ішінде мансаптық өсуге уақыты бар адамдардың пайызы едәуір жоғары - 43% (47% уақыт жоқ, тағы 10% өздеріне мұндай мақсат қоймайды).

Сондай-ақ, көп балалы ата-аналар спортпен шұғылдануға көп балалы емес отбасыларға (39%) қарағанда аз уақыт бөледі (29%) (әрбір оныншы ата-ана мұндай мақсат қоймайды).

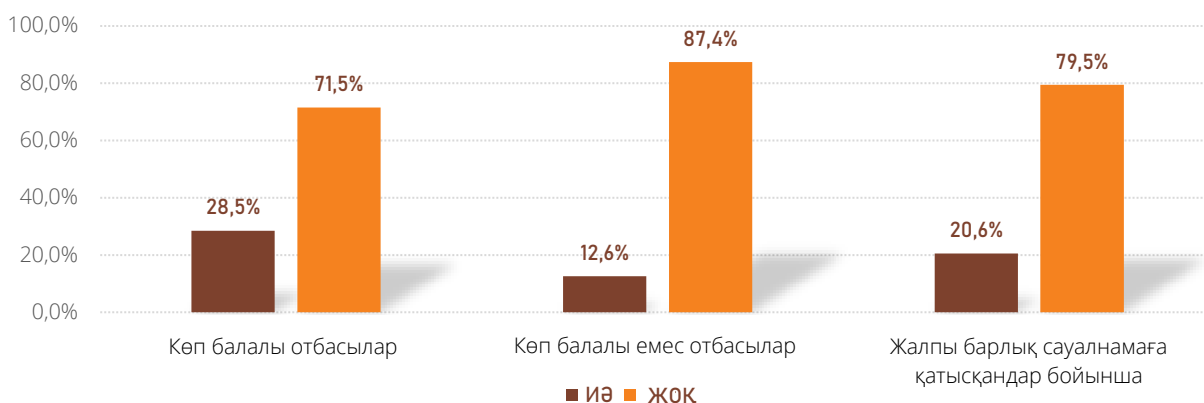
48-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сізде жеке уақыт жеткілікті ме?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

49-диаграммадан көріп отырғанымыздай, сауалнамаға қатысқан әрбір бесінші отбасында (20,6%) балалардың жеңілдікті немесе тегін секцияларға, үйірмелерге бару мүмкіндігін пайдаланады. Бұл әлеуметтік қызметті көп балалы емес отбасыларға қарағанда (12,6%) көп балалы отбасылар (28,5%) белсенді пайдаланады.

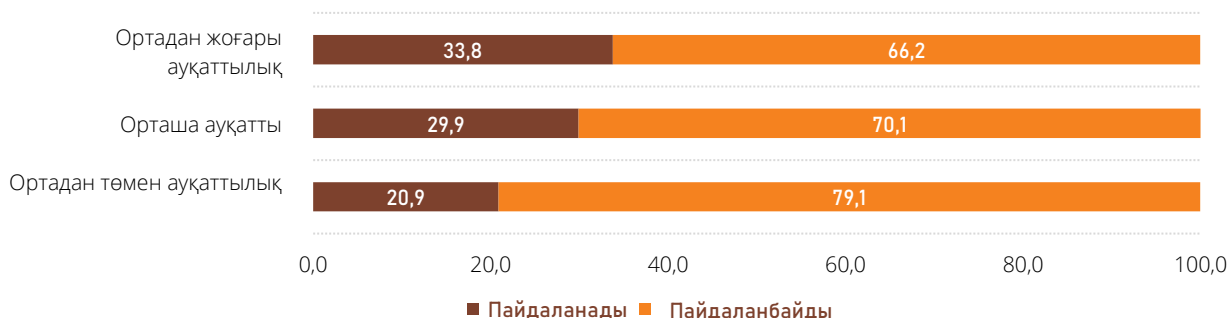
Қалалық көп балалы отбасылар арасында ауылдық отбасыларға қарағанда (30% және 27%) жеңілдікті/тегін секцияларға қатысушылардың пайызы сәл жоғары.

49-ДИАГРАММА. «Сіздің балаларыңыз жеңілдікті / тегін секцияларға қатыса ма?» деген сұраққа жауаптар

Қызықты факт: отбасының әл-ауқаты неғұрлым жоғары болса, соғұрлым олар осы әлеуметтік қызметті жиі пайдаланады. Осылайша, көбінесе жеңілдетілген/тегін секциялардың мүмкіндіктерін көп балалы отбасылар (33%), аз қамтылған отбасылар – 20,9% пайдаланады.

50-ДИАГРАММА. Материалдық жағдайына байланысты балаларға арналған жеңілдікті / тегін секциялар қызметін пайдаланатын көп балалы отбасылардың үлесі, %

Көп балалы және көп балалы емес отбасылардың тегін секциялардың қызметтерін пайдаланбауының әртүрлі себептері бар. Мәселен, көп балалы отбасылардың жиі кездесетін себебі – тұратын жерінде тегін секциялардың болмауы (35,8%). Көп балалы емес отбасылар бұл себепті аз көрсетеді-22,3%. Көп балалы отбасылар арасындағы мұндай жауаптардың жоғары пайызы олардың ауылдық отбасылардың жоғары үлесіне байланысты. Ауылдық көп балалы отбасылар көбінесе қалалық отбасылар тұратын жерінде тегін үйірмелердің жоқтығын атап өтті (48% қарсы 21%).

Көп балалы емес отбасылардың себептерінің ішінде бірінші орында – балаларға арналған тегін секцияларға қатысу қажеттілігінің немесе тілегінің болмауы – 36% (көп балалы отбасылар арасында – 22,3%). Мұндай секциялардың бар екендігі туралы хабардар болмау таралуы бойынша үшінші орында

тұр-көп балалы отбасылардың 15,7%-ы және көп балалы емес отбасылардың 18,8%-ы атап өтті.

Сұраныс пен ұсыныстың теңгерімсіздігі туралы, тегін үйірмелер ұсынатын нәрсе балаларға қызықсыз болған кезде, көп балалы отбасылардың 15,6%-ы және көп балалы емес отбасылардың 11,2%-ы айтады. Балаларға ұсынылатын бағыттар қызықсыз екендігі туралы көп балалы қалалық отбасылар жиі айтты (20%).

Балаларды секцияларға апару үшін ересектерде уақыттың жетіспеушілігі туралы балалы отбасылардың шамамен 7-8%-ы айтады. Көп балалы отбасылардың 6,5%-ы киім-кешек пен қажетті керек-жарақтарға (мысалы, спортқа) ақшаның жетіспейтіндігін, 4,5%-ы жол жүруге ақшаның жетіспейтіндігін айтады. Көп балалы емес отбасылар арасында осы себептерді көрсеткендер 2%-ға жуық.

51-ДИАГРАММА. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында балалардың жеңілдікті/тегін секцияларға қатыспауының себептері

Балалары бар отбасыларда демалудың басым түрі-бұл отбасымен, туыстарымен және достарымен қарым-қатынас. Бос уақыттың бұл түрі жоғары материалдық инвестицияларды қажет етпейді. Көп балалы емес отбасылар уақытты жиі осылай өткізеді (75%), көп балалы отбасылар сирек - 68%.

Танымалдылығы бойынша екінші орында – теледидар, интернет көздерін қарау. Көп балалы отбасыларға қарағанда (43% және 35%) мұндай ойын-сауыққа көп балалы отбасылар жиі жүгінеді.

Әрі қарай танымалдық бойынша сауда-ойын-сауық орталықтарына, аттракциондары бар саябақтарға сапарлар. Көп балалы отбасыларға (43%) қарағанда бос уақытты өткізу көп балалы емес отбасыларға қол жетімді (29%). Бұл қаражаттың жетіспеушілігімен және тиісті инфрақұрылымның болмауымен байланысты болуы мүмкін, әсіресе ауылда.

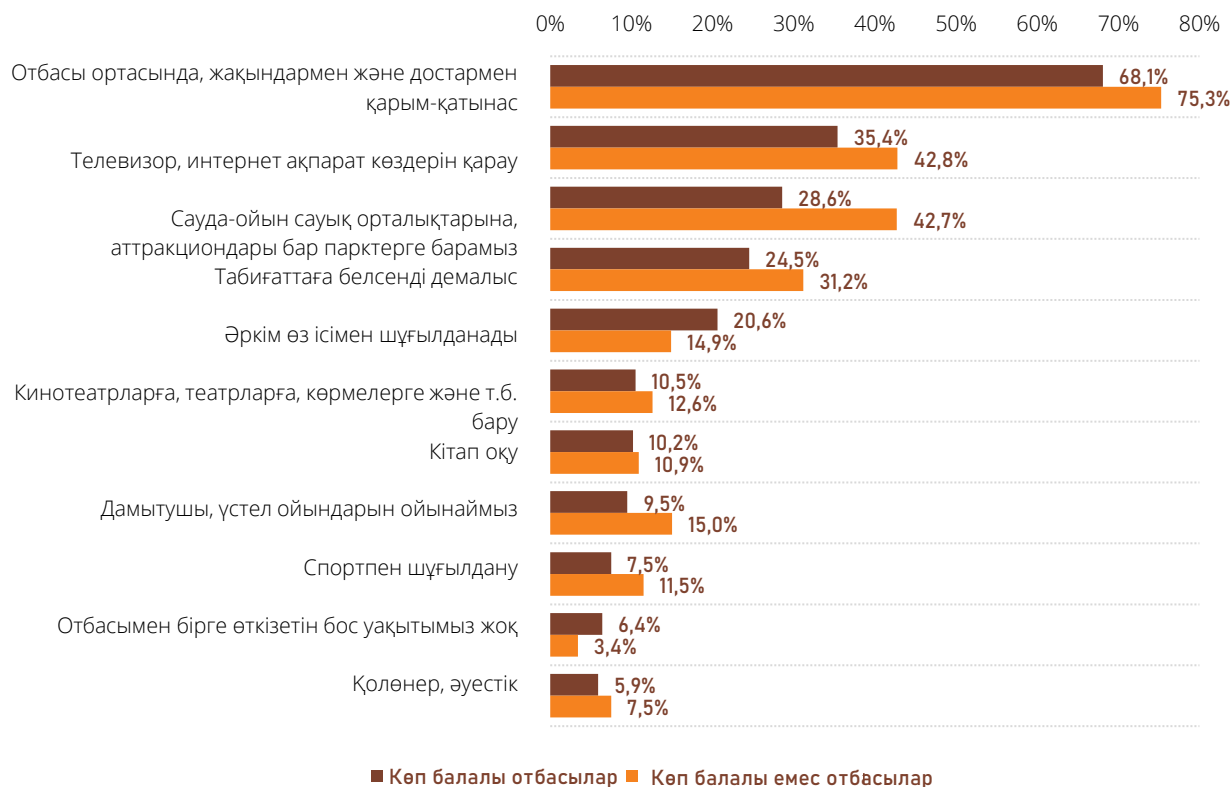
Табиғаттағы белсенді демалыс көп балалы отбасыларға қарағанда 31% (26%) – көп балалы отбасылар арасында да аса танымал. Әрбір бесінші

көп балалы отбасы бос уақытында әркім өз ісімен айналысатынын атап өтеді. Көп балалы емес отбасы арасында мұндай жауап аз байқалды (15%).

Отбасылардың екі санаты үшін де демалыстың сирек кездесетін түрлері - киноға, театрларға, көрмелерге бару (11-13%), оқу (10-11%), қолөнер, хобби (5-8%). Көп балалы отбасыларға (15% және 8%) қарағанда, көп балалы емес отбасылар балалармен үстел ойындарын (12%) ойнап, спортпен (10% және 8%) белсенді түрде айналысады.

Осылайша, көп балалы және көп балалы емес отбасылардың бос уақытын қалай өткізетінін салыстыру көрсеткендей, көп балалы отбасыларға қарағанда бірнеше балалы отбасылар балаларға белсенді және дамып келе жатқан демалыс түрлерін қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, көп нәрсе бос уақыттың осы түрлерінің қаржылық қол жетімділігіне, сондай-ақ ата-аналардың уақыты бар-жоғына және бос уақыт объектілерінің көліктік қол жетімділігіне байланысты.

52-ДИАГРАММА. Отбасы түріне байланысты «Сіз әдетте отбасыңызбен бос уақытыңызды қалай өткізесіз?» деген сұраққа жауаптарды бөлу*

*Сұхбаткер жауаптардың кез келген санын таңдай алды

4.10 МӘСЕЛЕЛЕР РЕЙТИНГІ ЖӘНЕ КҮТІЛЕТІН ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

М

МӘСЕЛЕЛЕР РЕЙТИНГІ

Сауалнамаға қатысқандардың төрттен бір бөлігі ғана олардың проблемалары жоқ екенін атап өтті, оның ішінде көп балалы емес отбасылар (28%).

52-диаграммада бүгінгі таңда отбасылардың екі санатына да ұқсас проблемалар тән – ақша тапшылығы (сәйкесінше 37% және 35%) және тұрғын үймен қамтамасыз ету (24% және 25%). Қалада көп балалы отбасылар ауылға қарағанда қаржы тапшылығын (39% және 35%), сондай-ақ тұрғын үй проблемаларын (тиісінше 26% және 21%) жиі атап өтті.

Көп балалы отбасылар үшін балаларға қашықтықтан білім беру проблемасы үшінші орынға шықты (20%), көп балалы емес отбасылар арасында оны сирек 13% атап өтті. Бұған біз екі санаттағы отбасылар үшін бірдей диапазонда - 10% -дан 12% -ға дейін - балалардың бос уақыты мен демалуына, балалардың қосымша білім алуына (үйірмелер, секциялар, курстар), білім сапасының мәселелері қосылады. Қалалық көп балалы отбасылар ауылдық отбасыларға қарағанда балаларды қашықтықтан оқытуда жиі кездеседі (тиісінше 25% және 16%), сондай-ақ білім беру сапасына жиі наразылық білдіреді (тиісінше 19% және 8%).

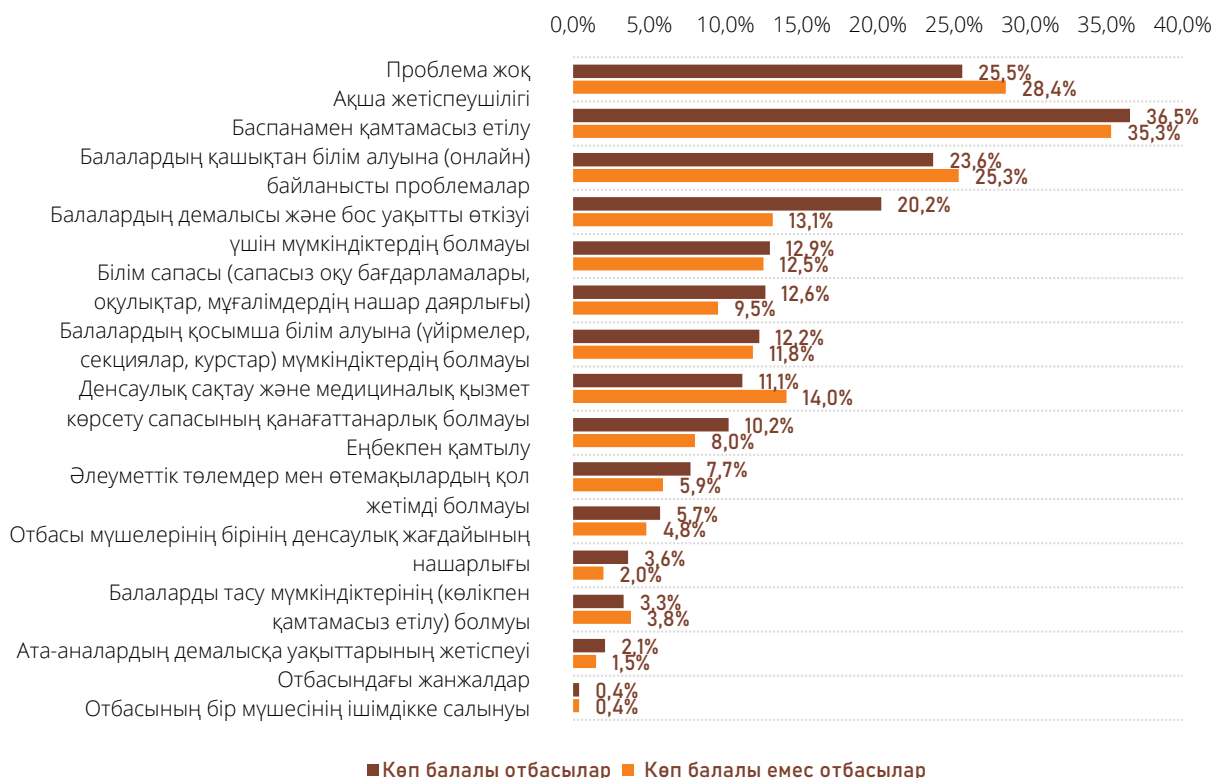
Көп балалы емес отбасылар үшін медициналық қызмет көрсетудің қанағаттанарлықсыз сапасы мәселесі төртінші орынға шықты (14%), көп балалы отбасылар арасында оны 11% атап өтті. Сондай-ақ, екі санаттағы отбасылардың 5-6%-ы отбасы мүшелерінің біреуінің денсаулығының нашарлығы мәселесін анықтады.

Әрбір оныншы көп балалы отбасы жұмыспен қамту мәселесін атап өтті (10%), көп балалы емес отбасылар арасында – 8%. Көп балалы отбасылардың 8%-ға жуығы және көп балалы емес отбасылардың 6%-ы әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдердің қол жетімсіздігі проблемасына тап болды. Көп балалы отбасылардың 4%-ға жуығы балаларды тасымалдау мүмкін еместігі (көлікпен қамтамасыз етілмеу) сияқты ерекше проблеманы белгіледі.

Қалалық көп балалы отбасылар ауылдық отбасыларға қарағанда денсаулық сақтау және медициналық қызмет көрсету сапасына (14%) және сапасыз білімге (14%) жиі шағымданады. Ауылдық отбасылар көбінесе балалардың демалысы мен бос уақытын өткізу мүмкіндіктерінің жоқтығын (14%), балаларға қосымша білім беру мүмкіндіктерінің жоқтығын (14%) атап өтеді.

53-ДИАГРАММА. Ең өзекті мәселелердің рейтингі*

*Сұхбаткер жауаптардың кез келген санын таңдай алады.

ЗЕЙНЕТКЕРЛІККЕ ШЫҒУ МҮМКІНДІГІ

Жұмыспен қамтудың тұрақсыздығы, шағын зейнетақы жинақтары, сондай-ақ балалы отбасылардың едәуір бөлігінде жинақтардың болмауы жағдайында, қарастырылып отырған отбасылардың екі санаты үшін де еңбекке жарамсыз жаста зейнетақымен қамсыздандыру проблемасы өзекті болып табылады.

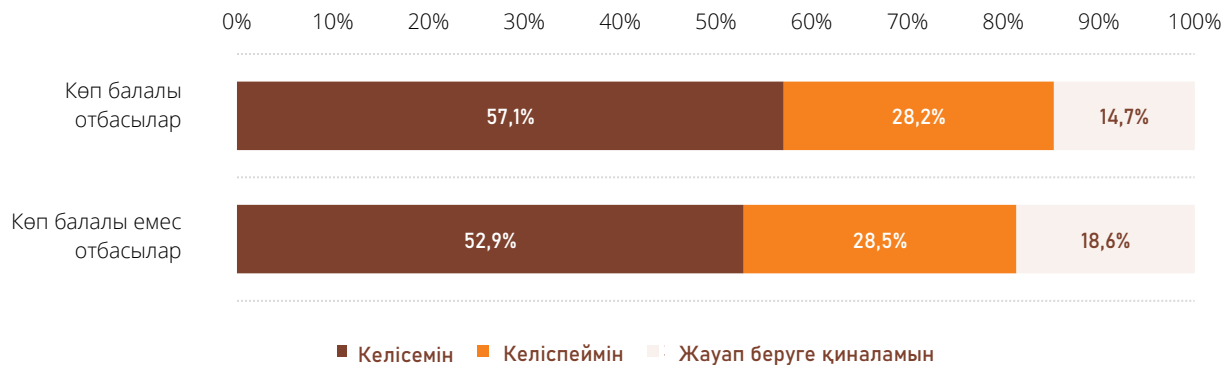
Сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың жартысынан көбі (57%) қартайғанда өмір сүру қаражатынсыз қалудан қорқады, көп балалы емес отбасылар арасында бұл аз байқалады – 53%. Екі топта сұралғандардың шамамен 28%-ы зейнетақы жасында қаражаттың бар екендігіне сенім білдіреді. Көп балалы отбасылардың 15%-ы және көп балалы отбасылардың 18%-ы зейнетте қандай қаражатқа өмір сүретіндерін біле ме, жоқ па деп жауап беруге қиналды.

Егер ауылдан келген отбасылар (59%), табысы орташадан төмен (72%), мүгедек баласы бар отбасылар (59%), өз баспанасы жоқ отбасылар (62%) болса, көп балалы отбасылар зейнетақыда

қаражатсыз қалудан қауіптенеді. Сондай-ақ, көп балалы отбасылардың ата-аналарын жұмыспен қамту маңызды фактор болып табылады. Жеке сектордағы жалдамалы жұмысшылар ретінде әкенің немесе ананың жұмыс істеуі көбінесе бюджеттік секторда жұмыс істейтіндерге (53-56%) қарағанда зейнетке шығуға (62-63%) қаражат алады деген сенімсіздік тудырады. Егер көп балалы отбасының әкесі тұрақты жұмыс істемесе, үзіліп, тұрақты емес табыс тапса, онда мұндай отбасылардың 62%-ы зейнетте қандай қаражатқа өмір сүретінін білмейді.

Өңірлік бөліністе бір жағынан Қазақстанның оңтүстік облыстарында зейнет жасында өзін қамтамасыз етуге сенімсіз адамдардың үлесі (55%) солтүстік (50%) немесе батыс өңірлерде (52%) қарағанда жоғары екенін көруге болады. Екінші жағынан, оңтүстік облыстарда солтүстік (18%) немесе батыс (11%) өңірлерге қарағанда өзінің қамтамасыз етілген қарттығына сенімді сұхбаткерлердің пайызы жоғары (37%). Бұл, мүмкін, ата-аналар үлкен жаста балаларымен қамтамасыз етілетініне сенімді болған кезде оңтүстік аймақтардағы күшті ұрпақтар арасындағы байланыстарды көрсетеді.

54-ДИАГРАММА. «Сіз келесі мәлімдемемен келісесіз бе, деген сұраққа жауаптар: «Мен зейнетке шыққан соң қандай қаражатқа өмір сүретінімді білмеймін?»»

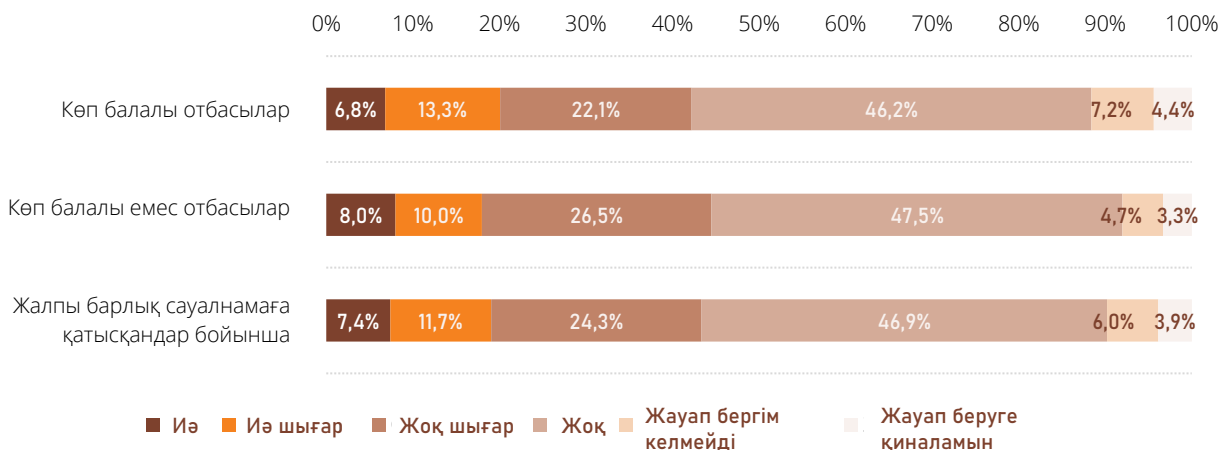
ҚИЫН ӨМІРЛІК ЖАҒДАЙДАҒЫ ОТБАСЫЛАР

Сауалнамаға қатысқан отбасылардың 19%-ы ҚӨЖ-ға тап болды деп санайды¹⁸, олардың 6,8%-ы толық сенімділікпен, 13,3%-ы аз сенімділікпен атап өтеді. Көп балалы отбасылар көп балалы емес отбасыларға (18%) қарағанда ҚӨЖ-да (20,1%) жүргендерін жиі айтады. Ауылдық көп балалы отбасылар арасында қалалық отбасыларға қарағанда (21,1% және 18,8%) ҚӨЖ-ды атап өтетіндердің пайызы сәл жоғары.

Көп балалы отбасылар арасында жұбайы/зайыбы жоқ отбасылар арасында ҚӨЖ-дағы адамдардың үлесі жоғары: не бойдақ/тұрмысқа шықпаған – 36%, не тұл/жесір-42%.

Жеке тұрғын үйдің болмауы отбасының қиын өмірлік жағдайға душар болуының бір факторы болып табылады. Жеке баспанасы жоқ көп балалы отбасылардың ішінде 38%-ы қиын өмірлік жағдайды атап өтеді, үй иелері арасында-әлдеқайда сирек (13%).

55-ДИАГРАММА. «Сіз (сіздің отбасыңыз) қазір күрделі (қиын) өмірлік жағдайға тап болдыңыз деп айта аласыз ба?» деген сұраққа жауаптар

56-диаграммдан көріп отырғанымыздай, қиын өмірлік жағдай проблемаларының тамыры көбінесе қаржылық мүмкіндіктердің болмауы болып табылады. Егер материалдық байлықтың деңгейі әртүрлі көп балалы отбасылардың

топтарын қарайтын болсақ, онда өмірлік жағдайы қиын отбасылардың саны неғұрлым ауқатты топтар арасында ең аз мөлшерде ұсынылған (3%). Орташа табысы бар топқа жататындардың ішінде

¹⁸ "Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы" ҚР Заңында осындай термин бар, ол осы Заңда көзделген негіздер бойынша адамның тыныс-тіршілігін объективті түрде бұзады деп танылған, ол оны өз бетінше еңсере алмайтын

жағдай ретінде түсіндіріледі. Бұл жағдайда сұхбаткерлер өздерінің идеялары негізінде олардың отбасы қиын/қиын өмірлік жағдайға тап болғанын айтады.

12%-ы ҚӨЖ бар екенін айтады, аз қамтылғандар арасында-отбасының жартысынан астамы (53%).

Жинақтары жоқ көп балалы отбасылардың үштен бірінен көбі (37%) қиын өмірлік жағдайға тап болды деп санайды. Жинақтары бір айға жететін отбасылар, 20%-ы оларда ҚӨЖбар екенін айтады. Салыстыру үшін, барлық табыс көздерін жоғалтқан жағдайда да жинақталуы 3 ай немесе одан да көп

уақыт қалыпты өмір сүруге мүмкіндік беретін отбасылар арасында тек 5%-ға жуығы ғана ҚӨЖ туралы айтады.

Кредиттің болуы көп балалы отбасыларда ҚӨЖ туындауымен де байланысты. Осылайша, қарыз алушылар арасында әрбір төртінші (25%) ҚӨЖ бар екенін атап өтеді, ал несиесі жоқ отбасылар арасында – 14%.

56-ДИАГРАММА. Материалдық жағдайына байланысты қиын өмірлік жағдайдағы көп балалы отбасылардың үлесі, %¹⁹

Отбасылардың ҚӨЖ-да болу ұзақтығы көп балалы және көп емес отбасылар арасында ерекшеленеді (57-диаграмма). Егер деректерді жинақтайтын болсақ, онда көп балалы отбасылар арасында (58,7%) қарағанда, ҚӨЖ 2 жылдан аспайтын (65%) отбасы үлесі бірнеше жыл жоғары. Яғни, бұл отбасыларда жағдайдың нашарлауы көбінесе пандемия салдарынан туындады, сондықтан

олардың кейбіреулерінде қиындықтар уақытша болуы мүмкін.

Көп балалы отбасылар арасында өмірлік қиындықтар ұзаққа созылған – үш жылдан жоғары (41,3%), көп балалы емес отбасына (35%) қарағанда жоғары. Осылайша, көп балалы отбасылар арасында ҚӨЖ-да болу созылмалы сипатқа ие болу қаупі бар отбасылардың үлесі жоғары.

57-ДИАГРАММА. Отбасының қиын өмірлік жағдайда болу ұзақтығы

¹⁹ Қамтамасыз ету деңгейі бойынша үш топқа бөлу "кедейлер" және "аз қамтылғандар" (табысы орташадан төмен), сондай-ақ "қамтылғандар" және "байлар" (табысы орташадан жоғары) үлестерін қосу арқылы жүргізілді. Орташа қамтылғандар "орташа табысы бар" ретінде көрсетіледі.

Сұхбаткерлерге отбасының қиын өмірлік жағдайға тап болу себептері туралы сұрақ қойылды. Сауалнама көрсеткендей, пандемия отбасылардың қаржылық жағдайының нашарлауының маңызды себебі болды, бұл опцияны ҚӨЖ-да қалған балалары бар отбасылардың 56-57%-ы атап өтті (57-диаграмма).

Екінші орында – тұрғын үйдің жоқтығы, көп балалы емес отбасыларға қарағанда (33,9%) көп балалы отбасылар (28,4%) бұл себепті жиі көрсетті. Айырмашылық көп балалы отбасылар арасында өз баспанасымен қамтамасыз ету мәселесі өткір тұрған ауыл тұрғындарының көп болуымен түсіндіріледі («Тұрғын үй жағдайларын бағалау» бөлімін қараңыз). Қалалық көп балалы отбасылар арасында тұрғын үйдің жоқтығын ауылдық отбасыларға қарағанда (18% қарсы 42%) ҚӨЖ себебі ретінде атап өткендер екі есе көп.

Екі санаттағы отбасылардың бестен бір бөлігі (20-22%) жұмыспен қамтудың тұрақсыздығына байланысты проблемаларға тап болды, бұл

пандемия салдарымен де байланысты болуы мүмкін. Ауылда тұратын көп балалы отбасылар (25%), қалалық отбасылар (18%) жұмыстың тұрақсыздығы туралы жиі айтады. Бұған қоса, көп балалы емес отбасылардың 16%-ы және көп балалы отбасылардың 11,4%-ы ҚӨЖ себебін жұмысынан айрылу деп атады.

Балалы отбасылардың шамамен 7-9%-ы асыраушысынан айрылу, туыстары мен жақындарының қайтыс болуы, денсаулығына байланысты елеулі проблемалардың болуы сияқты себептерді атап өтті.

Ажырасу ҚӨЖ-дағы көп балалы отбасылардың 6,5%-ы және көп балалы отбасылардың 11,7%-ы үшін ауыр сынақ болды. Отбасылардың шамамен 1%-ы отбасы мүшелерінің біреуіне тәуелділіктің (алкоголизм, нашақорлық, құмар ойындар) және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себебі деп атады. 1-ден 3%-ға дейін еңбек ету қабілетінен айрылуына тап болдыңыз.

КЕСТЕ 28. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасындағы қиын өмірлік жағдайдың себептері*

Себебі	Көп балалы отбасылар	Көп балалы емес отбасылар
Отбасының табысы азайды (пандемияға байланысты)	55,7%	57,2%
Тұрғын үйдің болмауы	28,4%	33,9%
Жұмыс бар, бірақ ол тұрақсыз	21,9%	20,0%
Жұмысты жоғалту	11,4%	16,1%
Асыраушысынан айырылу	9,0%	7,2%
Денсаулығына байланысты күрделі проблемалардың болуы	7,5%	9,4%
Туыстары мен достарының өлімі	7,5%	9,4%
Ажырасу	6,5%	11,7%
Еңбек қабілетін жоғалту	1,0%	3,3%
Психикалық бұзылулардың болуы (алкоголь, есірткі, құмар ойындары және т.б. тәуелділік)	1,0%	1,1%
Тұрмыстық зорлық-зомбылық	1,0%	1,1%
Өрт, су тасқыны және т. б.	0,5%	0,6%
Басқа (несиелер, шағын жалақы, банкроттық және т. б.)	0,5%	1,1%

* Сұхбаткерлер жауаптың бірнеше нұсқасын таңдай алды.

КҮТІЛЕТІН ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

Сауалнамаға сәйкес, сұхбаткерлердің үштен бір бөлігі ғана ешқандай көмекке мұқтаж емес екенін атап өтті (57-диаграмма). Көбінесе көп балалы емес отбасылар өз күшіне сенеді – 37%, сирек - көп балалы отбасылар (31%). Көп балалы отбасылар арасында ауыл тұрғындары өздерін сенімді сезінеді, олардың үштен бірінен астамы (35%) қолдауды қажет етпейді, қалалық отбасылар арасында – әрбір төртінші (25%).

Әрбір үшінші көп балалы отбасы (33%) мемлекет тарапынан ақшалай төлемдер, жәрдемақылар, субсидиялар түрінде материалдық қолдауға мұқтаж. Салыстыру үшін: көп балалы емес отбасылар арасында – әрбір төртінші отбасы (25%). Қалалық көп балалы отбасыларда көбінесе ауылдық (35% және 31%) материалдық қолдауға сұраныс бар.

Екінші орында тұрғын үй жағдайын жақсартуға сұраныс, бұл ретте мұқтаждардың үлесі екі топта да

бірдей (көп балалы – 27%, көп балалы емес – 26%). Қалалық көп балалы отбасылар бұл қолдауды ауылдық отбасыларға жиі қажет етеді (30% және 25%).

Таралуы бойынша үшінші орында – мемлекеттен түрлі жеңілдіктер, соның ішінде тегін жол жүру, тамақтану және т.б. түрінде әлеуметтік қолдауды күту. Көп балалы отбасылар арасында әрбір бесінші отбасы (20%), көп балалы отбасылар арасында – 15% қажет. Қалада көп балалы отбасылар арасында ауылға қарағанда қолдаудың бұл түріне сұраныс жоғары (22% және 18%).

Төртінші орында-жұмысқа орналасуға көмек сұрау, көп балалы отбасылар мұны көп балалы емес отбасылардан гөрі жиі атап өтеді (сәйкесінше 15% және 12%). Ауылда көп балалы отбасылардың бұл көмекке қажеттілігі қалаға қарағанда біршама жоғары (16% және 13%).

Бесінші орында медициналық көмек көрсетуге сұраныс, көп балалы отбасылар арасында медициналық қызметке мұқтаж адамдардың үлесі 11%-ды, ал көп балалы емес отбасылар арасында-

9%-ды құрайды. Қалада медициналық қызметтердің қол жетімділігінің артуына қарамастан, қалалық көп балалы отбасылар ауылдық отбасыларға қарағанда (13% және 9%) оларға деген қажеттілікті жиі атап өтеді.

Әрбір оныншы отбасы (екі санаттан) кәсіпкерлікті қолдау шараларын күтетінін айтады. Қаладағы көп балалы отбасылар бұл сұранысты ауылдық отбасыларға қарағанда жиі атап өтеді (13% және 8%).

Көп балалы отбасылардың 9%-ы және көп балалы отбасылардың 4%-ы қайырымдылық ұйымдары мен қарапайым азаматтардың азық-түлік, киім, дәрі-дәрмек және т. б. түрінде көмегін күтеді. Қалада әрбір оныншы көп балалы отбасы (10%), ауылда – 8% қайырымдылық көмек күтеді.

Барлық сұратылған отбасылардың 6-7%-ы қосымша білімді, кәсіби даярлықты қажет етеді, барлық сұратылған отбасылардың шамамен 2-4%-ы заңгер консультацияларын, 2%-ға жуығы психологтың тегін консультацияларын қажетсінеді.

58-ДИАГРАММА. Сіздің отбасыңыз ең алдымен қандай көмекке мұқтаж?*

* Респонденты могли выбрать несколько вариантов ответа.

4.11

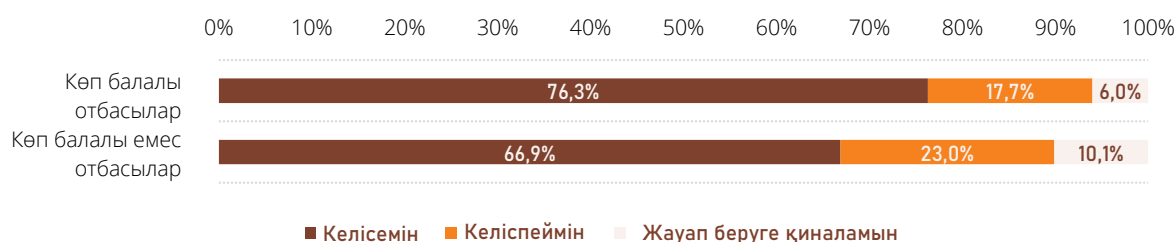
МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

Сауалнама балалы отбасылар арасында көп балалы отбасылардың әл-ауқаты үшін мемлекеттің жан-жақты жауапкершілігі туралы патерналистік көзқарастардың таралуын көрсетті. Мұндай көзқарастар көп балалы отбасыларға (76,3%) көп балалы емес отбасыларға (66,9%) қарағанда жиі тән болады деп күтілуде. Сондай-ақ, бұл пікір халықтың әлеуметтік осал топтарына тән: аз қамтылған көп балалы отбасылар (84%), өмірлік

қиын жағдайда жүрген отбасылар (85%), көп балалы жалғыз басты аналар (84%).

Мұндай дүниетаным республикалық маңызы бар Нұр-Сұлтан (98%) және Алматы (87%) қалаларында, сондай-ақ елдің солтүстік өңірлерінде (84%) тұратын көп балалы отбасылар арасында жиі кездеседі. Көп балалы аналар әкелерге (68%) қарағанда мемлекетке (77%) жауапкершілік жүктейді.

59-ДИАГРАММА. Сіз «Мемлекет көп балалы отбасыларға қамқорлық жасауға міндетті» деген пікірмен келісесіз бе?

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Сұхбаткерлердің балалы отбасыларды қолдау бойынша мемлекет жүргізіп жатқан жұмысқа қатынасын анықтау үшін бірқатар бағыттар тестіленді. Атап айтқанда, сұхбаткерлерге тұрғын үй және жұмысқа орналасу мәселелерін шешу, сапалы білім алу, медициналық көмек алу мүмкіндіктері, балалардың зияткерлік, мәдени және спорттық дамуына қол жеткізу сияқты қолдау түрлерінің тиімділігін бағалау ұсынылды.

Әр түрлі бағыттардың тиімділігіне қатысты біржақты оң бағалардың басым болуы жоқ («тиімді» бағаны сауалнамаға қатысқандардың 9%-дан 20%-ға дейін қойған) (58-диаграмманы қараңыз). Көбінесе мемлекеттің күш-жігері қанағаттанарлық деп бағаланды (сұхбаткерлердің 28%-дан 38%-ға дейін). Жиынтық түрде «тиімді» және «қанағаттанарлық» деген бағаларды сауалнамаға қатысқандардың 38%-дан 58%-ға дейін қойды.

Сонымен қатар сыни бағалардың үлесі де жоғары (бағытына байланысты 25%-дан 42%-ға дейін). Сонымен қатар, отбасылар мемлекеттің араласуынсыз өз проблемалары мен міндеттерін (2%-дан 8%-ға дейін) өз бетінше шешуі керек деп санайтын сұхбаткерлердің ең аз санын атап өткен жөн.

Балалы отбасыларды мемлекеттік қолдаудың әр бағыты бойынша бағалауды қарастырамыз.

Сұхбаткерлер білім беру, ең алдымен мектепке дейінгі білім беру саласындағы мемлекеттің күш-жігерін салыстырмалы түрде оң бағалады. Осылайша, сауалнамаға қатысқандардың бестен бір бөлігі (20%) балаларды балабақшаларда орындармен қамтамасыз ету бойынша жұмысты тиімді деп танса, тағы 38%-ы бұл жұмысты қанағаттанарлық деп тапты. Осылайша, жалпы сұхбаткерлердің 58%-ы мемлекеттің осы саладағы жетістіктерін қандай да бір дәрежеде мойындайды. Әрбір төртінші сұхбаткер (25%) сындарлы

көзқарасты ұстанады («нашар» – 18,3% + «мүлдем көмектеспейді» – 7%).

Мемлекеттің сапалы арнаулы орта (50%) және жоғары білім (44,2%) алуға қатысты күш-жігері тиімді немесе қанағаттанарлық деп танылады. Сұхбаткерлердің 26% және 30%-ы бұл бағыттарды теріс бағалайды. Сұхбаткерлердің 7%-ға жуығы бұл мәселелерді мемлекеттің көмегінсіз отбасылар өздері шешуі тиіс деп есептейді.

Мемлекеттің сапалы медициналық көмек көрсету жөніндегі күш-жігерін жалпы сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі – 51,4%-ы тиімді немесе қанағаттанарлық деп таниды, үштен бірі (32%) - сыни тұрғыдан бағалайды.

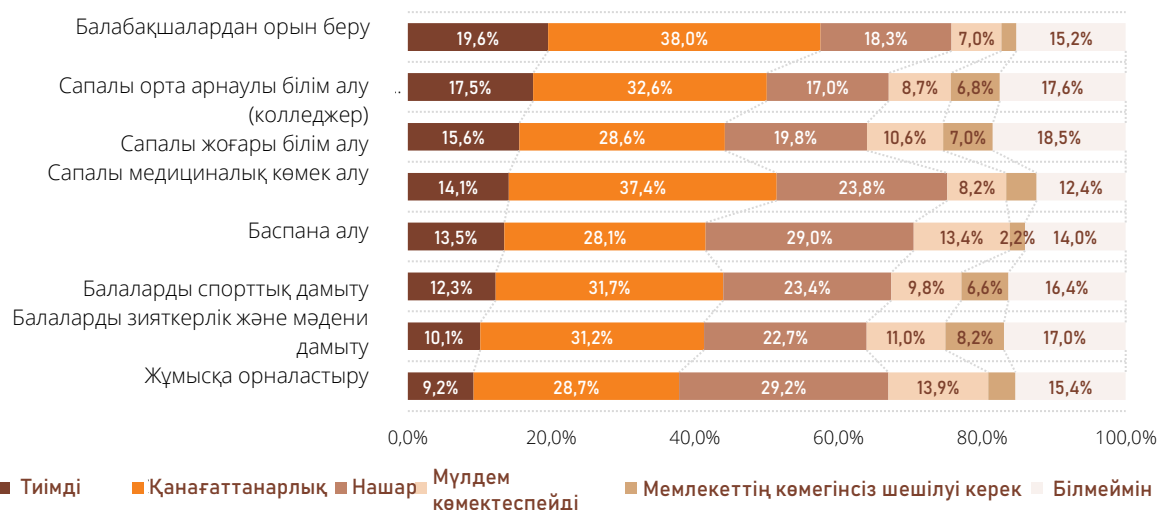
Тұрғын үй мәселелерін шешуге келетін болсақ, сұхбаткерлер екі тең топқа бөлінді. 42%-ы қандай

да бір дәрежеде мемлекеттің жетістіктерін мойындайды (көбінесе қанағаттанарлық деңгейде – 28%, сирек тиімді деңгейде – 14%) және сұхбаткерлердің сонша бөлігі (42%) жүргізілген жұмысты теріс бағалайды. Сауалнамаға қатысқан ата-аналардың 7-8%-ы отбасының бұл мәселелерін өз бетінше шеше алады деп санайды.

Мемлекеттің балалардың зияткерлік, мәдени және спорттық дамуы бойынша мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі сауалнамаға қатысқандардың 41-44%-ға жуығын тиімді немесе қанағаттанарлық деп бағалады. Әрбір үшінші сұхбаткер ұсынылған мүмкіндіктерді сыни бағалайды.

Мемлекеттің жұмыспен қамтуға жәрдемдесудегі жұмысы сыни бағаланады. Сыни бағалардың үлесі (43%) оң пайыздан асады – 38%.

60-ДИАГРАММА. Барлық сұхбаткерлердің арасында «Сіздің ойыңызша, мемлекет балалы отбасыларға/көп балалы отбасыларға келесі мәселелерді шешуге қаншалықты тиімді көмектеседі?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

Отбасылардың екі санатының жауаптарын салыстыру көп балалы отбасылар мемлекеттің қызметін оң бағалауға бейім екенін көрсетеді.

Көп балалы отбасыларды көп балалы емес отбасылардан гөрі балабақшаларда орын беру (60%), сапалы медициналық көмек көрсету (54%), сапалы орта арнаулы (52%) және жоғары (46%) білім алу, тұрғын үймен проблемаларды шешу (45%), балалардың зияткерлік және мәдени дамуы бойынша мүмкіндіктерді қамтамасыз ету (44%), олардың спорттық дамуы (45%), ересек отбасы мүшелерінің жұмысқа орналасуына жәрдемдесу (40%) бойынша мемлекеттің жұмысы тиімді немесе қанағаттанарлық деп бағалайды.

Мұның бәрі қазіргі уақытта көп балалы отбасылар олар үшін ең көп сұранысқа ие қолдау түрлерінде мемлекеттің қолдауын жиі сезінетінін білдіреді.

Сонымен қатар, көп балалы отбасылар арасында балалар дамуының барлық аспектілерін сыни бағалайтындардың үлесі біршама жоғары – шамамен 36%, сондай-ақ сапалы медициналық көмек алу (34%).

Сондай-ақ, жұмысқа орналасуға жәрдемдесу бойынша мемлекеттік күш-жігерді бағалау екіұштылық болып табылады. Сыни бағалардың үлесі көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында оң пайыздан асады.

Ауылдық көп балалы отбасылар қалалық отбасыларға қарағанда мемлекеттің барлық қолдау бағыттарындағы күш-жігерін адал бағалайды.

29-КЕСТЕ. Көп балалы және көп балалы емес отбасылар арасында «Сіздің ойыңызша, мемлекет балалы отбасыларға/көп балалы отбасыларға келесі мәселелерді шешуге қаншалықты тиімді көмектеседі?» деген сұраққа жауаптарды бөлу

Мемлекеттік қолдау түрлері	Көп балалы отбасылар		Көп балалы емес отбасылар	
	«Тиімді» + «қанағаттанарлық»	«Жаман» + «мүлдем көмектеспейді»	«Тиімді» + «қанағаттанарлық»	«Жаман» + «мүлдем көмектеспейді»
Балабақшаларда орын беру	60,4%	25,0%	54,6%	25,4%
Сапалы медициналық көмек алу	53,6%	33,9%	49,2%	30,0%
Сапалы орта арнаулы білім алу (колледждер)	52,4%	26,3%	47,6%	25,0%
Сапалы жоғары білім алу	46,3%	30,6%	42,0%	30,2%
Тұрғын үй алу	45,1%	43,0%	37,9%	41,7%
Балалардың спорттық дамуы	44,7%	35,7%	43,2%	30,6%
Балалардың зияткерлік және мәдени дамуы	43,5%	35,9%	39,0%	31,4%
Жұмысқа орналастыру	40,1%	44,1%	35,5%	42,0%

ЖАО ТАРАПЫНАН МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ ЕМЕС ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫ

Сауалнама барысында көп балалы отбасылардың жергілікті атқарушы органдар (ЖАО) тарапынан – қала, аудан, ауыл әкімдіктері атынан мемлекеттік қаржылық емес қолдау шараларын алу жиілігі анықталды.

Сауалнама қорытындысы бойынша көп балалы отбасыларды қолдаудың ең көп тараған шарасы 1-4 сынып оқушыларын тегін ыстық тамақпен қамтамасыз ету болды. Көп балалы отбасылардың жартысына жуығы осы қызметті алғанын растады (49%). Сауалнамаға қатысқан отбасылардың тек 14%-ы ғана мұндай қолдауды қажет етпейтінін ескере отырып, сонымен бірге отбасылардың 37%-ы мемлекеттік көмектің бұл түрін ала алмады, оның ішінде бұл қызметтен бас тартқан отбасылардың 0,7%-ы, сондай-ақ бұл туралы естімегендердің 4%-ы. Табысы орташа және ортадан төмен отбасылар арасында (аз қамтылғандар мен кедейлер) қолдаудың осы түрін алатындардың үлесі 53%-дан 60%-ға дейін жоғары.

Сондай-ақ балаларды мектеп формасымен, оқулықтармен және керек-жарақтармен қамтамасыз ету (38%), көп балалы аналар мен олардың балаларының жеңілдікпен жол жүруі (30%), балабақшадан орын алуға басым құқық (23%) сияқты шаралар салыстырмалы түрде жиі

пайдаланылады. Мұнда отбасылардың 13%-дан 18%-ға дейін аталған шараларға мұқтаж емес. Осы көмек шараларын алмағандардың үлесі сұралмаған отбасылардың жартысынан көбін, оның ішінде 5-9%-ын және бас тартқан отбасылардың шамамен 1%-ын құрады.

Қалада қоғамдық көлікте жеңілдікпен жол жүруді ауылға қарағанда көп балалы отбасылар (44% және 18%) екі есе көп пайдаланады, сондай-ақ балабақшаларда орын алуға басым құқықты жиі пайдаланады (29% және 19%).

Көп балалы отбасылар лагерьлерде балалардың тегін демалу мүмкіндіктерін (18%) және азық-түлік жиынтығы түріндегі біржолғы әлеуметтік көмекті (17%) сиректеу пайдаланды. Балалар лагерлерінде демалуға келетін болсақ, мұнда хабардар еместердің үлесі оннан асады – 11%, осы көмек түрін алмағандардың жалпы пайызы шамамен 67% құрайды (осы қолдау түріне мұқтаж еместердің 14%-ы қосылмайды). Балалар лагерлерінде жеңілдікті демалысты қалалық (15%) отбасыларға қарағанда ауылдық отбасылар (20%) жиі пайдаланады.

Ең аз дегенде мынадай қолдау түрлері алынды: коммуналдық қызметтер бойынша өтемақы төлемдері, әлеуметтік көмірмен және отынмен қамтамасыз ету – 8%, барлық еңбекке қабілетті АӘК

алушылар үшін жұмыспен қамту шараларымен қамтамасыз ету (оқыту, жұмысқа орналастыру, жастар практикасы, гранттар мен микрокредиттер)

– 9%, электр және газ өлшеу аспаптарын орнату - 5%.

61-ДИАГРАММА. «Қазіргі уақытта сіз өзіңіздің қалаңыздың, ауданның, ауылдың әкімдігінен қандай мемлекеттік қаржылық емес қолдау шараларын аласыз?» деген сұраққа жауаптар (тек көп балалы отбасылар жауап берді)

МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРҒА ҚАТЫСУ

Сауалнама барысында көп балалы ата-аналарға негізінен тұрғын үй проблемаларын шешуге, сондай-ақ көп балалы отбасылардың жұмыспен қамтылуын және кәсіпкерлігін қолдауға бағытталған қандай да бір мемлекеттік бағдарламаларға қатысу тәжірибесі туралы сұрақ қойылды.

Жалпы, сауалнамада көрсетілген мемлекеттік бағдарламаларға қатысу деңгейі (28-кестені қараңыз) сауалнамаға қатысқандардың арасында төмен-3%-дан аспайды (бағдарлама шарттары бойынша өткендердің). Қатысуға өтінім берген, бірақ бас тартқандардың үлесі 2% құрайды. Сондай-ақ орта есеппен 2%-дан 4%-ға дейін бағдарламаға әлеуетті қатысушылардың үлесі құрайды (құжаттарды тапсыруды жоспарлайды). Жаңа бизнес-идеяларды іске асыру үшін көп балалы ауыл тұрғындарына мемлекеттік гранттар беру бағдарламасына қатысқысы келетіндердің 505 мың теңге мөлшеріндегі пайызы–6,4%. Сауалнама деректері бойынша мемлекеттік бағдарламалар туралы хабардар еместердің үлесі орта есеппен 15-20%-ды құрайды.

Мемлекеттік бағдарламаларға қатысу жиілігін әр бағыт бойынша жеке қарастырайық.

ТҰРҒЫН ҮЙ БАҒДАРЛАМАЛАРЫ

Көп жағдайда көп балалы отбасылардың тұрғын үй проблемаларын шешуге бағытталған «Бақытты отбасы» бағдарламасына толығырақ тоқталайық.

Анықтама. «Бақытты отбасы» бағдарламасы көп балалы, толық емес отбасылар және мүгедек балалары бар отбасылар санаттарынан кезекте тұрғандардың тұрғын үй алуына арналған. Осы бағдарлама шеңберінде аталған санаттағы кезектегілерге бастапқы (оның ішінде ЖАО кредиттік тұрғын үй) және қайталама нарықтарда тұрғын үй сатып алуға жылдық 2%-бен, тұрғын үй құнының 10% бастапқы жарнасы бар, кредит беру мерзімі 20 жылға дейін жеңілдікті кредит беру ұсынылады. Нұр-Сұлтан, Алматы қалалары мен олардың қала маңы аймақтарында, Шымкент, Ақтау, Атырау қалаларында тұрғын үй сатып алу кезінде берілетін қарыздың ең жоғары сомасы – 15 млн теңгеден аспайды, өзге өңірлерде – 10 млн теңгеден аспайды²⁰. Бақытты отбасы» ипотекалық несиелеу бағдарламасы 2019 жылдың шілде айынан бастап іске қосылды. Бағдарламаның шарттары бойынша отбасының әрбір мүшесіне соңғы 6 айдағы ай сайынғы табыс 2021 жылы 3,1

²⁰ <https://egov.kz/cms/ru/articles/nurlyzher>.

ең төменгі күнкөріс деңгейінен (ЕТҚД) – 106 336 теңгеден аспауы тиіс (бұрын айына 2 ЕТҚД-ден немесе 2020 жылы – 62 366 теңгеден, 2019 жылы - 42 500 теңгеден аспауы тиіс). Бағдарламада өтінімдердің шектеулі саны бар. Бағдарлама бойынша мақұлданған өтінімдер саны 2019 жылы 4 000, 2020 жылы – 4 862 құрады. 2021 жылғы маусымда Отбасы банкі лимитті 5 000-нан 7 500-ге дейін арттыратынын мәлімдеді. Бағдарлама жоғары сұранысқа ие: Отбасы банкі 37 мыңнан астам өтінім алды. 2021 жылы мүгедек балалары бар отбасыларға басымдық берілді: 4 117 өтінім және көп балалы отбасыларға - 2 683 өтінім мақұлданды. Толық емес отбасыларға 700 өтінім мақұлданды²¹.

Сауалнама қорытындысы бойынша көп балалы отбасылардың 3%-ы осы бағдарламаға қатысты, 2,4%-ы өтінім берді, бірақ бас тартты, тағы 3,2%-ы қатысуға өтінім беруді жоспарлап отыр. Бұл бағдарлама туралы 17,6% естімеген.

Қазіргі уақытта жеке баспанасы жоқ көп балалы отбасылардың арасында әрбір бесінші адам бұл бағдарлама туралы естімеген (19%). Олардың 4,4%-ы құжаттарды тапсыруды жоспарлап отыр, 4%-ы құжаттарды тапсырды, бірақ бас тартты. 3,6% - мақұлдау алды.

Егер нысаналы топтар бойынша қарайтын болсақ, мүгедек баласы бар отбасылар арасында бұл бағдарлама туралы 15%-ы естімеген және 11%-ы қатысқан. «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен марапатталған көп балалы аналар арасында 21%-ы бағдарлама туралы естімеген, 4%-ы қатысқан, 5,2%-ы өтінім беруді жоспарлап отыр, 3,4%-ы бас тартқан. Балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған көп балалы аналар арасында әрбір төртіншісі бұл бағдарлама туралы естімеген (26%), 7% қатысты, шамамен 6% құжат тапсыруды жоспарлап отыр, 3% бас тартты. Көп балалы жалғыз басты әкелер арасында бұл бағдарламаға 14,3% қатысты.

Ауылдық көп балалы отбасылар бағдарлама туралы қалалық отбасыларға қарағанда жиі білмейді (20,6% және 14%). Бағдарламаға қала тұрғындары мен ауыл тұрғындарының қатысу деңгейі іс жүзінде бірдей – 2,7% және 3,3%, бірақ қала тұрғындары қатысудан жиі бас тартады – 4% (ауыл тұрғындары арасында – 1%).

«Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша кейіннен сатып алу құқығымен және сатып алу құқығынсыз жалға берілетін тұрғын үй», «Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша тұрғын үйді кредиттеудің ипотекалық бағдарламасы» сияқты басқа да тұрғын үй бағдарламалары» («7-20-25», «5-20-25», «5-10-20»), 2018 жылдан бастап «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылуда. Бұл бағдарламалар негізінен көп балалы отбасыларды қоса алғанда, халықтың әлеуметтік осал топтарының тұрғын үй проблемаларын шешуге бағытталған.

Бағдарламалардың шарттары өзіндік сипаттамаларға ие. Мәселен, табысы 3,1 ЕТҚД-ге дейін кезекте тұрғандар жергілікті атқарушы органдардың кредиттік тұрғын үйіне және «5-20-25», «5-10-20» (әскери қызметшілер, бюджет қызметкерлері, мемлекеттік қызметкерлер) бағдарламалары бойынша жеке құрылыс салушылардың тұрғын үйіне үміткер бола алады.²² Отбасы мүшесіне бір ең төменгі күнкөріс деңгейіне дейін табысы бар ХӘОТ санаты бойынша кезекте тұрғандарға сатып алу құқығынсыз жалға берілетін тұрғын үй беріледі. Сатып алу құқығымен жалға берілетін тұрғын үй ЖАО-да кезекте тұрғандарға өткізіледі, оларға көп балалы, толық емес отбасылар және мүгедек балалары бар отбасылар, жетім балалар, қандастар, мемлекеттік қызметкерлер, әскери қызметкерлер, бюджет қызметкерлері, мүгедектер сияқты санаттар енгізілген²³.

Табысы 3,1 км асатын азаматтар үшін «7-20-25» бағдарламасы қолжетімді. «7-20-25» бағдарламасының қатысушысы кезектілігі бойынша шектеусіз кез келген адам бола алады²⁴.

Сауалнама қорытындысы бойынша, жоғарыда аталған бағдарламаларға көп балалы отбасылардың қатысу пайызы шамамен 3%-ды құрайды және болашақта қатысуды жоспарлаушылар саны да шамамен 3%-ды құрайды. Көп балалы отбасылардың 2%-ға жуығы қатысуға өтінімдер бойынша бас тартылды. Хабардар еместердің үлесі 15-18% құрайды.

Егер тұрғын үй бағдарламаларына нысаналы топтардың қатысу жиілігін қарасақ, онда көруге болады, бұл «Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша ипотекалық тұрғын үй несиелеу бағдарламасы, келесілердің қатысқанын көреміз: «Алтын алқа»,

²¹ Дереккөз: <https://ru.sputnik.kz/economy/20210614/17343297/bakytty-otbasy-20-milliardov.html>, <https://inbusiness.kz/ru/last-y-2019-godu-po-programme-bakytty-otbasy-poluchili-zhile-4-tys-maloobespechennyh-semej-tokaev>.

²² https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_#z81.

²³ <https://khc.kz/ru/program/nurly-zher-lease>.

²⁴ <https://egov.kz/cms/ru/articles/nurlyzher>.

«Күміс алқа» алқаларын алған көп балалы аналар арасында – 4,6%, жалғыз басты аналар – 1,4%, мүгедек баласы бар отбасылар – 7,4%, жалғыз басты әкелер – 14%²⁵. Тұрғын үйі жоқ көп балалы отбасылардың ішінде бағдарламаға 3,3% қатысты, сондай-ақ 2,2%-ы құжаттарды тапсыруды жоспарлап отыр, ал 2,2%-ы бас тартты. Бағдарлама туралы білмейтіндердің ең жоғары пайызы жалғызбасты аналар тобында (30%) байқалады.

«Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша сатып алу құқығымен және сатып алу құқығынсыз жалға берілетін тұрғын үй бағдарламасына келетін болсақ, ипотекалық бағдарламадағыдай «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен атап өтілген көп балалы аналардың қатысу деңгейі 4%-ды құрады. Сонымен қатар, жалғызбасты аналардың -6,8%, мүгедек баласы бар отбасылардың – 11%, жалғызбасты әкелердің-28,6% белсенді қатысуы байқалады. Жас отбасылар арасында (29 жасқа дейінгі және 3 жасқа дейінгі ерлі-зайыптылар) бағдарламаны 20% пайдалана алды²⁶. Жалпы, жеке баспанасы жоқ көп балалы отбасылардың 6,2%-ы бағдарламаны пайдаланды, тағы 3,6%-ы құжат тапсыруды жоспарлап отыр, 2,9%-ы бас тартты, әрбір бесінші (20%) осы бағдарлама туралы білмеді.

Көп балалы отбасылар үшін тұрғын үйге бастапқы жарнаны субсидиялау бағдарламасында БАҚ-та кеңінен хабарландыру жоқ. Шамасы, бұл бағдарлама, егер ЖАО-да мұндай қолдау мүмкіндігі болса, негізінен аймақтық деңгейде басталады. Қостанай облысының әкімі Архимед Мұхамбетов өңірдің аз қамтылған және көп балалы отбасылары үшін «7-20-25» бағдарламасы бойынша тұрғын үйге бастапқы жарнаны толық субсидиялау мүмкіндігін қарастыруды тапсырғаны туралы хабарлама мысал бола алады (2019 жыл)²⁷.

Тұрғын үй жағдайларын жақсарту құралдарының арасында сондай-ақ: жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскелерін беру - ҚР барлық азаматтарына тең дәрежеде қолжетімді шара және ірі компаниялар мен кәсіпкерлер есебінен пәтерлер беру (қайырымдылық көмек ретінде) енгізілді.

Бұрын қаралған барлық тұрғын үй жобаларының ішінде өз баспанасы жоқ көп балалы отбасылар осындай шаралар туралы аз біледі:

- жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскелерін беру (ЖТҚ) – 23%;
- көп балалы отбасылар үшін тұрғын үйге бастапқы жарнаны субсидиялау (26%);
- ірі компаниялар мен кәсіпкерлер есебінен пәтер беру (30%).

Көп балалы отбасылар тұрғын үй жағдайларын жақсарту үшін осы үш құралды ипотекалық және жалға беру бағдарламаларына қарағанда аз қолдана алды. Жеке тұрғын үйі жоқ көп балалы отбасылардың бұл бағдарламаларға қатысу деңгейі мыналарды құрайды: ірі кәсіпкерлердің пәтер беруі – 1,1%, көп балалы отбасылар үшін тұрғын үйге бастапқы жарнаны субсидиялау – 2,2%, ЖТҚ үшін жер учаскелерін беру – 2,9%.

Осылайша, әзірге өз баспанасы жоқ көп балалы отбасылардың тұрғын үй бағдарламаларына қатысу деңгейі өте жоғары емес. Шектеулердің бірі өтінімдер санына лимит болып табылады, мысалы, «Бақытты отбасы» сияқты бағдарламаларда, басқа шектеу – тұрғын үй алуға үміткер болуы мүмкін нысаналы топтардың елеулі бөлігінің хабардар болмауы. Сондай-ақ тұрғын үйге мұқтаж көп балалы отбасылардың жекелеген санаттарының төлем қабілеттілігінің төмендігі кедергі болуы мүмкін. Кейбір жағдайларда мәселе тұрғылықты жерінде тіркелудің болмауы және құжаттардың болмауы болуы мүмкін.

²⁵Іріктемедегі жалғыз әкелердің үлесі өте аз және 0,7% құрайды. Осыған байланысты іріктеу қатесінің шекті пайызы артады.

²⁶"Жас отбасы" тобы өте кішкентай, бүкіл үлгінің тек 0,5% құрайды. Осыған байланысты іріктеу қатесінің пайызы артады.

²⁷ https://lenta.inform.kz/ru/mnogodetnym-sem-yam-v-kostanae-mogut-polnost-yu-subsidirovat-pervonachal-nyu-vznos-na-zhil-e_a3504102.

30-КЕСТЕ. Көп балалы отбасылардың мемлекеттік тұрғын үй бағдарламаларына қатысу деңгейі

Тұрғын үй бағдарламалары	Бұл туралы естімеген	Қатысқан	Құжаттарды тапсыруды жоспарлады	- Құжатта рды тапсыру, бірақ бас тарту болды	Жоқ, олар қатыспады	Барлығы
«Бақытты отбасы» тұрғын үй несиелеудің ипотекалық бағдарламасы	17,6%	3,0%	3,2%	2,4%	73,8%	100%
«Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша тұрғын үй кредиттеудің ипотекалық бағдарламасы	15,2%	3,1%	2,8%	1,7%	77,2%	100%
«Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша сатып алу құқығымен және сатып алу құқығынсыз жалға берілетін тұрғын үй	18,4%	3,4%	3,5%	1,4%	73,3%	100%
Жеке тұрғын үй құрылысы үшін жер учаскелерін беру	19,7%	2,5%	3,7%	1,3%	72,8%	100%
Көп балалы отбасылар үшін тұрғын үйге бастапқы жарнаны субсидиялау	22,3%	1,2%	3,1%	0,8%	72,6%	100%
Ірі компаниялар мен кәсіпкерлер есебінен пәтерлер беру	25,3%	0,7%	2,0%	0,5%	71,5%	100%

ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ЖӘНЕ КӘСІПкерлік ҚЫЗМЕТТІ ынталандыру бағдарламалары

Сауалнама нәтижелері бойынша көп балалы отбасылар (тұрғын үй бағдарламаларымен салыстырғанда) аз біледі және кәсіпкерлікті немесе жұмысқа орналастыруды ынталандырудың әртүрлі бағдарламаларына қатысады. Қатысу деңгейі 2%-дан аспайды.

Жалпы, сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың 17-ден 20%-ға дейінгі пайызы зерттеуде қарастырылған бағдарламалар туралы естімеген. Хабарсыз қалғандардың үлесі ауыл тұрғындары арасында жоғары – 21- 27%.

КӨП БАЛАЛЫ АУЫЛ ТҰРҒЫНДАРЫНА ЖАҢА БИЗНЕС-ИДЕЯЛАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ ҮШІН 505 МЫҢ ТЕҢГЕ МӨЛШЕРІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ГРАНТТАР БЕРУ

Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, отбасылық бизнесті ашу, көп балалы ауыл тұрғындарының табысын өсіру үшін 2019 жылдан бастап жаңа бизнес-идеяларға қайтарымсыз негізде 505 мың теңге мөлшерінде мемлекеттік гранттар берілді. Микрокредит беру шеңберінде 2019 жылға жоспарланған 14 мың микрокредиттің 5 мыңын көп балалы аналар, мүгедек адамдар және жастар

арасында кәсіпкерлікті дамытуға бағыттау көзделді. Нәтижесінде 15 мың көп балалы отбасы өз ісімен айналысуға және табысын арттыруға мүмкіндік алуға тиіс болды²⁸.

Сауалнама нәтижелері бойынша жобаға көп балалы отбасылардың 1,7%-ы қатысты, тағы 1,3%-ы өтініш берді, бірақ бас тартты. Көп балалы отбасылардың 17%-ы мұндай мүмкіндіктер туралы естімеген, көбінесе ауылдық жерлерде-21%.

Бұл жоба көп балалы отбасыларда біршама белсенді қызығушылық тудырады – сұхбаткерлердің 6,4%-ы өтініш беруді жоспарлап отырғанын атап өтті. Өңірлік бөліністе бағдарламаға Ақтөбе (13%), Жамбыл (18%), Түркістан (8%) облыстарының және Шымкент қаласының (9%) тұрғындары жиі қатысуды жоспарлап отыр.

«ЕҢБЕК» БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ КӘСІПТІК ОҚЫТУ

«Еңбек» бағдарламасы бойынша қысқа мерзімді кәсіптік оқыту 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» өнімді жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылуда, оның аясында келесі бағыттар іске асырылуда: кәсіптік оқыту (ТЖКБ) ,

²⁸ <https://kapital.kz/economic/76766/mnogodetnym-selchanam-vydelyat-granty-na-razvitiye-predprinimatel-stva.html>

жастар практикасы (ЖП), қоғамдық жұмыстар (ҚЖ), әлеуметтік жұмыс орны (ӘЖС), сонымен қатар мемлекеттік гранттар жаңа бизнес -идеяларды іске асыру үшін беріледі, шағын несие бойынша консультациялар беріледі.²⁹

Бұл бағдарлама 2017 жылдан бастап іске асырылып жатқанына қарамастан, көп балалы отбасылар арасындағы сауалнама қорытындысы бойынша қатысу пайызы 2%-дан аспайды. Тағы 1% өтінім беріп, бас тартты. Сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың 3%-ға жуығы қызығушылық танытады. Бағдарламаға Ақмола (8%) және Қостанай (7%) облыстарының тұрғындары белсендірек қатысты. Сұхбаткерлердің кем дегенде 17%-ы бұл бағдарлама туралы естімеген, көбінесе ауыл тұрғындары-21%.

«ЕҢБЕК» БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР ҚАТАРЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛЕРГЕ МИКРОКРЕДИТ БЕРУ

Сауалнамаға қатысқан барлық көп балалы отбасылардың 1,3%-ы бағдарламаға қатысты, тағы 1,1%-ы бас тартылды. Олар құжаттарды тапсыруды жоспарлап отыр-3%. Ауыл тұрғындары қалалықтармен салыстырғанда жиі хабардар емес (тиісінше 23% және 12%).

МҮГЕДЕК БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР ҮШІН ҮЙДЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ОРЫНДАРЫН АШУ ЖӘНЕ СҰРАНЫСҚА ИЕ МАМАНДЫҚТАРҒА ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ ОҚЫТУ

Сауалнамаға қатысқан барлық көп балалы отбасылардың 0,9%-ы бағдарламаға қатысты, тағы 0,5%-ы бас тартылды. Құжаттарды тапсыру жоспарлануда-1,9%. Ауылда бұл бағдарлама туралы естімеген сұхбаткерлердің пайызы жоғары-27%, қалада – төмен (16%).

31-КЕСТЕ. Көп балалы отбасылардың мемлекеттік бағдарламаларға қатысу деңгейі

Қолдау шаралары	Ол туралы естімеді м-	Қатысқан н-	Құжаттарды тапсыруды жоспарлады	Құжаттарды тапсыру, бірақ бас тарту болды	Жоқ, олар қатыспады	Барлығы
Көп балалы ауыл тұрғындарына жаңа бизнес-идеяларды іске асыру үшін 505 мың теңге мөлшерінде мемлекеттік гранттар беру	17,4%	1,7%	6,4%	1,3%	73,2%	100%
«Еңбек» бағдарламасы бойынша қысқа мерзімді кәсіптік оқыту	17,3%	1,8%	3,8%	1,1%	76,0%	100%
«Еңбек» бағдарламасы бойынша көп балалы аналар қатарындағы кәсіпкерлерге микрокредит беру	18,3%	1,3%	3,0%	1,1%	76,3%	100%
Мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған көп балалы аналар үшін үйде әлеуметтік жұмыс орындарын ашу және сұранысқа ие мамандықтарға қысқа мерзімді оқыту	22,0%	0,9%	1,9%	0,5%	74,7%	100%

Жалпы алғанда, сауалнама барысында ауылдық көп балалы отбасылардың тұрғын үй және жұмыспен қамтуды ынталандыру бағдарламаларына қатысуының төмендігі анықталды. Бұл, бір жағынан, бағдарламалардың көпшілігі қалаларда құрылыс қарқыны жоғары және жаңа жұмыс орындарын ашу қарқынын

ескере отырып, тұрғын үймен қамтамасыз ету және еңбекпен қамту мәселелерін шешуге бағытталғандығымен, екінші жағынан, ауыл тұрғындарының қолданыстағы бағдарламалар туралы неғұрлым төмен хабардарлығы байқалатындығымен түсіндірілуі мүмкін.

²⁹ <https://astana.gov.kz/ru/news/news/23162>

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

- Барьерами, Экономикалық мүмкіндіктерді кеңейтуге, көп балалы отбасылардың жайлы өмір сүру деңгейін қолдауға, сондай-ақ сапалы білім беру мен балалардың дамуын қамтамасыз етуге кедергі келтіретін кедергілер, ең алдымен, төмен кірістер (проблема пандемияға байланысты күрделене түсті), тұрғын үйінің болмауы және өмір сүру жағдайларының қысылуы, несие төлеу проблемалары, көп балалы емес отбасылармен салыстырғанда ата-аналардың білім деңгейінің төмендігі, жұмыспен қамту проблемалары, ата-аналардың өзін-өзі дамытуға, қосымша білім беруге және кәсіби өсуге уақыттың жетіспеуі, балаларды қашықтықтан оқыту проблемалары,
- Көп балалы отбасылардың 85%-ы әлеуметтік жәрдемақылар мен төлемдерді алады, бірақ олар жеткіліксіз. Көп балалы отбасылардың үштен бір бөлігі мемлекет тарапынан әлеуметтік төлемдер түрінде материалдық қолдауды қажет етеді, әрбір бесінші отбасы мемлекеттен түрлі жеңілдіктер түрінде әлеуметтік қолдау күтеді. Көп балалы отбасылардың төрттен бір бөлігі отбасының ең негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға қаржылық мүмкіндіктерге ие емес – отбасының толық тамақтануы, балаларға қажетті киім, дәрі-дәрмек сатып алу, Коммуналдық қызметтерге ақы төлеу, стоматологиялық қызметтерді алу. Демек, аз қамтылған отбасылар жағдайында мемлекеттен алынатын әлеуметтік төлемдер отбасылардың базалық қажеттіліктерін қамтамасыз етуге ғана жұмсалады, көбінесе оларды ішінара жабады. Бұл жағдайда әлеуметтік төлемдер мен жеңілдіктердің қолданыстағы жүйесі балалардың мәдени, зияткерлік және физикалық дамуының қажеттілігін іс жүзінде ескермейді.
- Сауалнамаға қатысқан көп балалы отбасылардың 40%-дан астамында балалардың дамуын қамтамасыз ететін қызметтерге ақы төлеу үшін тиісті экономикалық мүмкіндіктер жоқ; Қосымша білім беру қызметтері (үйірмелер, курстар, репетиторлар), спорт секциялары және тиісті спорт жабдықтарын сатып алу.
- Әзірге мемлекет ұсынатын қаржылық емес қолдау шараларының ауқымы негізінен көп балалы отбасылардың базалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған (оқушыларды тегін тамақтандыру, жеңілдікпен жол жүру, мектеп керек-жарақтарымен қамтамасыз ету және т.б.), бірақ балалардың мәдени, зияткерлік және физикалық дамуына сирек бағытталған. Балаларға арналған тегін дамыту және білім беру үйірмелерінің, секциялардың қызметтерін (олардың жұмысы 2021 жылы ғана жандандырылды) көп балалы отбасылар (шамамен 30%), әсіресе аз қамтылған санаттардан (20%) белсенді емес пайдаланады, көбінесе олардың тұрғылықты жерінде болмауы (әсіресе ауылда) немесе ата-аналардың білмеуі және ұсынылатын қызмет түрлерін тар таңдау. Балалардың жан-жақты дамуына жәрдемдесу жөніндегі мемлекеттік шаралардың төмен басымдылығы мен тар спектрі ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның адами капиталының сапасына теріс әсер етуі мүмкін.
- Көп балалы отбасыларда балаларды қашықтықтан оқыту үшін қалыпты жағдайларды қамтамасыз ету мүмкіндіктері төмендетілген: әрбір үшінші отбасында компьютер/ноутбук жоқ, әрбір төртінші отбасында Интернетке тұрақты қолжетімділік жоқ. Бұл проблема қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың басқа жүйелік кемшіліктерімен күрделене түседі, бұл мемлекеттің белсенді араласуын қажет етеді.
- Көп балалы отбасылар, көп балалы емес отбасылармен салыстырғанда, неғұрлым тығыз және ыңғайсыз тұрғын үй жағдайында өмір сүреді, егер отбасының жеке баспанасы болмаса және ол қалада тұрса, мәселе күрделене түседі. Үнемі жетілдіріліп отырған қолдау шараларына қарамастан, көп балалы отбасылардың 27%-ы үшін тұрғын үймен қамтамасыз ету проблемасы әлі де өткір тұр. Тұрғын үй проблемаларын шешу жөніндегі мемлекеттің күш-жігеріне қанағаттану деңгейі-

жоғары емес (45%), ал өзінің тұрғын үйі жоқ көп балалы отбасылардың мемлекеттік тұрғын үй бағдарламаларына қатысу деңгейі төмен (4%-дан аспайды), әсіресе ауылдық отбасылар арасында. Шектеулердің бірі өтінімдер санына лимит болып табылады, мысалы, «Бақытты отбасы» сияқты бағдарламаларда, сондай-ақ тұрғын үйге мұқтаж көп балалы отбасылардың жекелеген санаттарының хабардар болмауы және төлем қабілетінің төмендігі, тіркелудің, ал кейде ата-аналардың немесе балалардың құжаттарының болмауы. Осының бәрі қазіргі бар кедергілерді ескере отырып, мемлекеттік бағдарламаларды одан әрі жетілдіруді және бейімдеуді талап етеді.

- Көп балалы отбасылардың кем дегенде 15%-ында (ауылда-16%) жұмыспен қамтылумен байланысты күрделі проблемалар бар және мемлекеттің көмегіне мұқтаж, әрбір оныншы отбасы кәсіпкерлікті қолдау бойынша шаралар күтеді. Бұл халықты қабылдауда тиімділік бағасы төмен тиісті мемлекеттік бағдарламаларды жетілдіруді және оңтайландыруды талап етеді. Бұған көп балалы отбасыларды кәсіпкерлікті және еңбекпен қамтуды ынталандырудың түрлі бағдарламаларына тарту деңгейінің төмендігі (2%-дан аспайтын), оларға қатысуға дайын болу (1%-дан 6%-ға дейін), сұхбаткерлердің, әсіресе ауыл тұрғындарының осы бағдарламалар туралы білмеуі де дәлел.
- Әрбір бесінші көп балалы отбасы ішкі көші – қонға ықтимал дайын (ауылда – әрбір төртінші), негізгі себептері-балалардың дамуы үшін көбірек мүмкіндіктер табу, оларды сапалы оқыту (47%) және жалақысы жоғары жұмыс іздеу (39%). Осыған байланысты Қазақстанның ірі қалалары, әсіресе Алматы, ал ауыл тұрғындары үшін – облысшілік көші-қон көші-қонның ең талап етілетін нүктелері болып табылады. Қоныс аудару арқылы мемлекеттік бағдарлама бойынша немесе жеңілдікті шарттармен тұрғын үй алуға ниет білдірген көп балалы отбасылар көші-қон бағытына қарамастан 10-нан 13%-ға дейін құрайды. Сондықтан тұрғын үй проблемаларын шешу көп балалы отбасылар үшін көшуге жетекші себеп болып табылмайды.
- Шешілмеген проблемаларға қарамастан, көп балалы отбасылар арасында 5 жылдан кейін отбасының болашағы қалай қалыптасатынына

қатысты оң баға байқалады. Сонымен қатар, көп балалы отбасылар өздерінің болашағын бірнеше балалыға қарағанда біршама оң бағалайды. Отбасындағы балалардың саны әлеуметтік әл-ауқатқа әсер етпейді, бірақ материалдық сипаттағы факторлар олардың өміріне қанағаттануға айтарлықтай әсер етеді: табыс, жеке тұрғын үйдің болуы, сондай-ақ материалдық емес - жас, отбасылық мәртебе, отбасылық өмір тәжірибесі, тіпті қарым-қатынас тілі.

- Карантин кезеңі көп балалы отбасылардың экономикалық мүмкіндіктерін едәуір төмендетті. Пандемия соққысын ішінара жеңілдету үшін мемлекет ұсынған жеңілдіктер мен өтемақылар алынды. Бірақ бұл барлық мәселелерді шеше алмады – қатаң карантин кезінде көп балалы отбасылардың 42%-ы кедейлік шегінен төмен табыс тапты, үштен бір бөлігі негізгі табысынан айырылды, әр төртінші отбасында ата-анасының біреуі немесе екеуі де жұмысынан айрылды, жартысына жуығы дәрі-дәрмек тапшылығына, үштен бірі азық-түлік тапшылығына тап болды. 12% жалдамалы тұрғын үйден мәжбүрлеп шығаруға тап болды. 2020 жылы пандемия жағдайында өмір сүру сабақтарын ескере отырып, балалы отбасылардың өмірлік маңызды қажеттіліктерін қамтамасыз ету шараларын қарастыру қажет: бірінші кезекте тамақпен, дәрі-дәрмектермен және медициналық қызметтермен қамтамасыз ету, өтемақы төлемдерін, оның ішінде коммуналдық қызметтерге ақы төлеу саясатын жалғастыру. Сондай-ақ ТЖ кезінде балалы отбасыларды мәжбүрлеп көшіруге жол бермеу шараларын қарастыру қажет.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАР

5

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ
ОТБАСЫЛАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН
ЭМПИРИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ**

5.1

ЭМПИРИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

сы зерттеу барысында далалық зерттеулер мен сауалнамалар жүргізу процесінде жиналған деректерді талдау үшін эмпирикалық тәсілдер, атап айтқанда регрессиялық модельдерді құру қолданылды.

Эконометриялық талдау жүргізу үшін сызықтық ықтималдық моделі (PLM) қолданылды, онда Y тәуелді айнымалы екілік болып табылады және 0 және 1 мәндерін қабылдайды, ал регрессорлар санатты және үздіксіз болуы мүмкін. Осылайша, егер Y екілік айнымалы болса, онда оның күтілетін мәні келесідей көрсетілуі мүмкін:

$$E(Y) = 0 \times Pr(Y = 0) + 1 \times Pr(Y = 1) = Pr(Y = 1)$$

Регрессия жағдайында күтілетін мән регрессорларға байланысты, сондықтан оқиғаның ықтималдығы X -ге байланысты болады. Сондықтан тәуелді айнымалы үшін Y бізде бар:

$$E(Y|X_1, \dots, X_k) = Pr(Y = 1|X_1, \dots, X_k)$$

Тиісінше, екілік тәуелді айнымалы үшін регрессиядан болжамды мән-бұл регрессорлар өзгерген кезде $Y = 1$ болу ықтималдығы X_1, \dots, X_k . Біздің модель келесі нысанда болады:

$$Pr(Y = 1|X_1, \dots, X_k) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k$$

Регрессия коэффициенттері регрессорлар өзгерген кезде $Y=1$ болу ықтималдығындағы айырмашылықтың өзгеруін көрсетеді X_1, \dots, X_k .

Бұрын шығарындылар да алынып тасталды (басқалардан өте ерекшеленетін мәліметтер). Көп балалы отбасылардың жағдайына факторлардың әсерін зерттеу үшін ANOVA тесті жүргізілді, бұл регрессорлардың тәуелді мәнді қаншалықты жақсы сипаттайтынын көрсетеді. Тәуелді айнымалыны түсіндіретін регрессорлардың әсерін зерттеу үшін ANOVA тесті жүргізілді. Бұл тесттің мәні айнымалылар арасындағы статистикалық маңызды байланыстарды анықтау болып табылады. Эконометрика теориясына сәйкес, егер F мәні болса, бірнеше регрессия теңдеуі маңызды:

$$F = \frac{(RSS(\beta_q) - RSS(\beta_p)) / (p - q)}{RSS(\beta_p) / (n - p)}$$

((RSS -қалдық квадраттарының қосындысы, n - модельдегі бақылаулар саны, p және q параметрлері) Фишер өлшемшартының сындарлы мәнінен үлкен $F_{(\alpha; p-q, n-p)}$, мұнда - статистикалық маңыздылық деңгейі.

Маңызды регрессорларды таңдау үшін біз келесі кері таңдау алгоритмін қолдандық: біз модельден бастаймыз, оның ішінде көптеген тиісті регрессорлар бар; егер барлық регрессорлар маңызды болса, онда біз тоқтап, алынған үлгіні талдау үшін қолданамыз; әйтпесе біз F -статистиканың ең аз мәніне сәйкес ең аз маңызды регрессорларды біртіндеп тастаймыз.

Әрине, отбасылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы бірқатар факторлармен анықталады, бірақ одан әрі талдау үшін біз әлеуметтік зерттеу нәтижелерінің қолда бар деректерімен шектелеміз.

Қазақстандағы көп балалы отбасылардың жағдайын эмпирикалық бағалауды құру үшін әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша алынған пайдаланылатын деректер санатты айнымалыларға айналды. Атап айтқанда:

- 1) Сұхбаткерлердің отбасылық мәртебесі туралы жауаптары санатты айнымалыға келесідей өзгертілді:
 - Үйленген / тұрмыста, азаматтық некеде / бірге тұрады - «1»;

- Бойдақ / тұрмыс құрмаған - «2»;
- Ажырасқан, жесір - «3».

айнымалыға айналды, мұнда жоқ/жоқ- «0», иә, иә – « 1 « және т. б.

2) Сұхбаткерлердің балалар санына қатысты жауаптары көп балалы отбасылар мен көп балалы емес отбасыларды топтастыратындай етіп жіктелді:

- 1-3 бала;
- 4-тен астам бала;

3) Сұхбаткердің қазіргі уақытта олардың өмірін ең жақсы немесе ең нашар нұсқасы 10 балдық шкала бойынша екілік «өмірге қанағаттану» деңгейіне ауыстырылды, онда 0-4-»0», ал 5-10 – «1».

4) Отбасының қиын өмірлік жағдайға тап болғанын бағалау категориялық екілік

Содан кейін Қазақстандағы көп балалы отбасылардың экономикалық жағдайын және олардың өмірден қанағаттану дәрежесін түсіндіретін факторларға қатысты бірқатар болжалдар жасалды. Болжалдарды тексеру үшін жоғарыда сипатталған эконометриялық ықтималдық сызықтық модель (PLM) жасалды. Осыдан кейін модельдегі таңдалған факторлардың сапасы ANOVA тестімен тексерілді.

Төменде болжалдар мен тиісті модельдеу нәтижелері келтірілген.

Сұхбаткерлердің өз өміріне қанағаттануына әсер ететін факторлар

5.2

Бұрын «өмірге қанағаттану» айнымалысы сұхбаткерлердің олардың өмірі ең жақсы немесе ең нашар нұсқаны ұсынатындығын бағалау нәтижелері бойынша құрылғаны айтылған.

Бастапқы болжал сұхбаткерлердің өмірге қанағаттану дәрежесі отбасындағы балалардың санына, атап айтқанда, отбасының көп балалы болуына, сондай-ақ автомобиль, отбасындағы жеке компьютер, Интернетке қол жетімділік сияқты материалдық тауарлардың болуына байланысты болады деп болжады:

$$Y = F(X_{car}, X_{PC}, X_{Internet}, X_{children}),$$

Y – «өмірге қанағаттану» тәуелді айнымалысы;

X_{car} – автомобильдің болуы немесе болмауы;

X_{PC} – отбасында дербес компьютердің болуы немесе болмауы;

$X_{Internet}$ – Интернетке қолжетімділіктің болуы немесе болмауы;

$X_{children}$ – балалар саны (4 тен аз немесе көп).

Регрессиялық модельдеу нәтижелері бойынша бұл болжал ішінара расталды (32-кестені қараңыз).

32-КЕСТЕ. Өмірге қанағаттану моделі

Айнымалы	Кoeffициенті	Стандартты қате	ANOVA (prob.>F)
Константа	0.58	0.03	
X_{car} (Автокөліктің болуы)	0.08	0.02	***
X_{pc} (Дербес компьютердің болуы)	0.13	0.03	***
$X_{Internet}$ (Интернетке қолжетімділіктің болуы)	0.00	0.03	
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	-0.02	0.02	

Дереккөз: AERC.

Ескерту:-кестеде «*» белгісі маңыздылық деңгейін сипаттайды:

*** маңыздылық деңгейі ≤ 0.001 ;

** маңыздылық деңгейі ≤ 0.01 ;

* маңыздылық деңгейі ≤ 0.05 ;

• маңыздылық деңгейі > 0.05 .

5.3

ҚАЛЫПТАСҚАН ӨМІРЛІК ЖАҒДАЙДЫ СҰХБАТКЕРДІҢ БАҒАЛАУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Сауалнама барысында сұхбаткерлерден олардың отбасы қиын өмірлік жағдайда екендігі туралы сұралды. Бұл жерде еске сала кетейік, сұхбаткерлердің 46,9%-ы «жоқ» деп жауап берген, яғни олардың отбасы қиын өмірлік жағдайда деп есептемейді. Бұл сұрақты талдау кезінде сұхбаткердің отбасының қиын жағдайда екенін бағалауына отбасындағы балалар саны, атап

айтқанда, отбасы көп балалы санатқа жататындығы, сондай-ақ сұхбаткердің білім деңгейі әсер етеді деген болжам ұсынылды: балалар неғұрлым аз болса және білім неғұрлым жоғары болса, сұхбаткер өзін сенімді сезінеді және сонымен бірге оның қаржылық жағдайы да тұрақты болады. Осылайша, аналитикалық түрде болжал келесі функцияны болжайды:

$$Y = F(X_{ed.male}^j, X_{ed.female}^k, X_{children}),$$

мұнда

Y – «өмірлік жағдайды бағалау» тәуелді айнымалысы;

$X_{ed.male}^j$ – ер сұхбаткердің (әке, өгей әке, қамқоршы) j – білім деңгейі;

$X_{ed.female}^k$ – әйел сұхбаткердің (ана, өгей ана, қамқоршы) k – білім деңгейі);

$X_{children}$ – балалар саны (4 тен аз немесе көп).

Бұл болжал ішінара салынған модельмен расталды. Модель нәтижелері 33-кестеде келтірілген.

33-КЕСТЕ. Өмірлік жағдайды бағалау моделі

Айнымалы	Коэффициенті	Стандартты қате	ANOVA (prob.>F)
Константа	0.64	0.12	
$X_{ed.male}^{general\ secondary-specialized\ secondary}$ (Сұхбаткердің жалпы орта немесе арнайы орта білім деңгейі)	-0.23	0.08	***
$X_{ed.male}^{higher}$ (Сұхбаткердің білім деңгейі жоғары)	-0.32	0.09	***
$X_{ed.female}^{general\ secondary-specialized\ secondary}$ (Әйел сұхбаткердің білім деңгейі жалпы орта немесе арнайы орта)	-0.17	0.11	**
$X_{ed.female}^{higher}$ (Әйел сұхбаткердің білім деңгейі жоғары)	-0.22	0.11	**
$X_{children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.02	0.02	

Дереккөз: AERC.

Ескерту:-кестеде «*» белгісі маңыздылық деңгейін сипаттайды:

*** маңыздылық деңгейі ≤ 0.001 ;

** маңыздылық деңгейі ≤ 0.01 ;

* маңыздылық деңгейі ≤ 0.05 ;

• маңыздылық деңгейі > 0.05 .

Бағаланған константа көп балалы санатқа жатпайтын және білімі жоқ немесе бастауыш білімі бар сұхбаткердің (ер/әйел) қиын өмірлік жағдайға тап болғаны туралы жауап беру ықтималдығын көрсетеді. 31-кестеден сұхбаткердің білім деңгейінің жоғарылауымен оның өмірлік жағдайын қиын деп санау ықтималдығы төмендегенін көруге болады.

Ерлер үшін (әке/өгей әке/қамқоршы) білім деңгейінің жоғарылауымен ықтималдылықтың өзгеруі әйелдер үшін (ана/өгей ана/қамқоршы) ықтималдылықтың өзгеруінен өзгеше екенін атап өткен жөн. Осылайша, ер адамның білімінің жалпы орта немесе арнайы орта деңгейге көтерілуімен олардың өмірлік жағдайын нашар бағалау ықтималдығы 23,3%-ға, ал жоғары білімге дейін-32%-ға төмендейді. Әйел сұхбаткерлерде ықтималдықтың өзгеруі азырақ: білімнің жалпы орта немесе арнайы орта білімге дейін өсуі кезінде өмірлік жағдайды нашар бағалау ықтималдығы 17,1%-ға, ал жоғары білімге дейін-22,5%-ға төмендейді.

Алайда сұхбаткердің көп балалы отбасылар санына жататындығы сұхбаткердің өзінің өмірлік жағдайын қалай бағалайтынына әсер етпеді, мұны модельдегі коэффициенттің төмен мәні де, факторды тестпен ANOVA мәніне тексеру де дәлелдейді. Басқаша айтқанда, бұл жағдайда көп балалы отбасылар өздерінің өмірлік жағдайларын аз балалары бар отбасылармен салыстыруға мүмкіндік береді.

Таңдалған факторлардың маңыздылығын ANOVA-тест анықтады. Факторлар маңызды.

Қорытынды: сұхбаткерлердің білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым олар өздерінің өмірлік жағдайларын жақсы бағалайды. Бұл ретте сұхбаткердің көп балалы отбасылар санатына жатуы (жатпауы) олардың өмірлік жағдайды бағалауына әсер етпейді, яғни көп балалы отбасылар өздерінің өмірлік жағдайын орташа есеппен балалары аз отбасылар сияқты бағалайды.

ТҰРҒЫЛЫҚТЫ ЖЕРГЕ ҚАНАФАТТАНУ ФАКТОРЛАРЫ

5.4

Социологиялық сауалнама аясында сұхбаткерлер қазіргі тұрғылықты жерінен көшкісі келеді деген сұраққа жауап берді. Бастапқы болжал отбасылық мәртебе және отбасының көп балалы санатқа

жататындығы сияқты факторлар тұрғылықты жерге қанағаттану деңгейіне әсер етуі мүмкін деген болжам болды.

Айта кету керек, модельді құру кезінде көп балалы мәртебенің әсері туралы болжал расталмады. Бірақ отбасылық мәртебе тұрғылықты жерді қанағаттандырудың маңызды факторы болды. Нәтижесінде функционалды тәуелділік келесідей:

$$Y = F(X_{\text{marital status}}, X_{\text{children}}),$$

мұнда

Y – «тұрғылықты жерге қанағаттану» тәуелді айнымалысы;

$X_{\text{marital status}}$ – отбасылық мәртебесі;

X_{children} – балалар саны (4 тен аз немесе көп)

Жоғарыда келтірілген болжалды тексеру үшін модель құру нәтижелері 34-кестеде келтірілген.

34-КЕСТЕ. Тұрғылықты жеріне қанағаттану моделі

Айнымалы	Коэффициенті	Стандартты қате	ANOVA (prob.>F)
Константа	0.22	0.01	
$X_{\text{marital status}}^{\text{free}}$ (Сұхбаткер бойдақ/тұрмысқа шықпаған)	-0.07	0.04	.
$X_{\text{marital status}}^{\text{divorced-widow(-er)}}$ (Сұхбаткер ажырасқан/жесір қалған)	0.04	0.03	.
X_{children} (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	-0.00	0.02	

Дереккөз: AERC.

Ескерту:-кестеде «*» белгісі маңыздылық деңгейін сипаттайды:

*** маңыздылық деңгейі ≤ 0.001 ;

** маңыздылық деңгейі ≤ 0.01 ;

* маңыздылық деңгейі ≤ 0.05 ;

· маңыздылық деңгейі > 0.05 .

Кестеге сәйкес, егер сұхбаткер үйленген/тұрмыс құрған немесе азаматтық некеде болса, бірақ көп балалы отбасылар қатарына жатпаса, онда оның көшуді қалайтындығы 22% құрайды. Егер сұхбаткер бойдақ болса, онда оның көшкісі келетін ықтималдығы 6,8%-ға төмендейді. Сұхбаткер отбасысыз көшіп кетті деп болжауға болады, сондықтан өзін жайлы сезінетін жерде және тиісінше, бұдан былай көшкісі келмейтін жерде болады. Бұл ретте, егер сұхбаткер жесір қалған немесе ажырасқан (+4,1%) санатына жататын болса, ол көшкісі келетін ықтималдығы өседі. Соңғысы қисынды: сәтсіз отбасылық өмір «жағдайды өзгерту» тілегінің өсуіне ықпал етуі мүмкін.

Алайда, көп балалы фактор рөл атқармады: сұхбаткердің көп балалы санатқа жататын жауабы орташа алғанда сұхбаткердің осы санатқа жатпайтын жауабымен бірдей.

Таңдалған факторлардың маңыздылығын ANOVA тесті тексерді. Фактор маңызды.

Қорытынды: ажырасқан / жесір қалған сұхбаткерлер көп ықтималдықпен қазіргі тұрғылықты жерінен көшкісі келеді. Бұл ретте сұхбаткердің көп балалы санатқа тиесілігі (тиесілі еместігі) оның тұрғылықты жерін ауыстыру ниетіне әсер етпейді.

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОЛДАУДЫ КҮТУ ФАКТОРЛАРЫ

МЕМЛЕКЕТТІК

5.5

Кейбір сұхбаткерлер мемлекет көп балалы отбасылар үшін жауапкершілікті толығымен өз мойнына алуы керек деп санаса, сұхбаткерлердің бір бөлігі көп балалы отбасылардың жағдайын жақсарту мәселесі мемлекеттік органдардың күн тәртібіне кірмеуі керек деп санайды. Тиісінше, сұхбаткерлерді қандай да бір бағытқа немесе басқа бағытқа сүйенуге итермелейтін факторларды

талдау қызықты. Бастапқы болжам: отбасылы сұхбаткер және / немесе әлеуметтік жәрдемақы алатын сұхбаткер, сондай-ақ өзі көп балалы отбасылар санатына жататын сұхбаткер мемлекет көп балалы отбасылар үшін толық жауапкершілікті өз мойнына алуы керек деген жауапқа көбірек бейім болады. Басқаша айтқанда, функционалды тәуелділіктің келесі түрі бар:

$$Y = F(X_{marital\ status}^j, X_{social\ benefit}, X_{children}),$$

мұнда

Y – «өмірлік жағдайды бағалау» тәуелді айнымалысы;

$X_{marital\ status}^j$ – сұхбаткердің j – отбасылық мәртебесі;

$X_{social\ benefit}$ – (әлеуметтік жәрдемақыларды $\frac{\text{алу}}{\text{алмау}}$ факторы;

$X_{children}$ – балалар саны (4 тен аз немесе көп).

Бұл болжал ішінара расталды. Салынған модельдің нәтижелері 35-кестеде келтірілген.

35-КЕСТЕ. Көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдауды күту моделі

Айнымалы	Көэффициенті	Стандартты қате	ANOVA (prob.>F)
Константа	0.74	0.02	
$X_{marital\ status}^{free}$ (Сұхбаткер бойдақ/тұрмысқа шықпаған)	-0.12	0.04	**
$X_{marital\ status}^{divorced-widow(-er)}$ (Сұхбаткер ажырасқан/жесір қалған)	-0.04	0.03	**
$X_{social\ benefit}$ (Сұхбаткер әлеуметтік жәрдемақы алады)	0.07	0.03	***
$X_{children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.02	0.03	

Дереккөз: AERC.

Ескерту:-кестеде «*» белгісі маңыздылық деңгейін сипаттайды:

*** маңыздылық деңгейі ≤ 0.001 ;

** маңыздылық деңгейі ≤ 0.01 ;

* маңыздылық деңгейі ≤ 0.05 ;

• маңыздылық деңгейі > 0.05 .

Осылайша, қарым-қатынаста тұратын, көп балалы санатқа жатпайтын және жәрдемақы алмайтын сұхбаткер мемлекет 74,8% ықтималдылықпен көп балалы отбасылар үшін толық жауапкершілікті өз мойнына алуы керек деп жауап береді. Бұл ретте, егер сұхбаткер бойдақ болса, ықтималдылық 4,3%-ға төмендейді (яғни сұхбаткер мемлекет көп балалы отбасылар үшін толық жауапкершілікті өз мойнына алуы тиіс деп айту ықтималдығынан төмен), егер сұхбаткер жесір қалған/ажырасқан болса, онда ықтималдылық одан да көп – 8,1%-ға төмендейді. Тиісінше, күтілгендей, әлеуметтік жәрдемақы алушылар мемлекет көп балалы отбасылар үшін жауапкершілікті өз

мойнына алуы керек деп жауап беруі мүмкін. Алайда, сұхбаткердің көп балалы болып табылуы немесе табылмау фактісі оның көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдауға қатысты жауабына әсер етпейді, яғни көп балалы сұхбаткерлер орташа есеппен көп балалы сұхбаткерлер санатына жатпайтындай жауаптар береді. Соңғысы маңыздылық факторларын тексеру нәтижелерінен көрінеді.

Таңдалған факторлардың маңыздылығын ANOVA тесті тексерді. Балалар санынан басқа факторлар маңызды.

Қорытынды: бойдақ/ажырасқан/жесір қалған адамдар мемлекет көп балалы отбасылар үшін толық жауапкершілікті алуы керек деп санайды. Сонымен бірге, әлеуметтік жәрдемақы алушылар мемлекет елдегі көп балалы отбасылардың жағдайына жауапты болуы керек деп санайды. Бұл ретте сұхбаткердің көп балалы мәртебесі олардың

мемлекеттің көп балалы отбасылар үшін толық жауапкершілік алуы тиістігін бағалауға ешқандай әсер етпейді: көп балалы отбасылар санына жататын сұхбаткерлер орташа есеппен көп балалы отбасылар санына жатпайтын сұхбаткерлер беретін жауаптармен салыстырылатын жауаптар береді.

5.6

СҰХБАТКЕР ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘРДЕМАҚЫ АЛУШЫ БОЛЫП ТАБИЛА МА, ЖОҚ ПА, ОҒАН ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОР

Білім деңгейі мен балалар саны көбінесе адамның кейінгі әлеуметтік-экономикалық әлауқаты үшін шешуші рөл атқарады. Бұл жағдайда келесі болжал тексерілді: сұхбаткер әлеуметтік жәрдемақы алушы ма, жоқ па, сұхбаткердің білім деңгейі мен балалар саны туралы жауабымен

байланысты емес, яғни сұхбаткердің білімі неғұрлым жоғары болса және балалар саны аз болса, соғұрлым ол әлеуметтік жәрдемақы алушы емес. Талдамалық нысанда болжал келесі түрде ұсынылуы мүмкін:

$$Y = F(X_{ed.male}^j, X_{ed.female}^k, X_{children}),$$

мұнда

Y – «өмірлік жағдайды бағалау» тәуелді айнымалысы;

$X_{ed.male}^j$ – ер сұхбаткердің (әке, өгей әке, қамқоршы) j – білім деңгейі;

$X_{ed.female}^k$ – әйел сұхбаткердің (ана, өгей ана, қамқоршы) k – білім деңгейі);

$X_{children}$ – балалар саны (4 тен аз немесе көп).

36-КЕСТЕ. Әлеуметтік жәрдемақының болуы немесе болмауы факторларының моделі

Айнымалы	Көэффициенті	Стандартты қате	ANOVA (prob.>F)
Константа	0.00	0.11	
$X_{ed.male}^{general\ secondary-specialized\ secondary}$ (Сұхбаткердің жалпы орта немесе арнайы орта білім деңгейі)	0.38	0.08	***
$X_{ed.male}^{higher}$ (Сұхбаткердің білім деңгейі жоғары)	0.34	0.08	***
$X_{ed.female}^{general\ secondary-specialized\ secondary}$ (Әйел сұхбаткердің білім деңгейі жалпы орта немесе арнайы орта)	-0.18	0.10	***
$X_{ed.female}^{higher}$ (Әйел сұхбаткердің білім деңгейі жоғары)	-0.20	0.10	***
$X_{children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.67	0.02	***

Дереккөз: AERC.

Ескерту:-кестеде «*» белгісі маңыздылық деңгейін сипаттайды:

*** маңыздылық деңгейі ≤ 0.001 ;

** маңыздылық деңгейі ≤ 0.01 ;

* маңыздылық деңгейі ≤ 0.05 ;

• маңыздылық деңгейі > 0.05 .

Анықталғандай, көп балалы отбасылар санатына жатпайтын, бастапқы білімі бар немесе мүлде жоқ экономикалық агент (еркек те, әйел де), 100 пайызға жуық ықтималдығы әлеуметтік жәрдемақы алушы ЕМЕС. Бұл ретте, ерлердің білім деңгейінің өсуімен оның әлеуметтік жәрдемақы алушы болып табылу ықтималдығы өседі: көп дәрежеде – егер сұхбаткер-ер адамның орта білімі болса (+37%), ал аз дәрежеде – егер жоғары білімі болса (+34%). Басқаша айтқанда, білім деңгейінің өсуімен, қандай әлеуметтік жәрдемақылар туралы ақпарат ала отырып, ер адамдар оларды алу үшін құжаттар тапсыруы ықтимал.

Әйелдермен жағдай басқаша: әйелдердің білімі неғұрлым жоғары болса, оның әлеуметтік жәрдемақы алушы болу мүмкіндігі соғұрлым төмен болады. Мұнда білім деңгейінің өсуімен әйелдер өздеріне көбірек сенім арта алады және әлеуметтік жәрдемақы алуға өтініш бере алмайды деп болжауға болады.

Сондай-ақ, сұхбаткердің жәрдемақы алуының ең маңызды факторы сұхбаткердің көп балалы

санатқа жататындығы болып табылатындығын атап өткен жөн. Егер сұхбаткер көп балалы болса, онда оның әлеуметтік жәрдемақы алу ықтималдығы 67,1%-ға өседі. Басқаша айтқанда, көп балалы отбасылар көбінесе әлеуметтік жәрдемақы алушылар болып табылады.

Модель үшін таңдалған факторлардың маңыздылығын ANOVA тесті тексерді. Факторлар маңызды.

Қорытынды: әйелдердің білімінің өсуімен оның әлеуметтік жәрдемақы алушы болу ықтималдығы төмендейді, ал ер адамдарда өседі. Осы нәтижеге сүйене отырып, білім деңгейінің өсуі бар әйелдер ерлерге қарағанда мемлекеттің көмегіне жүгінудің орнына өздеріне сенуге бейім деп болжауға болады. Сонымен қатар, көп балалы отбасылар қатарына жататын сұхбаткерлер көбінесе әлеуметтік жәрдемақы алушылар болып табылады, яғни әлеуметтік жәрдемақы алу туралы сұраққа жауап беру кезінде көп балалы болу факторы басым болады.

ОТБАСЫНЫҢ 1 МҮШЕСІНІҢ ТАБЫСЫ 22 000 ТЕҢГЕДЕН КЕМ БОЛУ ФАКТОРЛАРЫ

5.7

Айта кету керек, жүргізілген әлеуметтік сауалнама аясында сұхбаткерлердің басым бөлігі (63,2%) отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табысы 22 000 теңгеден жоғары деп жауап берді. Дегенмен, отбасының 1 мүшесінің табысы 22 000 теңгеден кем болып табыла ма, осы отбасының қамқоршысының білім деңгейіне және отбасының

көп балалы санатына жататындығына байланысты ма, соны білу қызықты. Сондай-ақ, әлеуметтік жәрдемақының отбасының 1 мүшесіне шаққанда 22 000 теңгеден жоғары табысқа ие болуына көмектесетінін тексеру қызықты. Талдамалық нысанда болжал келесі түрде ұсынылуы мүмкін:

$$Y = F(X_{ed,male}^j, X_{ed,female}^k, X_{social\ benefit}, X_{children}),$$

мұнда

Y – «отбасының 1 мүшесіне кіріс 22 000 тг төмен» тәуелді айнымалысы;

$X_{ed,male}^j$ – ер сұхбаткердің (әке, өгей әке, қамқоршы) j – білім деңгейі;

$X_{ed,female}^k$ – әйел сұхбаткердің (ана, өгей ана, қамқоршы) k – білім деңгейі);

$X_{social\ benefit}$ – (әлеуметтік жәрдемақыларды $\frac{\text{алу}}{\text{алмау}}$ факторы;

$X_{children}$ – кбалалар саны (4 тен аз немесе көп).

Бұл болжалды тексеру нәтижелері 37-кестеде келтірілген.

37-КЕСТЕ. Отбасының 1 мүшесінің табысы 22 000 т еңгеден төмен болатын факторлар

Айнымалы	Коэффициенті	Стандартты қате	ANOVA (prob.>F)
Константа	0.78	0.15	
$X_{ed.male}^{general\ secondary-specialized\ secondary}$ (Сұхбаткердің жалпы орта немесе арнайы орта білім деңгейі)	-0.42	0.13	***
$X_{ed.male}^{higher}$ (Сұхбаткердің білім деңгейі жоғары)	-0.41	0.13	***
$X_{ed.female}^{general\ secondary-specialized\ secondary}$ (Әйел сұхбаткердің білім деңгейі жалпы орта немесе арнайы орта)	-0.11	0.03	***
$X_{ed.female}^{higher}$ (Әйел сұхбаткердің білім деңгейі жоғары)	-0.08	0.10	***
$X_{social\ benefit}$ (Сұхбаткер әлеуметтік жәрдемақы алады)	-0.10	0.10	***
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	-0.00	0.03	

Дереккөз: AERC.

Ескерту: -кестеде «*» белгісі маңыздылық деңгейін сипаттайды:

*** маңыздылық деңгейі ≤ 0.001 ;

** маңыздылық деңгейі ≤ 0.01 ;

* маңыздылық деңгейі ≤ 0.05 ;

• маңыздылық деңгейі > 0.05 .

Осылайша, егер жеке тұлға (еркек те, әйел де) көп балалы санатқа жатпаса және білімі болмаса немесе тек бастауыш білімі болса және әлеуметтік жәрдемақы алушы болып табылмаса, 77,6% ықтималдықпен отбасының 1 мүшесіне шаққанда 22 000 теңгеден төмен табысы болады. Ерлерде де, әйелдерде де білім деңгейінің өсуімен отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табыстың 22 000 теңгеден төмен болу ықтималдығы төмендейді – бұл ретте ерлерде әйелдерге қарағанда ықтималдығы едәуір төмендейді. Сонымен қатар, егер жеке тұлға әлеуметтік жәрдемақы алушы болып табылса, онда оның табысы 22 000 теңгеден төмен болу ықтималдығы 10%-ға төмендейді. Бұл жәрдемақының болуы экономикалық агенттерге отбасының 1 адамына қолайлы табыс деңгейіне жетуге мүмкіндік беретіндігін көрсетеді. Алайда, отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табыс сұхбаткердің көп балалы отбасылар санына жататындығына байланысты емес екенін атап

өткен жөн, мұны маңыздылық факторларын тексеру нәтижелері дәлелдейді.

Бұл факторлар ANOVA-ның маңыздылығына тест арқылы тексерілді. Балалардың санын қоспағанда, факторлар маңызды болды.

Қорытынды: білім деңгейінің өсуі отбасының 1 отбасы мүшесінің табысы 22 000 теңгеден жоғары болу мүмкіндігін арттырады. Бұл ретте әлеуметтік жәрдемақы алушылар олардың табысы 22 000 теңгеден жоғары екенін жиі атап өтеді, яғни әлеуметтік жәрдемақы алу отбасыларға табыстың қолайлы деңгейіне шығуға мүмкіндік береді деп болжауға болады. Алайда отбасындағы балалардың саны, атап айтқанда сұхбаткердің көп балалы отбасылар санатына жататындығы оның жауаптарына отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табысы 22 000 теңгеден жоғары/төмен болып табылатындығына қатысты әсер етпейді.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

- Сұхбаткерлердің өміріне қанағаттану автомобиль, отбасындағы жеке компьютер

сияқты материалдық тауарлардың болуына оң байланысты. Алайда, сұхбаткерлердің өмірге

қанағаттануы олардың көп балалы санатқа жататындығына немесе жатпайтынына байланысты ерекшеленбейді: көп балалы сұхбаткерлер орташа есеппен, сонымен қатар көп балалы емес отбасылар өз өмірлерін қанағаттанады.

- Білім беру деңгейінің өсуімен экономикалық агенттер өздерін сенімді сезінеді және олардың отбасы қиын өмірлік жағдайға тап болғанын аз айтады. Бұл ретте көп балалы болу отбасының қиын өмірлік жағдайға түсуіне әсер етпейді. Басқаша айтқанда, көп балалы сұхбаткерлер орташа есеппен өздерінің өмірлік жағдайларын бірнеше балалықтармен бірдей деп санайды.
- Сұхбаткерлердің 72,6%-ы өз қаласынан/ауылынан көшкілері келмейтінін атап өтті. Алайда, бұл жерде жесір қалған/ажырасқан адамдар бойдақ адамдарға қарағанда көшуге деген ықыласты жиі атап өтетінін атап өткен жөн. Сонымен қатар, 4-тен астам баланың болуы сұхбаткердің көшуге қатысты жауабына ешқандай әсер етпейтіні белгілі болды, яғни көп балалы сұхбаткерлердің орта есеппен көшуге деген ықыласына қатысты жауаптары аз жастағы балалармен бірдей. Шешуші рөлді «көп балалы болу» мәртебесі емес, отбасылық жағдайы атқарады.
- Мемлекеттік қолдау туралы күтуге келетін болсақ, бойдақ/ажырасқан/жесір қалған адамдар мемлекет көп балалы отбасылар үшін толық жауапкершілікті алуы керек деп санайды. Сонымен бірге, әлеуметтік жәрдемақы алушылар мемлекет елдегі көп балалы отбасылардың жағдайына жауапты болуы керек деп санайды. Алайда, көп балалы сұхбаткерлер мемлекет олар үшін көп балалы емес отбасыларға қарағанда толық жауапкершілікті алуы керек деп санайды деп айтуға болмайды. Көп балалы отбасылар үшін мемлекеттік қолдаудың күтуі көп балалы санатқа жататын сұхбаткерлерде орта есеппен осы санатқа жатпайтын сұхбаткерлердегідей болады.
- Сонымен қатар, білім деңгейі жоғарылаған әйелдер өздеріне сенуге және әлеуметтік жәрдемақыларға жүгінбеуге бейім. Ерлер арасында бірдей серпін енді байқалмайды. Бірақ көп балалы ер сұхбаткерлер басқаларға қарағанда әлеуметтік жәрдемақы алушылар

болып табылатындығының заңдылығы байқалады.

- Соңында, жеке тұлғалардың білімі отбасының материалдық жағдайын жақсартуда шешуші рөл атқарады: білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табыс 22 000 теңгеден асады. Алайда, балалардың саны отбасының қаржылық жағдайын, атап айтқанда отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табысты анықтайды деп айтуға болмайды: Көп балалы сұхбаткерлер орташа есеппен отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табысын көп балалы емес сұхбаткерлер отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табысын қалай бағалайтындығымен салыстырады.

Осылайша, Қазақстандағы көп балалы отбасылардың өміріне қанағаттану және олардың өмірлік жағдайды бағалауы көп балалы емес отбасылармен салыстыруға болады. Сол сияқты, қаржылық жағдай, атап айтқанда, көп балалы отбасылардағы отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табысты орта есеппен балалары аз отбасылармен салыстыруға болады. Бірақ бұл жерде көп балалы отбасыларға қолайлы табыс деңгейіне жетуге мүмкіндік беретін әлеуметтік жәрдемақы болуы мүмкін екенін атап өткен жөн, өйткені модельдеу нәтижелеріне сәйкес көп балалы отбасылар әлеуметтік жәрдемақы алушылар болып табылады және әлеуметтік жәрдемақы алушылар көбінесе олардың 1 отбасы мүшесінің табысы жәрдемақы алмағандарға қарағанда 22 000 теңгеден жоғары екенін айтады.

Мемлекеттік қолдауға келетін болсақ, көп балалы отбасылардың көпшілігі, сондай-ақ көп балалы емес отбасылар мемлекет көп балалы отбасылар үшін толық жауапкершілікті өз мойнына алуы керек деп санайды. Басқаша айтқанда, көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдау талаптары көп балалы сұхбаткерлердің өздері үшін де, бірнеше сұхбаткерлер үшін де бірдей жоғары.

Дегенмен, отбасының материалдық жағдайын жақсарту үшін шешуші фактор мемлекеттік қолдау ретінде емес, білімнің болуы болып табылады: модельдің нәтижелері сұхбаткерлердің көп балалы болуына немесе болмауына қарамастан, олардың білім деңгейінің өсуімен отбасындағы табыс деңгейі де артып келе жатқанын көрсетті – жоғары білімі бар сұхбаткерлер отбасының 1 мүшесіне

шаққандағы табысы 22 000 теңгеден жоғары екенін және әлеуметтік жәрдемақы алушылар болып табылмайтынын жиі атап өтеді.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАР

6

**КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ
ҚОЛДАУ ҮШІН ИНСТИТУТТАРДЫҢ
ИНКЛЮЗИВТІЛІГІН АРТТЫРУ
БОЙЫНША ҮКІМЕТКЕ АРНАЛҒАН**

3

ерттеуде айтылғандай, көп балалы отбасылар тап болатын ең проблемалық мәселелердің бірі:

- материалдық қиындықтар, қаржы тапшылығы;

- әрбір үшінші көп балалы отбасы мемлекеттік қолдауды қажет етеді, тиісінше, әлеуметтік көмекке қолжетімділік қажет (мұқтаждар үшін);

- тұрғын үй мәселелері;

- жұмысқа орналасудағы, жұмыспен қамтылудағы қиындықтар, сондай-ақ ата-аналардың білім деңгейінің төмендігі және т. б.

1. ТАБЫС ПАРАМЕТРЛЕРІНЕ НЕГІЗДЕЛГЕН БІР ӨЛШЕМДІ ТӘСІЛДІҢ ОРНЫНА КЕДЕЙЛІКТІ ӨЛШЕУГЕ КӨП ӨЛШЕМДІ ТӘСІЛДІ ПАЙДАЛАНУДЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУҒА МҰҚТАЖДЫҒЫН АЙҚЫНДАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ.

Бұл тәсілді БҰҰ кедейлікті анықтауда ғана емес, сонымен қатар әртүрлі елдерде де қолданады.

Мысалы, Вьетнамда үй шаруашылықтары табысты, сондай-ақ көп өлшемді көрсеткіштер негізінде кедей болып анықталады. Депривация деңгейін өлшеу үшін 10 индикатор бойынша әлеуметтік балл есептеледі: медициналық сақтандырудың болуы, медициналық мекемелерді пайдалану, ересектердің білім деңгейі, балалардың мектепке баруы, тұрғын үй сапасы, тұрғын алаңы, ауыз су, ақпараттық сервистерді пайдалану, ақпаратқа қолжетімділік.

Әлеуметтік қолдау шараларын көрсету мақсаттары үшін үй шаруашылықтары, егер олар критерийлердің біріне жауап берсе: табыс монетарлық кедейлік шегінен төмен және әлеуметтік балл 30-дан кем болса, кедей болып сараланады.

Қазақстанда көп өлшемді кедейлікті өлшеуді енгізу өтініш берген және табыстарын растаған отбасыларды ғана емес, сондай-ақ құжаттардың жоғалуына немесе тұрғын үйдің болмауына байланысты көмек көрсету үшін әлеуметтік қорғау, жұмыспен қамту органдарына ресми түрде жүгіне алмайтындарды да көмекпен қамтуға мүмкіндік береді. Дәл осы санат ең осал және шұғыл әлеуметтік көмекке мұқтаж.

Бұл ретте көп балалы отбасылардың көмекке қажеттілігін қажеттілік дәрежесіне қарай, мысалы, шекараларда топтарға жіктей отырып анықтауға болады деп ойлаймыз:

1) «жасыл» (қолайлы) – бұл белгілі бір табыс деңгейі бар (отбасының/үй шаруашылығының бір мүшесіне шаққандағы ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары) толық/толық емес отбасы. Аталған отбасылар мемлекеттік жәрдемақы алуға, оның ішінде бала тууына байланысты, бала күтімі бойынша, салық бойынша жеңілдіктер алуға, мектепке дейінгі балалар мекемелерінде орын алуға және табыстарының деңгейін анықтауға байланысты емес басқа да түрлерін алуға үміткер бола алады;

2) «сары» - мұқтаждық шекарасының жанында тұрған отбасылар (ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы, кедейлік шегі). Отбасылар қол жеткізуі керек негізгі міндет – «кедейлердің» құрамына өтпеу (қызыл шекара). Мұндай отбасылар табысты анықтауға байланысты емес жәрдемақылар мен жеңілдіктерді алумен қатар, жұмыспен қамту бағдарламаларына қатысу, жалпыға міндетті оқу қорынан көмек алу және т. б. мүмкіндіктерін пайдалана алады;

3) «қызыл» – табысы кедейлік шегінен төмен және «ерекше мән-жайлардағы» отбасылар. Қызыл шекарада тұрған отбасылар атаулы әлеуметтік көмекті және т. б. қоса алғанда, кеңейтілген әлеуметтік пакетті ала алады.

Белгілі бір жағдайларға байланысты жеке басын куәландыратын құжаттарсыз, баспанасыз, тіркеусіз, өмір сүру, тамақтану қаражатынсыз қалған отбасылар шұғыл әлеуметтік көмекпен қамтылуы керек. Бұл ретте, көмекке мұқтаж көп балалы отбасыларға шұғыл әлеуметтік көмек көрсету үшін жергілікті атқарушы органдардың құзыреті мен бюджетін заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет.

Шұғыл көмек құжаттандыруға, тұрғылықты жері бойынша тіркеуге, тұрғын үйді жалға алу мүмкіндігіне және тұрғын үй көмегі есебінен тұрғын үйді жалға алу шығындарының бір бөлігін өтеуге жәрдемдесуді қамтуы тиіс.

Дәл осы отбасылар, ал сауалнама көрсеткендей, олардың аз саны ерекше қолдауды қажет етеді (бұл рұқсатнаманың жоқтығынан көмек алу қиындықтарына тап болған көп балалы отбасылардың 3 %-ы, жеке басын қуәландыратын құжаттардың, туу туралы куәліктердің және т.б. болмауына байланысты 1,6%-ы).

2. КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДАН ШЫҚҚАН АТА-АНАЛАР МЕН БАЛАЛАРДЫҢ БІЛІМ ДЕҢГЕЙІН АРТТЫРУ БОЙЫНША ШАРАЛАР ҚАБЫЛДАУ.

Жүргізілген сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып, әкелердің 2,2%-ы және аналардың 1,3%-ы бастауыш білімі бар немесе мүлде білімі жоқ, әкелердің 32,7%-ы ғана орта білімі бар, ал тек орта білімі бар аналардың үлесі 30,3%-ды құрайды.

Осыған байланысты көп балалы ата-аналардың білім деңгейін арттыру бойынша жұмысты күшейту қажет деп санаймыз.

Білімі жоқ және техникалық және кәсіптік білім беру бағдарламалары арқылы жұмысшы мамандығын алуға келіскен ата-аналар үшін жәрдемақының жоғары мөлшері түрінде қосымша ынталандыру төлемдерін енгізу қажет болуы мүмкін. **Сонымен қатар, біз оларға қысқа мерзімді оқытуды тиімсіз деп санаймыз, өйткені оқытудың бұл түрі кәсіптік білімі бар және мамандығы (кәсібі) бойынша одан әрі жетілдіруді қажет ететіндерге жарамды.**

Сондай-ақ азаматтардың «сапалы білім» алуы және отбасыларды кедейліктен шығарудың құрауыштарының бірі аз қамтылған отбасы баласының жеке мектептердегі оқуы төленген Сингапурдың тәжірибесін қолдануға болады.

3. МЕМЛЕКЕТТІК БЮДЖЕТТІҢ ҚАТЫСУЫМЕН ENBEK.KZ САЙТЫН ПАЙДАЛАНУДЫ КЕҢЕЙТУ ҚАЖЕТ ДЕП САНАЙМЫЗ.

Бүгінгі күні «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасында пайдаланылатын пәрменді құралдардың бірі жұмыссыздарды, оның ішінде көп балалы отбасылардың ата-аналарын оқыту, өз бизнесін ашу үшін одан әрі шағын кредит беру мақсатында бизнес негіздері болып табылады.

Құрамында жұмыссыз ата-аналары және білімі жоқ ата-аналары бар көптеген көп балалы отбасылар, сондай-ақ олар «кедейлікте» немесе оның шекараларында ұзақ болған жағдайда, мұндай отбасы өз бизнесін құруда белгілі бір қиындықтарға тап болады деп санаймыз.

Сондықтан, біз өз ісімізді құру, Wildberries, Lamoda және т. б. сияқты базада өнімдерді, тауарлар мен қызметтерді сату үшін алаң құру мәселесі бойынша отбасын сүйемелдеумен қатар тиімді деп санаймыз. Мысалы, enbek.kz платформасын іске қосуға болады (не өзге платформа, не бизнестің, «Атамекен» ҰҚП-ның қатысуымен оның құрылуын қарастыру). Мұндай алаң ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерге сатылым жүргізуге, өз контентін алуға, маркетингті үйренуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, бұл жаңа жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, ел азаматтары барлық тауарларды қолдауды қажет ететін адамдар құратынын біле отырып, осы алаңнан тауарларды сатып алуға қуанышты болады.

4. КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДАН ШЫҚҚАН АТА-АНАЛАРДЫ ҚОСА АЛҒАНДА, ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ЖҰМЫСсыЗДАРМЕН КОУЧТЕРДІҢ ӨЗ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫН, СЕНІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ҮШІН, СОНДАЙ-АҚ ЖАҢА КӘСІПТІ НЕМЕСЕ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫН ТАҢДАУҒА КӨМЕК КӨРСЕТУ МАҚСАТЫНДА ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КОУЧТЕРДІҢ ЖҰМЫС ҚҰРАУЫШТАРЫН «ЕҢБЕК» МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫНА ЕНГІЗУ ТИІМДІ БОЛАДЫ ДЕП ОЙЛАЙМЫЗ.

Ұзақ жұмыссыздыққа ұшыраған адам, бала күтімі бойынша үйде жұмыс істеуге байланысты психологиялық қиындықтарға/кедергілерге тап болатындықтан, психологтардың, жаттықтырушылардың жұмысының мақсаты ұзақ уақыт жұмыс істемеген жұмыссыздарды жұмысқа жұмсақ енгізу болуы керек.

5. БҮГІНГІ ТАҢДА БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ ЕҢБЕК ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МИНИСТРЛІГІНІҢ ҰСТАНЫМЫ ЖАРИЯЛАНЫП ОТЫР, ОҒАН СӘЙКЕС БАЛА ТУУДЫ АРТТЫРУ МӘСЕЛЕСІ ҚАЗАҚСТАНДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТ БОЛЫП ТАБЫЛМАЙДЫ, ӨЙТКЕНІ БАЛА ТУУ КОЭФФИЦИЕНТІ 2020 ЖЫЛЫ 3,13-КЕ ЖЕТТІ, АЛ ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ӨНДІРУІ ҮШІН ЖЕТКІЛІКТІ ДЕҢГЕЙ 2,1 БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ.

Сонымен бірге, Қазақстанның негізгі «геосаяси көршілері» – Қытай мен Ресей Федерациясы халықты қоныстандыру, бала тууды арттыру саясатын жоспарлы түрде жүргізіп жатқанын ескере отырып, Қазақстан үкіметі бұл мәселеге назар аударып, демографиялық жағдайды бағалауды қоса алғанда, елдің халқын объективті бағалауды жүргізген жөн, өйткені бүгінгі таңда Қазақстанда аталған салалардағы проблемаларды зерделейтін мемлекеттік органдар, институттар жоқ, ал балалы отбасыларды, оның ішінде көп балалы отбасыларды қолдауға байланысты қабылданатын шаралар «ахуалдық сипатқа ие. Мысалы, көп балалы аз қамтылған отбасылар үшін үлкен әлеуметтік пакет 2019 жылы көп балалы отбасындағы қайғылы оқиғалардан кейін қабылданды. Бұл ретте, Қазақстан үшін «мидың жылыстауы» өзекті мәселе болып табылады және болашақта еңбекке қабілетті жас азаматтардың жылыстауы үлкен шығындарға алып келуі мүмкін, олар тіпті бала туудың жоғары деңгейімен толықтырылмайды.

Бұл ретте көрші елдерде (Қытай мен Ресей) демография мәселелері стратегиялық мақсаттарға қол жеткізгендермен қатар, әлеуметтік желілер, теле және киноиндустрия арқылы «күшейтілген насихаттауды» жүргізетін тиісті бағдарламалық құжаттарды әзірлей отырып, мемлекеттің стратегиясы тұрғысынан қаралады.

6. АЗАМАТТАРДЫҢ, ОНЫҢ ІШІНДЕ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ҰТҚЫРЛЫҒЫН АРТТЫРУ (ЖҰМЫС КҮШІ АРТЫҚ ӨҢІРЛЕРДЕН ЖҰМЫС КҮШІ ТАПШЫ ӨҢІРЛЕРГЕ ҚОНЫС АУДАРУ) БАҒЫТЫН КҮШЕЙТУ ОРЫНДЫ БОЛАР ЕДІ, ӨЙТКЕНІ ЗЕРТТЕУДЕ СҰРАТЫЛҒАН ОТБАСЫЛАР АРАСЫНДА ЕҢБЕК ҰТҚЫРЛЫҒЫНЫҢ ТӨМЕН ДЕҢГЕЙІ – ШАМАМЕН 30 %. Бұл ретте бұл мәселені жеке сала (жұмыспен қамту) шеңберінде емес, нақты өңірдің стратегиялық дамуы шеңберінде қарау керек.

7. СҰХБАТКЕРЛЕРДІҢ (КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ҚОСА АЛҒАНДА) МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРҒА ҚАТЫСУ ДЕҢГЕЙІ 3%-ДАН АСПАЙТЫНЫН ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, АЗАМАТТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНА, ТҰРҒЫН ҮЙ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНА ЖӘНЕ Т. Б. ҚАТЫСУ БОЙЫНША МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН БЕРІЛЕТІН МҮМКІНДІКТЕР ТУРАЛЫ ХАБАРДАР ЕТУДІ ЖАҚСARTУ ОРЫНДЫ ДЕП САНАЙМЫЗ.

8. АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕ ТҰРАТЫН КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ БАЛАЛАРЫ ҮШІН (1), СОНДАЙ-АҚ (2) КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӨМІР СҰРУ ТЫҒЫЗДЫҒЫ НЕҒҰРЛЫМ ЖОҒАРЫ АУДАНДАРДАҒЫ ҚАЛАЛЫҚ ЖЕРЛЕРДЕ ОСЫНДАЙ ОТБАСЫЛАРДЫҢ БАЛАЛАРЫ ҮШІН ТЕГІН СЕКЦИЯЛАРДА ОҚУҒА ҚОЛЖЕТІМДІЛІКТІ ЖАҚСARTУ ТАЛАП ЕТІЛЕДІ.

1-ҚОСЫМША. Әлеуметтік қорғау, әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік және зейнетақымен қамсыздандыру саласындағы НҚА қабылдау хронологиясы

Жыл	Атауы	Қатынастарды реттеу саласы	Қысқаша сипаттамасы	Көп балалы және аз қамтылған отбасылар туралы мәселеге көзқарас
1992	Қазақстан Республикасы Президентінің 1992 жылғы 4 желтоқсандағы № 1002 Жарлығы	Көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау жөніндегі шаралар туралы	Нарықтық қатынастарға көшу жағдайында көп балалы отбасыларды әлеуметтік қолдаумен қамтамасыз ету	18 жасқа дейінгі төрт және одан да көп балалары бар отбасылар үшін мынадай жеңілдіктер мен артықшылықтар белгілеу: 7 жасқа дейінгі төрт және одан да көп балалары бар жұмыс істемейтін аналарға ең төменгі жалақы мөлшерінде жәрдемақы төлеу; көп балалы аналарға тіс протездерін (бағалы металдардан жасалған протездерді қоспағанда) тегін дайындау және жөндеу; 14 жасқа дейінгі балаларға дәрігерлердің рецептілері бойынша сатып алынатын дәрілерді тегін беру; аналар мен жалпы білім беретін мектеп оқушылары үшін қалаішілік көлікте (таксиден басқа), сондай-ақ қала маңындағы және ауданишілік желілердегі автобустарда тегін жол жүру;
1995	«Қазақстан Республикасының мемлекеттік наградалары туралы» 1995 жылғы 12 желтоқсандағы №2676 Қазақстан Республикасының Заңы	Қазақстан азаматтарының республика алдындағы жемісті мемлекеттік, қоғамдық, шығармашылық қызметі, Еңбек және жауынгерлік ерліктері үшін сіңірген еңбегін тануға қатысты	Көп балалы аналарға арналған наградалар мына алқалар: – «Алтын алқа» (Алтын алқа); – «Күміс алқа» (Күміс алқа). «Алтын алқа» алқасымен оныншы бала бір жасқа толғанда және осы ананың қалған балалары тірі болған кезде жүргізіледі. «Күміс алқа» алқасымен сегіз және тоғыз бала туған және тәрбиелеген аналар сегізінші баласы бір жасқа толған кезде және осы ананың қалған	«Алтын алқа» алқасымен наградталған немесе бұрын «Батыр ана» атағын алған көп балалы аналар белгіленген нормалар бойынша тұрғын үй алаңымен бірінші кезекте қамтамасыз етіледі; отбасы мүшелерімен бірге тұрғын үйді ұстауға, сондай-ақ коммуналдық қызметтер (орталықтандырылған жылу, суық және ыстық сумен жабдықтау, қоқыс шығару, лифтілерге қызмет көрсету) шығыстарына Қазақстан Республикасының Үкіметі азаматтар үшін айқындайтын тәртіппен және нормалар шегінде 50 пайыз мөлшерінде ақы төлейді; мәслихаттардың шешімі бойынша тұрғын

Жыл	Атауы	Қатынастарды реттеу саласы	Қысқаша сипаттамасы	Көп балалы және аз қамтылған отбасылар туралы мәселеге көзқарас
			балалары тірі болған кезде наградталады.	үйді ұстауға және коммуналдық тұрғын үй салу үшін пайызсыз кредит беріледі; қалаішілік және қала маңындағы көлікті (таксиден басқа), ал ауылдық жерлерде – ауданішілік желілердегі автобустарды жеке тегін пайдалану құқығы беріледі.
1997	«Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі №94-І Заңы	Азаматтардың, заңды тұлғалардың, мемлекеттік органдардың қатысуымен тұрғын үйге меншік құқығының пайда болуы мен тоқтатылуына және оларды пайдалану құқығына байланысты қатынастарға қатысты	Аз қамтылған отбасылар – азаматтар) - Қазақстан Республикасының Тұрғын үй заңнамасына сәйкес тұрғын үй көмегін алуға құқығы бар адамдар Көп балалы отбасы - бірге тұратын (уақытша жоқ балаларды қоса алғанда) төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасы.	Бірінші кезекте мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй осы Заң қолданысқа енгізілгенге дейін есепте тұрғандар қатарындағы тұрғын үйге мұқтаждарға тең беріледі: – адамдарға, мүгедек балаларды тәрбиелеп; – көп балалы отбасылар; – жалғыз басты аналар (некеде тұрмайтын, бала тәрбиелеп отырған әйелдер), егіздер туған кездегі отбасылар, егер азаматтардың бұл санаттары Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен айқындалатын ең төмен күнкөріс деңгейінен төмен табыс алатын болса.
1997	«Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» 1997 жылғы 20 маусымдағы №136-І Қазақстан Республикасының Заңы	Азаматтардың зейнетақымен қамсыздандыруға конституциялық құқығын іске асыруда Қазақстан Республикасында азаматтарды зейнетақымен қамсыздандырудың құқықтық және әлеуметтік негіздеріне қатысты	Мемлекет 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін зейнеткерлікке шыққан азаматтарды зейнетақы төлемдерінің белгіленген мөлшерін 1999 жылғы 1 сәуірге дейін сақтай отырып, зейнетақымен қамсыздандыруға кепілдік береді, келесі кезеңдерде зейнетақы төлемдері осы Заңның 13-бабының 4-тармағына сәйкес жүзеге асырылатын болады.	5 және одан да көп бала туған және оларды сегіз жасқа дейін тәрбиелеген әйелдердің 50 жасқа толғанда жасына байланысты толық көлемде зейнетақы алуға құқығы бар, аталған зейнетақы жасы 1998 жылғы 1 шілдеден бастап жыл сайын 6 айға артып, бірақ тұтастай алғанда 3 жылдан аспайды. Зейнетақы тағайындау үшін еңбек өтілін есептеу кезінде орталықтан зейнетақы:

Жыл	Атауы	Қатынастарды реттеу саласы	Қысқаша сипаттамасы	Көп балалы және аз қамтылған отбасылар туралы мәселеге көзқарас
1998	«Неке және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 17 желтоқсандағы №321-І Заңы	Оның дамуын Қазақстан Республикасының Мемлекеттік әлеуметтік саясатының басым бағыты ретінде айқындай отырып, Қазақстан Республикасындағы неке-отбасы қатынастарына, сондай-ақ оларды жүзеге асыру кепілдіктеріне, отбасының құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуге қатысты	Отбасы - некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасылық қатынастарды нығайтуға және дамытуға септігін тигізуге арналған мүлтік және жеке мүлтік емес құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы.	<p>– жұмыс істемейтін ананың жас балаларға кететін уақыты, бірақ әр бала 3 жасқа толғанға дейін, жалпы алғанда 12 жыл ішінде.</p> <p>Қорғаншыларға немесе қамқоршыларға жетім баланы (жетім балаларды) және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланы (балаларды) күтіп-бағуға жәрдемақы тағайындау тәртібін және оны төлеу мөлшерін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.</p>
1999	«Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 5 сәуірдегі №365-І Заңы	Арнаулы мемлекеттік жәрдемақы алуға құқығы бар азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыруға қатысты.	Арнаулы мемлекеттік жәрдемақы-жәрдемақыға құқығы бар азаматтарға жәрдемақылардың өзге түрлеріне қарамастан берілетін ақшалай төлем.	<p>Жәрдемақы алуға құқығы бар азаматтарға мыналар жатады:</p> <p>– «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр Ана» атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналар;</p> <p>– бірге тұратын кәмелетке толмаған төрт және одан да көп балалары бар көп балалы отбасылар (оның ішінде жоғары және арнаулы орта оқу орындарында оқитын балалар – олар кәмелеттік жасқа толғаннан кейін – оқу орындарын бітіретін уақытқа дейін).</p>
2001	«Қазақстан Республикасының халқын әлеуметтік қорғау	Әлеуметтік қорғау - бұл өмірлік қажетті игіліктерге қол жеткізудің белгілі бір деңгейін	Әлеуметтік тәуекелдер негізіндегі әлеуметтік қорғау жүйесі мынадай	Атаулы әлеуметтік көмек мұқтаждықтың нақты өлшемдері негізінде халықтың ең қорғалмаған топтарына ғана берілетін

Жыл	Атауы	Қатынастарды реттеу саласы	Қысқаша сипаттамасы	Көп балалы және аз қамтылған отбасылар туралы мәселеге көзқарас
	тұжырымдамасын мақұлдау туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 27 маусымдағы №886 қаулысы	және мән-жайларға байланысты (кәрілік, денсаулық жағдайы, асыраушысынан немесе жұмысынан айрылуы және өзге де заңды негіздер) экономикалық белсенді бола алмайтын және лайықты ақы төленетін еңбекке қатысу арқылы өзін табыспен қамтамасыз ете алмайтын азаматтардың әл-ауқатының белгілі бір деңгейін қамтамасыз етуге арналған жүйе.	қорғау элементтерін қамтитын болады: – әлеуметтік тәуекелдерге байланысты барлық азаматтарға бірдей деңгейде бюджет қаражаты есебінен мемлекеттік төлемдер; – бірінші кезеңде жұмыс берушілердің аударымдары есебінен және келешекте жұмыскерлердің есебінен міндетті әлеуметтік сақтандыру; – жинақтаушы зейнетақы жүйесі; – әлеуметтік көмек және бюджет қаражаты есебінен азаматтардың белгілі бір санаттарын қолдаудың арнайы мемлекеттік бағдарламалары.	болады. Бұдан басқа, белгілі бір адамдар тобына – соғыс ардагерлеріне, мүгедектерге және көп балалы аналарға қосымша қорғауды ұсынуға бағытталған арнайы бағдарламалар әзірленетін болады.
2005	«Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» 2005 жылғы 13 сәуірдегі №39-III Қазақстан Республикасының Заңы	Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғауға және мүгедектерді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету жағдайларына, олардың өмір сүруі мен қоғамға кірігуі үшін тең мүмкіндіктер жасауға қатысты	Мүгедектерді әлеуметтік қорғау-әлеуметтік көмек, оңалту, сондай-ақ мүгедектерді қоғамға кіріктіру жөніндегі шаралар кешені	Мүгедектерге әлеуметтік көмек мемлекеттік жәрдемақылар, өтемақылар түріндегі төлемдерді және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де төлемдерді қамтиды. Жергілікті атқарушы органдар мен жұмыс беруші әлеуметтік көмектің қосымша түрлерін көрсетуге құқылы.
2005	«Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» 2005 жылғы 28 маусымдағы № 63-III Қазақстан Республикасының Заңы (02.01.2021 ж. жағдай	Заң балалы отбасыларға мемлекеттік жәрдемақы түрінде әлеуметтік қолдау көрсетуге байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді	балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар (бұдан әрі – жәрдемақылар) - ақшалай төлемдер, оның ішінде электрондық ақшамен:	10-бап. Жәрдемақы мөлшері (2 917) 2-1) көп балалы отбасына берілетін жәрдемақы: төрт балаға-16,03 айлық есептік көрсеткіш (46 759 теңге) бес балаға-20,04 айлық есептік көрсеткіш (58 456,68 теңге)

Жыл	Атауы	Қатынастарды реттеу саласы	Қысқаша сипаттамасы	Көп балалы және аз қамтылған отбасылар туралы мәселеге көзқарас
				алты балаға-24,05 айлық есептік көрсеткіш; 70 153 жеті балаға-28,06 айлық есептік көрсеткіш; 81 851 сегіз және одан көп балаға-әрбір балаға 4 айлық есептік көрсеткіш; 93 344 3) көп балалы анаға берілетін жәрдемақы-6,40 айлық есептік көрсеткіш; 18 668 теңге
2008	Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы № 95-IV Кодексі.	Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі	Бюджеттік, бюджетаралық қатынастарды реттейді, бюджет жүйесінің жұмыс істеуінің, бюджет қаражатын қалыптастыру мен пайдаланудың, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру мен пайдаланудың негізгі ережелерін, қағидаттары мен тетіктерін белгілейді	бірге тұратын төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары, оның ішінде кәмелеттік жасқа толғаннан кейін білім беру ұйымдарын бітіретін уақытқа дейін (бірақ жиырма үш жасқа толғанға дейін) орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі оқу нысаны бойынша оқитын балалары бар көп балалы отбасыларға тағайындалатын және төленетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы;
2013	«Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы №105-V Заңы	Қазақстан Республикасында азаматтарды зейнетақымен қамсыздандырудың құқықтық және әлеуметтік негіздеріне, азаматтардың зейнетақымен қамсыздандырылуға конституциялық құқығын іске асыруға мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың қатысуына қатысты	Қазақстан Республикасы азаматтарының Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен зейнетақымен қамсыздандырылуға құқығы бар	5 және одан да көп бала туған (асырап алған) және оларды сегіз жасқа дейін тәрбиелеген әйелдердің 53 жасқа толғанда орталықтан төленетін зейнетақы төлемдеріне құқығы бар
2015	«Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру	Азаматтардың денсаулығын сақтауға конституциялық	Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру-әлеуметтік медициналық	Мемлекеттің міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға жарналары ай

Жыл	Атауы	Қатынастарды реттеу саласы	Қысқаша сипаттамасы	Көп балалы және аз қамтылған отбасылар туралы мәселеге көзқарас
	туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы №405-V Заңы	құқығын іске асыру мақсатында міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесіне қатысты	сақтандыру қорының активтері есебінен медициналық қызметтерді тұтынушыларға медициналық көмек көрсету жөніндегі құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық шаралар кешені	сайын ағымдағы айдың алғашқы бес жұмыс күні ішінде Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасында айқындалатын тәртіппен мынадай тұлғалар үшін төленеді: <ul style="list-style-type: none"> – балалар; – «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр Ана» атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналар;

2-ҚОСЫМША. МОДЕЛЬ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ANOVA ТЕСТІНІҢ ТОЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ

38-КЕСТЕ. ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді өмірге қанағаттану моделінің факторларын тестілеу арқылы тексеру нәтижелері

Айнымалы	F-value	Prob. (>F)
X_{car} (Автокөліктің болуы)	34.2795	0.0000 ***
X_{PC} (Дербес компьютердің болуы)	32.0113	0.0000 ***
$X_{Internet}$ (Интернетке қолжетімділіктің болуы)	0.0143	0.9047
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.7796	0.3774

39-КЕСТЕ. ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді өмірлік жағдайды бағалау моделінің факторларын тестілеу арқылы тексеру нәтижелері

Айнымалы	F-value	Prob. (>F)
$X_{ed,male}^j$ (ер сұхбаткердің j-ші білім деңгейі)	25.6746	0.0000 ***
$X_{ed,female}^k$ (әйел сұхбаткердің k-ші білім деңгейі)	4.7658	0.0086 **
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.7158	0.3977

40-КЕСТЕ. Тұрғылықты жеріне қанағаттану моделінің факторларын тестілеу арқылы ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тексеру нәтижелері

Айнымалы	F-value	Prob. (>F)
$X_{marital\ status}$ (Отбасы мәртебесі)	2.3403	0.09659.
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.0391	0.84331

41-КЕСТЕ. Көп балалы отбасыларды мемлекеттік қолдауды күту моделінің факторларын тестілеу арқылы ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тексеру нәтижелері

Айнымалы	F-value	Prob. (>F)
$X_{marital\ status}^j$ (сұхбаткердің j-ші отбасылық мәртебесі)	4.7465	0.0088 **
$X_{social\ benefit}$ (Сұхбаткер әлеуметтік жәрдемақы алушы болып табылады/болып табылмайды)	17.5346	0.0000 ***
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.6856	0.4078

42-КЕСТЕ. Әлеуметтік жәрдемақының болуы/болмауы моделі факторларының тестімен ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тексеру нәтижелері

Айнымалы	F-value	Prob. (>F)
$X_{ed,male}^j$ (ер сұхбаткердің j-ші білім деңгейі)	24.449	0.0000 ***
$X_{ed,female}^k$ (әйел сұхбаткердің k-ші білім деңгейі)	20.472	0.0000 ***
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	1415.588	0.0000 ***

43-КЕСТЕ. ANOVA мәнділігіне коэффициенттерді тестпен тексеру нәтижелері отбасының 1 мүшесіне шаққандағы табыс 22 000 теңгеден төмен

Айнымалы	F-value	Prob. (>F)
$X_{ed,male}^j$ (ер сұхбаткердің j-ші білім деңгейі)	25.6793	0.0000 ***
$X_{ed,female}^k$ (әйел сұхбаткердің k-ші білім деңгейі)	7.0948	0.0009 ***
$X_{Children}$ (Балалар саны (4-тен көп немесе аз))	0.0105	0.9184
$X_{social\ benefit}$ (Сұхбаткер әлеуметтік жәрдемақы алады)	20.5172	0.0000 ***

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

Adelman, L., Middleton, S. and Ashworth, K. (2003). Britain's poorest children: Severe and persistent poverty and social exclusion, London: Save the Children.

Bastagli, F. (2016). Bringing taxation into social protection analysis and planning, Guidance note (London, Overseas Development Institute).

Berthoud, R. and Ford, R. (1996). Relative needs: Variations in the living standards of different types of households, London: Policy Studies Institute.

Blake, J. (1981). Family size and the quality of children. *Demography*, 18(4), 421–442.

Bradshaw, J., Finch, N., Mayhew, E., Ritakallio, V., & Skinner, C. (2006). Child poverty in large families.

European Commission. (2020). "European Commission Report on the Impact of Demographic Change". <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=FR>

Hantrais, L. (2004). Family policy matters: Responding to family change in Europe. Policy Press.

Iacovou, M., & Berthoud, R. (2006). The economic position of large families (No. 358). Leeds: Corporate Document Services.

International Labor Organization. (2013). World Report on Child Labour: Economic vulnerability, social protection and the fight against child labour. Geneva.

Kidd, S., Gelders, B., & Bailey-Athias, D. (2017). Exclusion by design: An assessment of the effectiveness of the proxy means test poverty targeting mechanism (No. 994950593502676). International Labour Organization.

Samman, E., Presler-Marshall, E. & Jones, N. (2016). Women's work, mothers, children and the global childcare crisis. London, Overseas Development Institute.

Дүниежүзілік банк. (2015). Ғаламдық тұтыну туралы мәліметтер базасы: денсаулық сақтау. <http://datatopics.worldbank.org/consumption/sector/Health> [27 Ақпан 2015 жыл].

Дүниежүзілік банк. (2018). Франциядағы туу деңгейінің Ғаламдық дерекқоры. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=FR>

Халықаралық еңбек ұйымы. (2018). 2017-2019 жылдардағы әлемдегі әлеуметтік қорғау туралы есеп. Орнықты даму саласындағы мақсаттарға қол жеткізу үшін жалпыға бірдей әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету. Мәскеу.

Әлеуметтік көмек туралы мәліметтер келесі көздерден алынды:

<http://cbd.minjust.gov.kg/> (Қырғызстан)

<http://ombudsman.kg/> (Қырғызстан)

<http://www.kremlin.ru/> (Ресей)

<https://ec.europa.eu/> (Испания, Польша, Швеция)

<https://nrm.uz/> (Өзбекістан)

<https://www.cleiss.fr/> (Франция)

<https://www.gosuslugi.ru/> (Ресей)

<https://www.gov.uk/> (Ұлыбритания)

